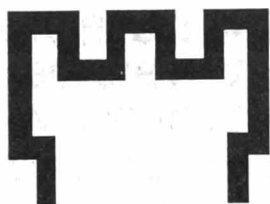

castellum

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
JAARGANG XI — NR. 1 — MAART 1994

Afgiftekantoor: 9270 Laarne

castellum

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT VAN DE GESCHIED- EN HEEMKUNDIGE KRING KALKEN EN LAARNE

Hoofredacteur : Erik L. Schepens

BESTUUR CASTELLUM GESCHIED- EN HEEMKUNDIGE KRING VOOR KALKEN EN LAARNE

Ere-voorzitter: Jhr. de Pessemier 's Gravendries, Slot van Laarne, 9270 Laarne

Ere-bestuurslid: Prof. Dr. Roger Thibau

Voorzitter: Erik L. Schepens p.a. Slot van en te 9270 Laarne

Tel. (09) 231.88.66

Ondervoorzitter: André Van De Sompel, Kruisenstraat 70, 9270 Kalken

Secretaris: Dirk Clerick, Bieststraat 28, 9270 Kalken

Leden: Anne Thibau, Kasteeldreef 50, 9270 Laarne

Eric Balthau, Termstraat 80, 9270 Laarne

Roger De Bondt, Maalderijstraat 16, 9040 Sint-Amandsberg

Johan De Wilde, Meirestraat 25, 9921 Vinderhoute

Lieven Hanselaer, Koffiestraat 61, 9270 Kalken

Johan Marckx, Warande 11, 9270 Laarne

Marcel Meijs, Kruisenstraat 31, 9270 Kalken

Luc Props, Meirhoekstraat 21, 9270 Laarne

Wim Van de Voorde, Meirhoekstraat 25, 9270 Laarne

Frans Verhaeghe, Provinciebaan 78a, 9270 Kalken

KONINKLIJKE VERENIGING DER HISTORISCHE WOONSTEDEN VAN BELGIE

VERENIGING ZONDER WINSTBEJAG

Vergotestraat 24 - 1200 Brussel

Prins Alexandre de Merode, Voorzitter

Graaf Charles-Albert de Lichtervelde, Beheerder-Schatbewaarder

Jonkheer de Pessemier 's Gravendries, Bestuurder van de Vereniging en Afg.-Beh.
van het Slot van Laarne.

"DE VRIENDEN VAN HET SLOT VAN LAARNE"

ADVIESRAAD:

Voorzitter: Jonkheer de Pessemier 's Gravendries

Frans Verhaeghe

Erik L. Schepens

Eric Balthau

Cesar De Wilde

Luc Props

WERKENDE LEDEN

De heer Albert Eeckhaut, Erevoorzitter

De heer en mevrouw A. De Wilde-Hesters

D.A.C.-project:

Mevrouw Anita Vermeulen en de heren Jacques De Wilde en Patrick Van Nieuwenhuysse

Lidmaatschap CASTELLUM

Gewoon lid: 350,-

Steunend lid: 650,- (familiekaart)

Erelid: 1000,-

Beschermend lid 2000,-

Rekening: 393-0430850-65 Castellum p.a. Slot van en te 9270 Laarne.

Voordeel voor de leden:

- gratis toegang tot het kasteel tijdens de openingsuren mits voorlegging van uw lidkaart
- bij tentoonstellingen korting op de toegangsprijs
- ieder lid krijgt het tijdschrift Castellum gratis aan huis besteld.
- Uitnodiging van het Slot van Laarne, de Geschied- en Heemkundige Kring voor Kalken en Laarne en de Koninklijke Vereniging der Historische Woonsteden van België, gehouden op het slot.

HERTENJACHT VAN MAXIMILIAAN IN ZONIËNBOS TAPIJT 17de EEUW IN KASTEEL VAN LAARNE

*Marcel Daem en
Jozef Heynderycx*

De bovengenoemde titel van dit artikel is de samenvatting van de geschiedenis en de afbeelding van een prachtig tapijt in het Kasteel van Laarne. Het werd in 1964 door de Koninklijke Vereniging der Historische Woonsteden van België aangekocht. Sindsdien kan het bekeken en bewonderd worden in een van de benedenkamers van het Kasteel. In de toeristische rondleiding van het gebouw moet de gids zich doorgaans beperken tot een summiere uitleg over het tapijt. Over de oorsprong en de geschiedenis van het tapijt is weinig bekend. Wel weet de gids méér te vertellen over het origineel tapijt, zeer bekend als „De Jachten van Maximiliaan” dat zich in het Louvre Museum te Parijs bevindt. Wat we te Laarne zien is een copie van voorgenoemd meesterwerk.

Ingaande op het voorstel van Erik Schepens, hoofdredacteur van het tijdschrift *Castellum*, pogen we in dit artikel meer uitleg te verschaffen over dit tapijt, totnogtoe min bekend. Hiermede nodigen we „De Vrienden van het Slot van Laarne” uit tot een nadere kennis met het tapijt, één van de twaalf taferelen uit het oorspronkelijk werk „De Jachten van Maximiliaan”. Ons artikel is geenszins bedoeld als een kunsthistorische studie; wel als een commentaar die de betekenis en de waarde van het bezit kan helpen verrijken voor het Kasteel. Ook de gids kan in zijn rondleiding hiervan gebruik maken. Voor „De Vrienden van het Slot van Laarne” biedt ons artikel het materiaal om het tapijt te komen bezoeken, rustig te bekijken en afscheid te nemen met de opmerking: we wisten niet dat het tapijt zo mooi en zo interessant was!

In onze kennismaking met het tapijt, moeten we een zéér duidelijk onderscheid maken tussen het tapijt in het Kasteel, enerzijds; en het tapijt in het Louvre, anderzijds. Laatstgenoemd tapijt, met de voorstelling van de jacht op het hert, is een oorspronkelijk werk met wereldfaam. Het kwestieuze tapijt in het Kasteel is een copie daarvan, wat niet wegneemt dat de kunstwaarde daarvan hoog wordt aangeschreven. Voor onze verdere studie vertrekken we van het oorspronkelijk tapijt uit het Louvre, om nadien met bekende gegevens de copie van het tapijt te kunnen toelichten en verder onder de loupe te nemen.

I. DE JACHTEN VAN MAXIMILIAAN. LOUVRE, PARIJS

In de geschiedenis van de tapijtkunst genieten „Les belles chasses de Maximilien” een wereldfaam. Ze zijn herkomstig uit een Brussels atelier, 16de eeuw. De Jachten van Maximiliaan bevatten twaalf tapijten met mooie verschillende taferelen. Over deze serie tapijten bestaat een uitgebreide bibliografie. Een van de meest recente studies hebben we grondig geraadpleegd en gebruiken we als leidraad voor ons artikel. Het verscheen in 1960, geschreven door Roger A. D'Hulst, „Vlaamse wandtapijten van de XIV^{de} tot de XVIII^{de} eeuw” (1).

Jachten zijn altijd een voornamelijk bezigheid geweest van het edele en rijke geslacht. Ze waren een exponent van het hofleven in al zijn rijkdom en macht. De tapijtkunst is wel de meest geschikte expressievorm geweest om jachtaferelen in al hun aspecten uit te beelden, qua: natuur, personages, dieren, flora, zichten etc. De jachten van Maximiliaan zijn hiervan een mooi voorbeeld, de illustratie van het elegante en geraffineerde Bourgondisch hofleven.

Laten we een kijkje nemen in ons geschiedenisboekje om te zien welke personen bij de Jachten van Maximiliaan kunnen betrokken geweest zijn. Maximiliaan I is een Duits keizer (° 1459-† 1519) opgevoed in het Prinsenhof te Gent. Hij huwde Maria van Bourgondië (° Brussel 1457-† 1482, praalgraf te Brugge), dochter van Karel de Stoute. Door dit huwelijk kreeg Maximiliaan de Bourgondische Landen in handen, o.a. de Nederlanden. Hij werd Regent der Nederlanden (1482-1493). Zijn dochter, Margareta van Oostenrijk (° 1480-† 1530) werd landvoogdes der Nederlanden (15-06-1530) en vestigde zich te Mechelen. Maximiliaan was geen geliefd vorst in de stad Gent. Maria van Bourgondië was om haar jeugd, schoonheid en zachtheid algemeen bemind. Ze schonk de Gentenaars talrijke privileges en octrooien, die na haar dood in 1485, door Maximiliaan werden ingetrokken. Tijdens een valkenjacht in het bos van Wijnendale viel Maria van haar paard. Ten gevolge van de kwetsuur overleed zij in 1482. Maximiliaan was een bekend jager. Hij is bekend als auteur van een verhandeling over de valkenjacht en van een soort woordenboek over de jacht. Keizer Karel, kleinzoon van Maximiliaan, heeft na de dood van zijn grootvader, 1519, de deskundige kwaliteiten van de historische jager in beeld willen vereeuwigen in en door wandtapijten „De Jachten van Maximiliaan”.

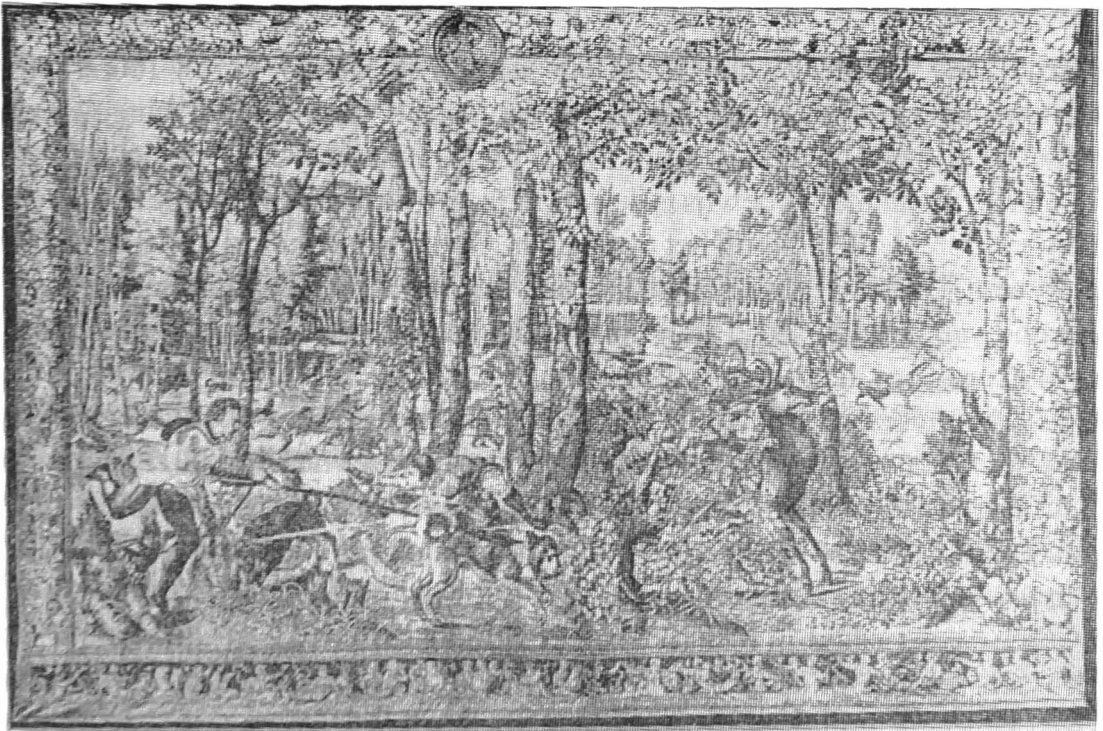
In dit historisch kader tijdens de regering van Keizer Karel, ontstond in de jaren

(1) ROGER A. D'HULST, *Vlaamse wandtapijten van de XIVde tot XVIIIde eeuw*. Brussel, Arcadé, 1960, p. 41, 171-182.

1525-1540 een serie van twaalf tapijten, H. 4,43m, B. 6,30m, geweven te Brussel in wol, zijden goud- en zilverdraad. Brussel was in de 16de eeuw het meest bekend centrum van de wandtapijtenweefkunst, bekend door de reputatie van de ontwerpers en kunstschilders, o.a. Barend van Orley en Pieter Coucke. Andere centra waren: Antwerpen, Oudenaarde, Brugge, Edingen en Geraardsbergen. De vakkennis van de Vlaamse tapijtwevers was zo bekend dat ze in 1607 naar Parijs geroepen werden voor het stichten van de eerste koninklijke werkplaats; het waren Marc Coomans van Antwerpen en Fr. vander Plancken uit Oudenaarde.

De twaalf taferelen zijn als volgt: 1. Het vertrek vóór de jacht; 2. Jagers aan de rand van het bos; 3. Aanbreng korven en kruiken, voorbereiding eetmaal; 4. Maal wordt opgediend; 5. Jagers en drijvers op zoek naar herten; 6. Drijvers met hun brakken hebben een hert aangevallen; 7. Hert werpt zich in vijver om te ontvluchten; 8. Brakken krijgen hun deel van de jacht; 9. Jagers gebruiken het middagmaal; 10. Jacht op het everzwijn; 11. Het zengen van het everzwijn; 12. Hulde aan jachtgodin Diana.

Het tijdstip van de jacht wordt aangeduid door een figuur uit de dierenriem. Het eerste tafereel, het vertrek van de jagers uit het hertogelijk paleis, is in de

bovenboord van het tapijt versierd met de Ram. Dit tafereel wordt vereenzelvigd met het begin van de jacht, door de ontwerpers gelijk gesteld met het begin van een nieuwjaar.

Volgens de middeleeuwse tijdrekening begon het nieuwe jaar in maart, het teken van de Ram.

Volgen we nu verder de jaarcyclus van de wandtapijten, dan zien we dat het zesde tapijt uit de reeks, met het teken van de Maagd, de inspiratiebron is geweest voor het tapijt in het Kasteel. In de Franstalige nomenclatuur noemt men de titel van het zesde tapijt: „Le mois d'août. Le lancer du cerf; Musée du Louvre”; ook nog „Les limiers. Chasses de Maximilien. Louvre”. We weten dus dat het tafereel zich afspeelt in het teken van de Maagd, zijnde augustus. Aangezien de copie van dit zesde tafereel getrouwvol het origineel werk benadert, laten we de inhoud van het tafereel achterwege; de details nemen we over in de beschrijving van het Laarns tapijt.

Na grondig onderzoek van archiefstukken en bibliografie van en over de Tapijten van Maximiliaan, constateert Dr. kunsthistoricus Roger A. D'Hulst dat men nog in het duister tast om met volle zekerheid de namen te kennen van de opdrachtgever, de ontwerper van de kartons en de legwerker.

Verwijzend naar de geschiedschrijver Karel Van Mander (1584-1606, Schilder-boeck) wordt algemeen aanvaard, dat Keizer Karel de opdrachtgever zou geweest zijn. De bewering komt bij de kunsthistorici wel twijfelachtig over. Een meer aannemelijk bewijs is de versiering op de halsband van de hond in het tiende tafereel, de jacht op het everzwijn. Op de halsband prijkt het keizerlijk embleem. De ontwerpen van de kartons worden algemeen toegeschreven aan Barend van Orley (1493-1542). Mogelijks werd B. van Orley bijgestaan door een zekere Tons, landschapschilder. Ook Pieter Coeck, leerling van Barend van Orley, zou hieraan zijn medewerking hebben verleend. Door stijlvergelijking met het werk van Pieter Coeck is men van oordeel dat hij het zicht van de Brusselse monumenten en de abdijen, gezien van uit het Zoniënbos, zou getekend hebben. De manufactuur (afgeleid van de Latijnse woorden *manus*=hand en *factus*=gemaakt) te Brussel waar de Jachten van Maximiliaan werden vervaardigd is niet met zekerheid bekend. Wel weet men, door het Brussels stadsmerk op het tapijt, dat het tapijt niet vóór 1528 geweven werd, circa een decennium ná de dood van Maximiliaan. De identificatie van de manufacture blijft nog de zoveelste hypothese over dit meesterwerk. Op het tapijt staat een merk van de meesterlegwerker. Wel bestaat het register van het

Brussels legwerkersambacht, men kent de namen, maar welk meestermerk met die namen overeenstemt is niet bekend. Dr. R. A. D'Hulst situeert de datum van de Jachten van Maximiliaan binnen de periode 1528-1540, tijdens de regering van Keizer Karel (° Gent 1500-† 1558).

Wat er met de tapijten gebeurd is na de afwerking en waar ze nadien nog bewaard zijn geweest, blijft ook een onbeantwoorde vraag. Voor het eerst wordt het bestaan vermeld in 1631, bezit van Karel van Lotharingen. Zijn zoon hertog Hendrik stond ze af aan de Franse staatsman, kardinaal J. Mazarin (° Italië 1602-1661), eerste minister van Lodewijk XIV (1638-1715). De Zonnekoning nam ze over van Mazarin in 1665. Nadien zijn ze beland in de Huisraad van de Franse Kroon. Van daaruit liet men de Jachten van Maximiliaan meermaals kopiëren in de manufacturen Gobelin, ateliers die aan de Staat behoorden. In 1662 installeerde Lodewijk XIV voornoemde werkplaats in het Hôtel des Gobelins. Van daaruit werd voor het eerst een copie van de Jachten gemaakt voor de Franse staatsman J.B. Colbert (1616-1683); in 1685, 1691 en 1704 een gehele of gedeeltelijke copie voor Lodewijk XIV; 1718 en 1723 copies voor Lodewijk XV (1715-1774). Al deze copieën hebben de bekendheid en vermaardheid van de Jachten van Maximiliaan in de hand gewerkt. Wanneer en hoe de ganse serie van twaalf tapijten in het Louvre beland is, blijft een open vraag.

Na dit algemeen overzicht van de oorspronkelijke tapijten de Jachten van Maximiliaan schakelen we over naar het tapijt in het Kasteel van Laarne, een copie van het zesde tafereel uit de Jacht, dat we noemen: de drijfjacht op het hert.

II. DE DRIJFJACHT OP HET HERT. KASTEEL LAARNE UIT „DE JACHTEN VAN MAXIMILIAAN”

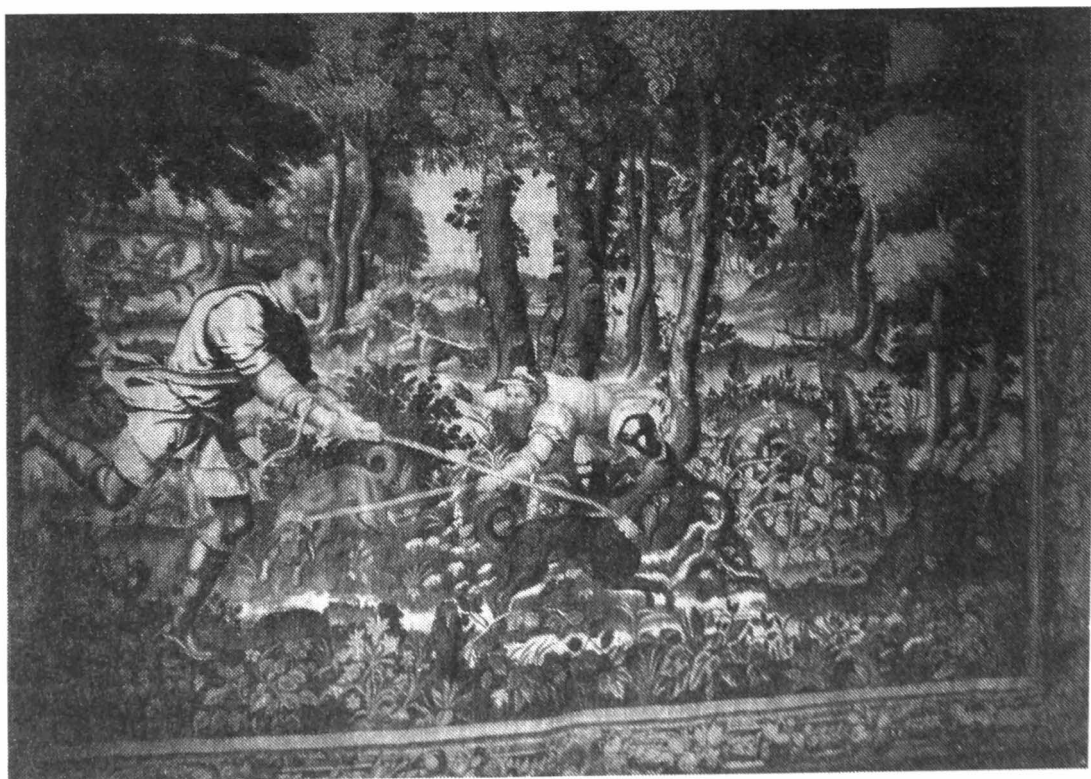
Het tapijt werd in 1964 aangekocht door de Koninklijke Vereniging der Historische Woonsteden in België. Het werd in de tentoonstelling van Europalia, 1987, Oostenrijk, ten toongesteld onder het thema „Nature et Chasse. Natuur en Jacht”. De kataloog vermeldt: Nr. 23: Les Limiers. De Leihonden. Brussels atelier, einde 16de-17de eeuw naar „De Speurhonden” uit „De Maximiliaanse Jachten”, Parijs, Louvre. Wandtapijt, wol en zijde, 368x495 cm. In Parijs aangekocht bij Jacques Kugel.

We zijn zo vrij, de titel van het Laarns tapijt enigszins te wijzigen omdat „De drijfjacht op het hert” beter de synthese van het tafereel weergeeft dan „De Speurhonden”.

Aannemend, dat de referenties over het Laarns tapijt, zowel bij de aankoop als bij de beschrijving in de catalogus van tentoonstellingen, berusten op een onderzoek en het oordeel van kunsthistorici, vertrouwd met de tapijtkunst, nemen we aan dat het tapijt dateert: eind 1500, eerst kwart 1600. Het tapijt zou bijgevolg méér dan een halve eeuw later dan het originele, in het zelfde Brussels atelier kunnen geweven zijn geweest.

Even terugblikkend naar het historisch overzicht, zien we dat talrijke kopieën van de Jacht van Maximiliaan na de periode 1650 in de manufacuren Gobelin gemaakt werden. Mogen we uit deze gegevens afleiden dat het tapijt niet herkomstig zou zijn uit een Frans atelier maar wel thuishoort bij de Brusselse tapijtkunst, bekend en vermaard voor haar historische werken, zoals Ouden-aarde bekend was voor de verdures.

Het tapijt is kleiner dan het originele, circa één meter korter van breedte en hoogte. Goud- en zilverdraad vallen er niet te bespeuren. De versiering van de boorden werd gewijzigd. Het originele telt méér personages en honden, het tafereel is veel groter. Qua stijl is het karton van de ontwerper nog altijd de basis voor de copie, aanleunend bij de Renaissance. Of we in het tapijt nog de hand van Orley kunnen herkennen, durven we niet in positieve noch in negatieve zin bevestigen; we achten ons daartoe niet bevoegd. Het tapijt is en blijft een kunstwerk.

De drijfjacht op het hert speelt zich ongetwijfeld af in het Zoniënbos in de nabijheid van de Paddenstoel- en de Groenendaalvijver. De plaats werd duidelijk herkend, zoals alle zichten op de andere taferelen. Op het tapijt zijn de sporen van die vijvers merkbaar, eveneens als biotoop voor de flora in het middenpaneel, die zeer natuurgetrouw wordt weergegeven. In het originele werk staat het sterrebeeld van de Maagd -22 augustus 22 september- in het midden van de bovenboord. De originele tapijten van „De Jachten van Maximiliaan” zijn elk versierd met een van de twaalf sterrebeelden. Of er nu een verband bestaat tussen het tafereel, het tijdstip van de jacht, en het sterrebeeld hebben we niet kunnen achterhalen. Dit geldt ook voor het Laarns tapijt. Is er een verband tussen de drijfjacht op het hert en de zomermaanden augustus-september? In ieder geval speelt het hier geen rol aangezien er geen sterrebeeld staat op het tapijt in het Kasteel.

III. MENSEN EN DIEREN

Het tafereel is zeer realistisch voorgesteld vol beweging en spanning in de stille natuur. In de nabijheid van de vijvers zoekt het hert een schuilplaats. Het werd naar hier gedreven door de drijvers met hun honden. De meute nadert het hert. Rechts en links op het middenpaneel wordt de aanwezigheid van het hert door de hoornblazers gesignaleerd. Rechts is de blazer vergezeld van twee honden. Links loopt hij met de hond aan de leiband, begeleid door een drijver die met een brak naar het hert loopt.

Op het voorplan zien we twee drijvers die worden geconfronteerd met het vluchtend hert dat in 't nauw gedreven wordt en een uitweg zoekt naar de

vijvers. Uiterst links komt de drijver in volle vaart naar het hert toegevoegen. Hij laat zijn hond los voor de aanval op de prooi. De leiband is aan zijn pols gesnoerd en hard gespannen, blijkbaar als een stok. De drijver draagt een mooie jachthoorn op de schouder. Aan zijn zijde prijkt de glanzende schede van het jagersmes.

De andere drijver met de pet op het hoofd heeft blijkbaar min geluk. Zijn hond toont zich onverschillig voor het hert. Blijkbaar heeft hij andere bedoelingen en plannen bij het besnuffelen van de aarde en van het mos.

Beide drijvers, de honden en het hert vervullen een rol in de stijl van diegene die het patroon van het tapijt ontwierp.

Heel typisch voor de stijl van het tapijt is het doorbreken van de derde dimensie. De effen vlakte met de vijvers achter de bomen wordt doorbroken door de zijwaartse en dieptebeweging. Het kruisen van de leiband accentueert de zijwaartse dimensies naar rechts en links. Ook het vluchtend hert is een verlenging van die zijwaartse richting in het tafereel. Daar tegenover staat de diagonale opstelling van de drijver met de pet, gevallen tussen de boomstammen. De hond poogt als het ware buiten het kader te springen. Hij suggereert de derde dimensie, de diepte van het tafereel.

Bijzonderheden over de kostumering van de personages werden ons ter hand gesteld door een specialiste in het vak, licentiate Marijke Detremmerie, wetenschappelijk medewerkster textielafdeling Museum Sierkunst te Gent. We laten haar thans aan het woord.

De drijvers dragen de haren kort geknipt en een volle, tamelijk lange baard. Ze dragen een overwambuis, dit is een kledingstuk dat de romp omsluit, een tamelijke lange schoot heeft, korte mouwen die poffend zijn. Het onderwambuis heeft lange mouwen, het is in een kontrasterende kleur. Een klein omgeslagen hemdskraag is zichtbaar bij de drijver links. Beide, dragen ze korte pofbroeken, lange kousen en nauw aansluitende laarzen die tot onder de knie reiken.

Merkwaardig is het hoofddeksel van de vallende drijver. Het is een soort pet waarvan de oorkleppen die onder de kin kunnen geknoopt worden, boven op het hoofddeksel zijn vastgemaakt. Een lint is tot een rozet rond de pet gebonden. Vermoedelijk is het een typisch hoofddeksel voor sportieve activiteiten in minder gunstige weersomstandigheden. Dergelijke vorm en uitzicht van pet hebben we nog niet op een portret ontmoet.

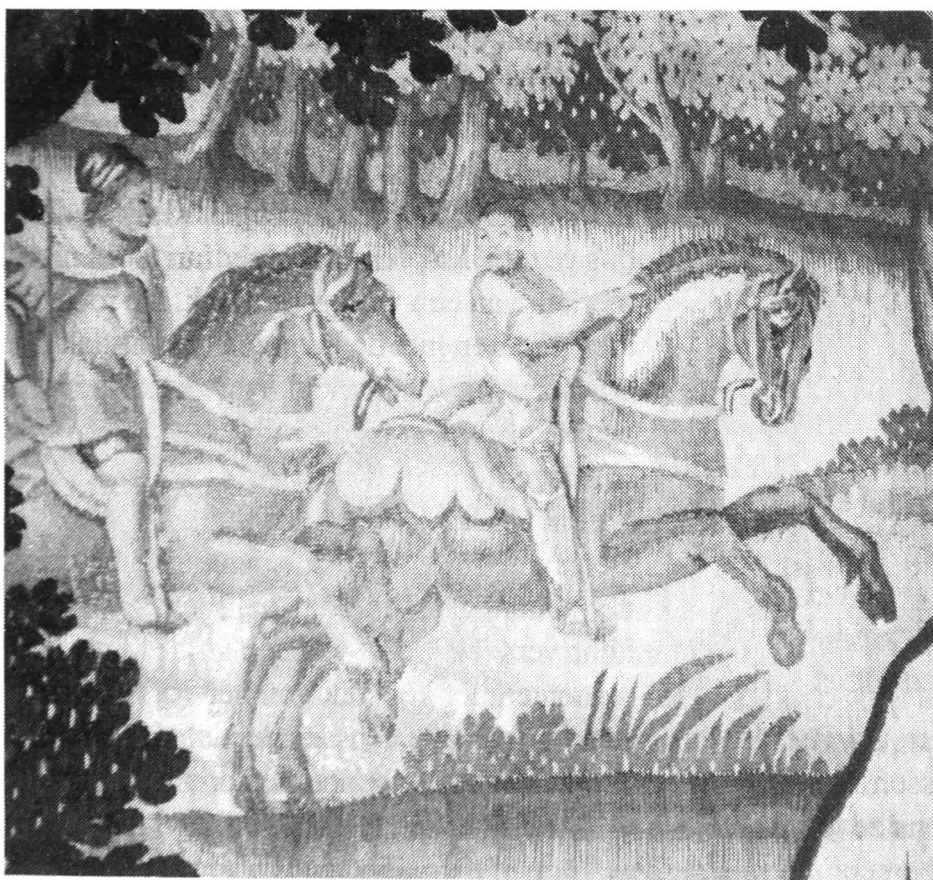
Op grond van algemene vormen van de kledij, vergeleken met de portretten van de drijvers zijn we van oordeel dat deze personages overeenstemmen met de modellen die gekreëerd werden in het

derde kwart van de 16de eeuw.

Vestigen we nu even de aandacht op de hoornblazers. Ze bedienen zich van een boogvormig instrument. De figuren zijn schematisch geschetst, min geïndividualiseerd van uitzicht en kleding.

Uit deze informatie ons verstrekt door Marijke Detremmerie kunnen we afleiden dat er wel een verschil van klederdracht op te merken valt wanneer men het originele tapijt vergelijkt met het tapijt in het Kasteel. Een tijdsverschil in het legwerk van meer dan vijftig jaar maakt die wijziging aanvaardbaar.

De kleding van de hoornblazers vergelijkend met de kleding van de drijvers, ziet men duidelijk een verschil van standing, de rijkdom van de drijvers enerzijds, de eenvoud van de hoornblazers anderzijds. Blijkbaar zijn het sporen van hiërarchie in het Bourgondisch hofleven, weerspiegeld in de drijfjacht.

Een derde groep personages zijn de twee ruiters met hun steigerende paarden. De eerste wijst de plaats aan waar het hert zich bevindt en geeft zijn paard de sporen voor de start. De tweede jager staat ook vertrekkensklaar, duidelijk te

zien aan de houding van zijn paard. Wie deze personages zijn kunnen we niet zeggen. Verwijzend naar de oorspronkelijke Jachten van Maximiliaan wordt daar bij de prinselijke ruiters, o.a. Ferdinand van Oostenrijk, broeder van Karel V, geïdentificeerd. Op het Laarns tapijt zijn beide figuren naar het voorbeeld van de hoornblazers, zeer schematisch voorgesteld. Wel kunnen we de scepter en het zwaard in de hand van een der ruiters, beschouwen als de symbolen van een vorstelijke waardigheid. Aan de kledij is hiervan weinig op te merken.

Het aantal dieren afgebeeld in middenpaneel en boorden is gering: drie valken, twee paarden, het hert, zes honden.

In het midden van de rechter-, linker- en benedenboord bevindt zich een valk, een bekend jachtmotief waarover Keizer Maximiliaan, als beroemd jager, een boek zou geschreven hebben.

In de zijboorden zijn de vogels flink in de bloemetjes gezet. Het pluimveekleed vertoont niet de kenmerken van een volwassen valk. De roofvogel is te identificeren met de juveniele slechtvlak met op de borst zwarte lengtevlekken. In het midden van de benedenboord staat de valkenkop in een medaillon van rozen.

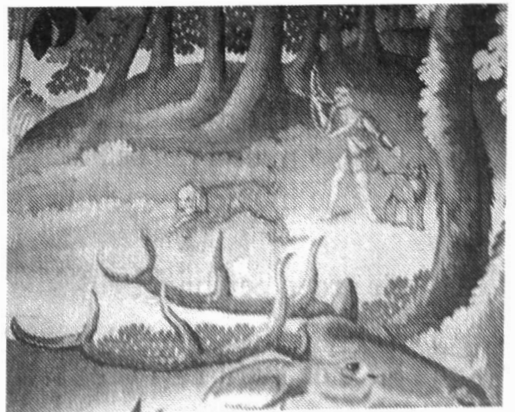
De paarden zijn, zoals de jagers, schematisch, zonder details getekend. Tussen beide rijdieren is een licht verschil op te merken in het uitzicht van de manen en het kopstuk van het vorstelijk dier.

Het hert, *Cervus elaphus*, staat weggeborgen tussen de planten. Het hert is een volwassen mannelijk dier, een zesender, te herkennen aan het gewei: leeftijd minstens zeven jaar.

De drijvers met hun twee honden trekken wel de aandacht voor de stijltechniek van het tafereel.

Door hun houding suggereren zij beweging en diepte.

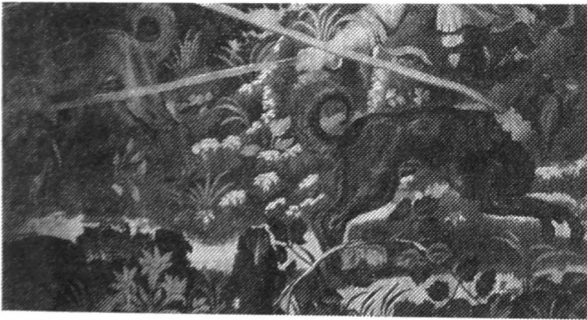
In het boek van Dr. R. D'Hulst, „Vlaamse wandtapijten” - vermeld in voetnoot bij het begin van ons artikel - worden de jachthonden die afgebeeld zijn op het

origineel tapijt van „De Jachten van Maximiliaan” in het Louvremuseum, „brakken” genoemd. Op het Laarns tapijt staat een anderras jachthonden. Meer bijzonderheden daarover werden ons verstrekt door Prof. Dr. D. Mattheeuws, Faculteit diergeneeskunde R.U.G.

Het jachthondenras van de 16de en 17de eeuw is niet meer hetzelfde gebleven in onze 20ste eeuw, vandaar dit verschil van uitzicht. De jachthonden op het Laarns tapijt zijn geen brakken, zoals de honden worden genoemd op het origineel tapijt in het Louvremuseum. Brakken zijn honden voor de korte jacht; ze hebben geen gekrulde staart zoals op het Laarns tapijt de honden op het voorplan worden afgebeeld.

Op het Laarns tapijt worden we geconfronteerd met lopende honden voor groot wild, best te vergelijken met de drijfhonden, behorend tot het ras van de bloedhond, Bloodhound, Chien de St.-Hubert (2). Lopende honden voor groot wild, zoals de bloedhond, beschikken over een uitzonderlijk groot uithoudingsvermogen. Zij jagen alleen, hetzij in meutes, gebruik makend van hun reukvermogen.

De bloedhond is van oudsher beroemd om zijn uitzonderlijke jachteigenschappen. Ze werden gefokt in de Benedictijner Abdij St.-Hubert in Luxemburg, de Ardennen. De bloedhond is een prachtige speurhond. Wel wordt van deze jachthond verteld dat hij

soms vriendelijk, niet vijandig staat tegenover het jachtdier. Hij heeft eerder een verlegen dan een agressief karakter.

Kijken we even naar het tafereel met de twee drijvers en hun bloedhonden. Is het toeval dat de bloedhond van de man met de pet zich afkeert van het hert op 't ogenblik hij voor zijn prooi komt te staan. Die houding klopt inderdaad met voergenoemde kenmerken van sommige bloedhonden: niet vijandig, niet agressief.

De twee bloedhonden verschillen van kleur en mogelijks van beharing. Ze behoren tot een verschillend ras.

De drie honden die de jachthoornblazers vergezellen zijn eveneens meutehonden, lopende honden voor groot wild, afstammend van de bloedhond. In

uitzicht zeer verschillend van de bloedhonden van de drijvers, beantwoordt de afbeelding van de 17de eeuw, min of meer aan de Griffon fauve de Bretagne, goed gevormde staart, matig lang, naar de punt dunner toelopend. De Griffon fauve behoort, zoals de bloedhond, tot een zeer oud ras, geschikt voor wolvenjacht.

Met het teloorgaan van de wolvenjacht verdwenen de Griffons fauves van het jachtterrein op het einde van de 19de eeuw.

Mogen we uit het overzicht van de diersoorten besluiten dat de fauna op de tapijten de moeite loont onder de loupe genomen te worden. Het aspekt is niet minderwaardig als dat van de mens en minstens evenwaardig als dat van de flora, dat we in een volgend hoofdstuk behandelen.

IV. BOTANISCHE STUDIE

Herhaaldelijk heeft men beweerd dat de kunstenaars uit vroegere eeuwen, planten en dieren hebben afgebeeld volgens een bepaald patroon, zich steunend op konventiële, schematische voorstellingen die als model - eventueel voor de kartons - konden gebruikt worden. Deze modellen die waardevol waren voor de menselijke figuur en voor de architectuur mogen we niet op gelijke voet plaatsen met de bloemen, planten en vruchten. Talrijke voorbeelden uit het werk van onze Vlaamse primitieven, en later in de Renaissance, hebben aangetoond dat de kunstenaars wel de planten en de bloemen kenden die ze afbeeldden. De bloemstukken van de fluwelen Brueghel (1568-1625) zijn hiervan een welsprekend voorbeeld, te dateren in de periode dat het Laarns tapijt geweven werd.

Alvorens ons onderwerp aan te vatten vestigen we de aandacht op de bijdrage „Bloemen en planten op Brugse wandtapijten” geschreven door landschaps-architecte Christiane Hoorens, verschenen in 1989 (3).

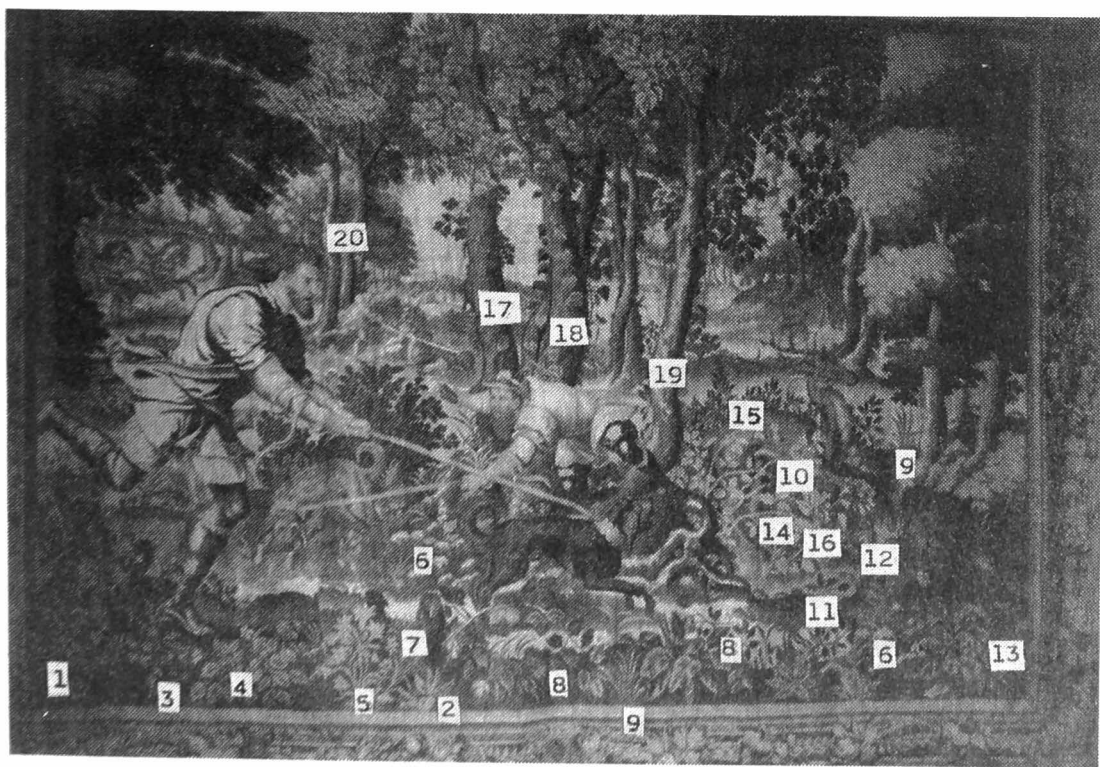
Voor het eerst werd in het Jaarboek van de Brugse Musea een uitgebreide en vergelijkende studie gepubliceerd over bloemen en planten op Brugse tapijten ter gelegenheid van de Brugse tentoonstelling „Meesterwerken van de Brugse

(3) Christiane HOORENS, *Bloemen en planten op Brugse wandtapijten*, Jaarboek 1987-1988, Stad Brugge, Stedelijke Musea, 245-255.

tapijtkunst". Dergelijke studie over de flora op wandtapijten was tot dusver nog niet bekend in de bibliografie. Graag beantwoorden we de oproep van Christiane Hoorens om in de toekomst meer aandacht te besteden aan de botanische studie van het tapijt. De verzamelde gegevens bieden heel wat studie- en vergelijkingsmateriaal zowel voor de botanicus als voor de kunsthistoricus.

De botanische studie omvat: het middenpaneel en de boorden. In de beschrijving vermelden we: het nummer dat de plaats van de plant, bloem, boom of vrucht aanwijst, de Nederlandse benaming, de wetenschappelijke naam, eventueel aangevuld met bepaalde eigenschappen, kenmerken of bijzonderheden over deze flora.

We zijn er ons wel van bewust dat in de flora heel wat symboliek kan schuil gaan om het tafereel en de personages figuurlijk te belichten. Dit thema hebben we niet behandeld omdat de inhoud van het tafereel zich blijkbaar daartoe niet leende.

MIDENTAFEREEL

Bloemen en planten

Op het origineel tapijt in het Louvre heeft men met zekerheid vastgesteld dat deze plaats waar het tafereel zich afspeelt zich situeert in het Zoniënbos aan de rand van de Paddenstoel- en de Groenendaalvijver.

Laten we voorafgaandelijk opmerken dat de bloei- en/of de vruchtenperiode van de planten en bloemen niet samenvallen in één en dezelfde periode van het jaargetijde.

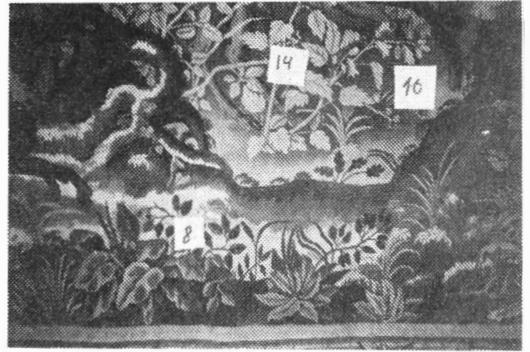
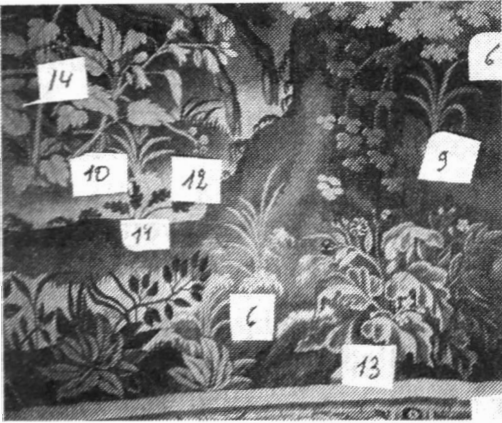
We vertrekken in het middenpaneel onderaan van links naar rechts met de nummer 1 tot 13, de hogere gedeelten in het landschap zijn genummerd van 14 tot 16, de bomen, mossen en varens van 17 tot 20.

1. Bosklaverzuring of witte klaverzuring. *Oxalis acetosella* L. Een typische plant voor het vochtige beschaduwde bos. Bloemen wit of licht rozerood. Ze is typisch voor het beukenbos.
2. Gewone sleutelbloem. *Primula veris* L (= *Primula officinalis* Jacq.). Sierplant met bladrozet van gele, rode en paarse bloemen.
3. Klimop. *Hedera helix* L. Altijd groene klimplant. Hecht zich met luchtwortels aan muren en boomstammen.
4. Maagdepalm. *Vinca major* L. Altijd groene plant, glanzende bladeren, lichtblauwe bloemen.
5. Herfsttijloos. *Colchicum autumnale* L. Lelieachtige. Knolgewas, paarsrode bloemen in de herfst. Zeer giftig.
6. Bosgeelster. *Gagea lutea* Loud. Lijnvormige bladeren, stervormige bloem.
7. Narcis. *Narcissus pseudonarcissus* L. Zijwaarts gebogen gele bloemen, bloeiend in de lente.

8. Bosbraam. *Rubus fruticosus* L. Doornachtige plant, groeit vooral langs de bosrand. Rode bessen.

9. Zegge. *Carex* sp. Gras met lange scherprandige bladeren.
10. Ruig klokje. *Campanula trachelium* L. Hartvormige bladeren. Forse plant. Grote bloemen. Groeit in bossen en kreupelhout.
11. Eikvaren *Polypodium vulgare* L. Groeit in duinen en bossen op de boomtronken en knotwilgen. Wortelstok smaakt zoet. Was vroeger een geneesmiddel, engelzoet genaamd.
12. Klimopbloem. *Hedera helix* L. Zeer honingrijke bloemen, bezocht door allerlei insecten.
13. Groot kaasjeskruid. *Malva silvestris* L. Heester, grote rode gestreepte bloemen.

14. Guichelheil. *Anagallis arvensis* L. Kleine plant, stervormige rode bloemen, opent zich alleen bij zonneschijn in de voormiddag.
15. Sleedoorn. *Prunus spinosa* L. Kleine bloemen lokken door honing hommels, bijen, zweefvliegen, vroege vlinders. Vrucht is een blauw wrang rood pruimpje.
16. Bosbraam. *Rubus silvestris* L. Stengels met forse stekels, blauwe bessen.

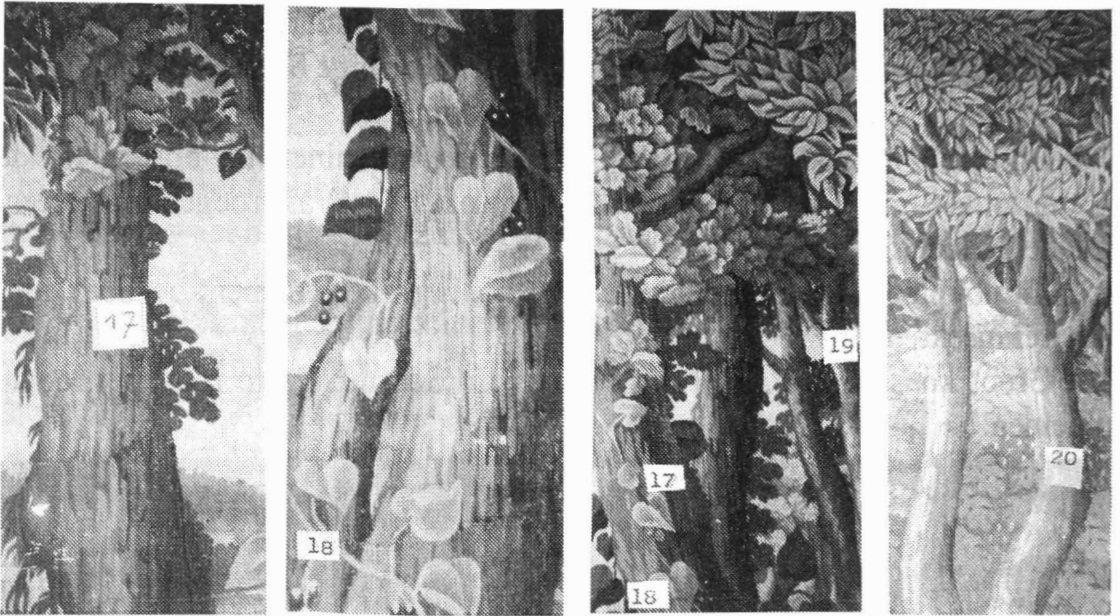
Bomen. Mossen. Varens

Zoals te verwachten zijn de bomen in een sterk beschaduwde loofbos begroeid met mossen (*Musci*) en met kleine varens (*Filices*). Deze details zijn op de boomstammen zeer goed zichtbaar.

17. Zomereik. *Quercus robur* L. De eiken zijn waarschijnlijk zomereiken, de bladeren zijn opvallend zonder bladsteel afgebeeld.

De stammen van de eiken zijn begroeid, de ene met mossen, de andere met varens.

Zeer merkwaardig is de klimplant op de middeneiken, begroeid met spek-wortel.

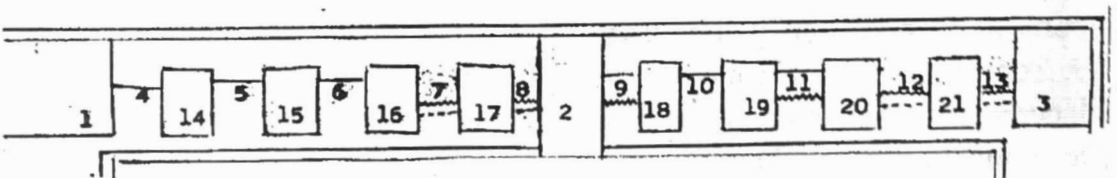
18. Spekwortel. *Tamus communis* L. Slingerplant op eik. Knolwortel, lange dunne stengel, groene bloem, rode bessen. De spekwortel komt veelvuldig voor in beukenbossen.

19. Beuk. *Fagus silvatica* L. Gladde grijze schors. Bladvorm is ovaal. De andere soort beuk is duidelijk te herkennen aan de schors.

20. Haagbeuk. *Carpinus betulus* L. Boom of heester van ongeveer 15m hoogte. Schors is niet glad zoals de beuk, ze heeft ondiepe lengtegroeven. Eivormig blad.

BOVENBOORD

De boorden van het tapijt zijn 30 cm breed, echte verdure. In tegenstelling met het naturalisme in planten en bloemen van het middenpaneel zijn de bloemen- en vruchtenfestoenen geen bosplanten noch bosvruchten. Het zijn kultuurplanten die uitsluitend een decoratieve rol te vervullen hebben, de echte verdure.

Jachtgerei

De uiterste hoeken en in het midden is de bovenboord versierd met jachtgerei.

1. Weitas, pijlkoker, jachthoorn. De pijlkoker is versierd met passiebloem en witte roos.

Passiebloem. Passi-flora. Ze ontleent haar naam aan de delen van de bloem die een gelijkenis vertonen met de folterwerktuigen, o.a. de bijkroon = doornkroon, de stamper = geselkoord.

Roos. Rosa. Heeft weinig of geen honing. Lukt insecten aan door haar overvloedig stuifmeel.

2. Weitas, twee jachthoornen, pijlkoker, twee ringen waaraan gerei is vastge-
maakt. Geen bloemversiering.

3. Weitas, pijlkoker, jachthoorn, versierd met rozen en passiebloem.

Guirlanden

Tien guirlanden, bestaande uit één rij of twee rijen klimop-, levensboom- en eikenbladeren, verbinden de festoenen.

4, 5, 6, 10 Klimop. *Hedera helix* L.

7, 8, 12, 13 Levensboom en eikenloof.

Levensboom. *Thuja occidentalis* L. De zogenoemde Boom des Levens, de Paradijsboom, altijd groene bladeren.

Eikenloof. *Quercus* bladeren met ronde zijlobben.

9, 11 Klimop en levensboom.

Festoenen

De verdures bestaan afwisselend uit acht fruit- en bloemfestoenen.

14. Druiventros omringd door appels en granaatappel.

Druif. *Vitis vinifera* L.

Appel. *Malus* L.

Granaatappel. *Punica granatum* L. Eetbare, appelvormige vrucht.

15. Tulpen en rode pioen.

De tuintulp werd in 1559 door Conrad Gesner uit Constantinopel naar Augsburg overgebracht. Jaren later werd ze door Clusius naar Nederland overgebracht en er gekweekt. De bloem was in de 16de eeuw een kostbare en modieuze plant.

Tuintulp. *Tulipa gesneriana* L. Genoemd naar de naam Conrad Gesner.

Rembrandttulp. Wit. Naar vorm en kleur behoren de afgebeelde tulpen tot de zogenoemde Rembrandttulpen, een gevlamde variëteit van de tuintulp.

Rembrandttulp. *Tulipa suaveolens* L. Donkerrood.

Rode pioen. *Paenonia officinalis* L.

16. Granaatappels en vijgen.

Vijgen. *Ficus carica* L. Komt in onze gewesten zelden tot rijpheid.

17. Rozen en Chinese pioenen.

Chinese pioen. *Paeonia albiflora* Pall. Zeer welriekend.

18. Druif, granaatappel, appels, vijgen.

19. Witte roos, rode en witte tulp, bosrank, geel vingerhoedskruid.

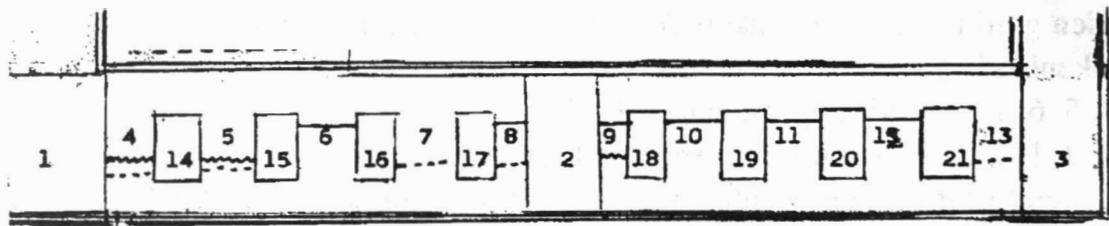
Bosrank. *Clematis*. Voornamelijk bezocht door bijen.

Geel vingerhoedskruid. *Digitalis lutea* L. Giftige plant

20. Gele druiven, granaatappels, appels, vijg.

21. Witte roos, pioen, witte tulp.

BENEDENBOORD

Jachtmotieven

1. Ondefinieerbaar motief bekleed met roos, rode en witte tulp, aardbei, heggerank.

Aardbei. *Fragaria*.

Heggerank. *Bryonia*. Wortelstok werd vroeger in de geneeskunde gebruikt. Vergiftig.

2. Valk ingekaderd met rozen en blauwe strikken zijwaarts.

3. Gevest van degen omgeven door eikenloof, rode en witte tulpen en heggerank.

Guirlanden

4, 5 Eikenblad en levensboom.

6, 10, 11, 12 Klimop

7, 13 Eikenblad.

8, Eikenblad en klimop.

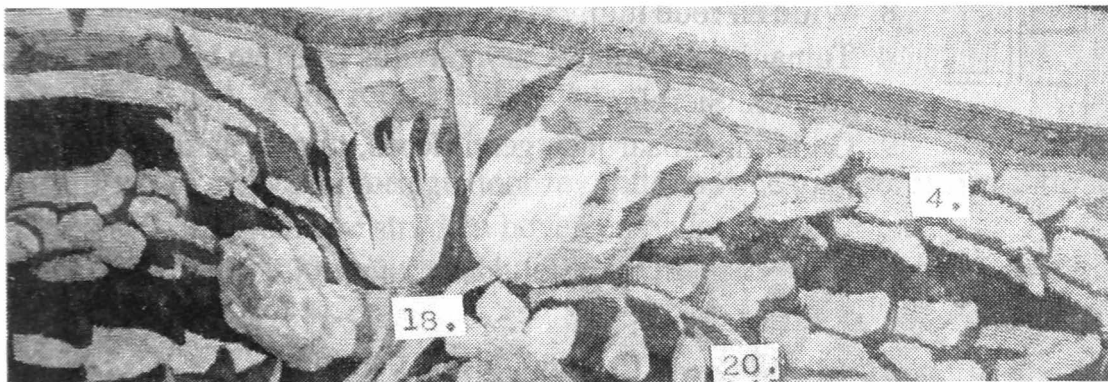
9, Klimop en levensboom.

Festoenen

14. Witte roos, witte tulp, witte bosrank, geel vingerhoedskruid; zelfde festoen als 19 in de bovenboord.

15. Witte druiven, granaatappels, appels, vijgen. Cf. 20 bovenboord.

16. Twee witte rozen, witte tulp, twee pioenen, geel vingerhoedskruid.
17. Appels, granaatappels, vijgen.
18. Rood gevlamde tulp tussen witte tulpen.
19. Appels, granaatappels.
20. Witte roos, witte tulp, heggerank, vingerhoedskruid.
- 21 Appels, vijgen, granaatappel.

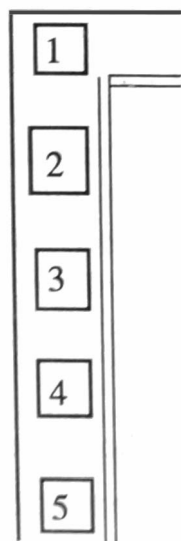
4. Levensboom - 18. Tulpen - 20 Vingerhoedskruid

LINKERBOORD

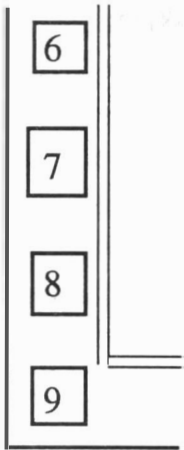
Guirlanden

Klimopbladeren tussen de bloemen gevlochten. Eikenbladeren boven en onder de blauwe strikken. Guirlanden hebben decoratieve functie, ze zijn niet constructief zoals in de boven- en benedenboord.

Festoenen

1. Weitas, pijlkoker, jachthoorn, passiebloem
2. Witte anjers, bosaardbei, witte roos, twee rode rozen, witte tulp.
Witte anjers. Dianthus sp. Heeft talrijke bloemen, dicht bij mekaar in allerlei kleuren.
3. Rode appel, blauwe vijgen, witte druif, mispel.
4. Witte roos, blauwe passiebloem, witte boterbloem.
Blauwe passiebloem. Passiflora coerulea, blauwe bijkroon met ring in het midden.
Boterbloem. Ranonkel. (Ranunculacee. Min of meer giftig).
5. Valk omringd door zeven witte en vier rode rozen, prachtige, blauwe strik boven en onder de valk met eikenbladeren.

6. Witte roos, Rembrandttulp omringd door prachtlelies. Rembrandttulp. *Tulipa suaveolens* L.
7. Witte tulp, blauwe anemoon.
Blauwe anemoon. *Anemone nemorosa* L. Bosplant.
Bloemen wit of roodachtig. Komt ook voor met blauwachtige bloemen vooral in tuinen.
8. Witte en rode tulp, twee tuinanjers.
Tuinanjers. *Dianthus Caryophyllus* L. Grote boem in allerlei kleuren. Sierplant.
9. Ondefinieerbaar jachtgerei. Roos, tulpen, aardbei, heggenrank.

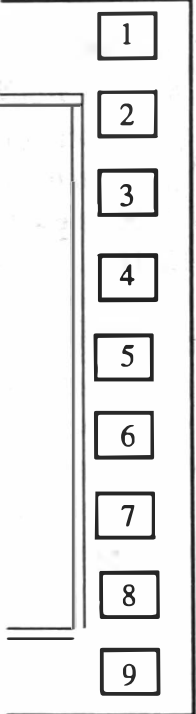
6. Witte roos, Rembrandttulp.
Prachtlelie
7. Anemoon

RECHTERBOORD

Guirlanden

Klimopbladeren gevlochten tussen de bloemfestoenen. Eikenloof boven en onder de blauwe strikken.

Festoenen

-
1. Weitas, pijlkoker, jachthoorn. Passiebloem en witte roos.
 2. Witte anjer, witte roos, witte tulp.
 3. Appels, vijg, rode druif, granaatappel.
 4. Witte roos, passiebloemen, boterbloem.
 5. Valk omringd door zes witte en twee rode rozen, prachtlelie, blauwe strikken boven en onder de valk.
 6. Witte roos, prachtlelie, Rembrandttulp.
 7. Witte tulp, anemoon.
 8. Tulpen en tuinaanjers.
 9. Gevest van jachtdegen. Eikenbladeren, tulpen, heggerank.

We sluiten dit hoofdstuk over de botanische studie af met een hartelijk dankwoord te richten tot Prof. Dr. Van der Veken en Dr. bioloog D. Van Damme. Ze waren zo vriendelijk onze determinaties na te zien en zo nodig bij te werken.

V. VERGELIJKENDE STUDIE

Na dit algemeen overzicht van de diverse aspecten van het tapijt te hebben belicht, o.a. historiek, beschrijving tafereel, personages, dieren, botaniek, kunnen we niet nalaten nog een korte vergelijking te maken tussen het origineel tapijt in het Louvre en de Drijfjacht op het Hert in het Kasteel te Laarne.

We hebben reeds aangestipt dat het tapijt in het Louvre véél groter is, bijgevolg biedt het meer mogelijkheden voor meer personages en dieren; het horror vacui wordt vermeden door de botantiek.

Vooreerst is er een opvallend verschil in de boordversieringen. Dr. R. A. D'Hulst laat over de boordversiering het volgende opmerken. We citeren. „In verband met de Jachten van Maximiliaan... de Brusselse boorden met hun

bloemen, vruchten, grotesken en personages, hoe heerlijk ook, zijn haast nooit aangepast aan de onderwerpen die ze omlijsten. Men denke - in de tapijten van Maximiliaan - aan de benedenboord met de zeegoden”.

In het Laarns tapijt zijn de zeegoden vervangen door verdures. In de bovenste boord van het Laarns tapijt bevindt zich niet het sterrebeeld van de Maagd, zoals we dat gezien hebben in de Jachten van Maximiliaan om de periode van de drijfjacht aan te duiden. Nu zien we in het midden van de bovenboord en in de vier hoeken de jachtsymbolen: pijlen, jachthoornen, weitas. De twee slechtvalken in de nevenboorden zijn ook een ander beeld dan in het Louvre.

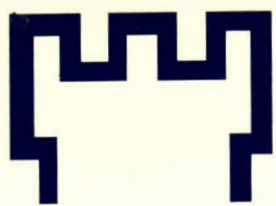
In het middenpaneel zijn opmerkelijke verschillen in de afbeelding van: personen, honden, hert, bloemen en planten. Aan het Laarns tapijt is duidelijk te merken dat verdures geen eigen stijlkenmerk en monopolie waren van de Oudenaardse tapijtkunst; ook bij de Brusselse manufactures waren ze ingeburgerd. De plaats waar de drijfjacht zich afspeelt is daar een typisch voorbeeld van met de rijke beplanting van bloemen en heesters die we op het originele werk niet aantreffen.

Uit de kopie te Laarne valt af te leiden, dat de legwerker het karton van Barend van Orley en de afwerking door de vroegere tapijtwever niet zo getrouwvol heeft nageleefd. In de eerste plaats heeft hij ze aangepast aan de tijdsgeest en de modes in de tapijtkunst. Dit zien we aan de kledij van de drijvers. De rijke verscheidenheid van bloemen en planten typeert sterk het kenmerk van de verdures.

Aangezien het Laarns tapijt vele jaren na de Jachten van Maximiliaan geweven werd, zal de nieuwe legwerker wellicht kleine zwakheden ontdekt hebben, die hij in zijn kopie wil vermijden. Hoe zien we dat?

Het Laarns tapijt is op bepaalde plaatsen realistischer en dynamischer. Bekijken we de hond van de grote drijver; zijn muil -op het originele werk- is naar beneden gericht alsof er niets gebeurt. Op de Drijfjacht toont de hond teken van leven; zijn muil is naar het hert gericht, gereed om aan te vallen; er is beweging. Ook het hert is realistischer afgebeeld. In de toestand waarin het zich bevindt, zien we het een beweging maken om te ontsnappen, met de voorpoten omhoog om weg te springen. Op het origineel tapijt steunt het hert met de vier poten op de grond, de houding is statisch.

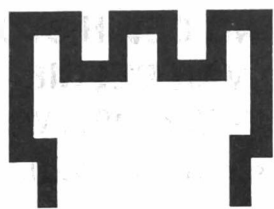
Als slotwoord mogen we besluiten dat in het Laarns tapijt alle elementen voorhanden zijn om de Drijfjacht op het Hert een prachtig en waardevol tapijt te noemen. Een bezienswaardigheid die het kunst- en toeristisch patrimonium van het Kasteel heeft verrijkt.

castellum

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
JAARGANG XI — NR. 2 — JUNI 1994

castellum

**DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT VAN DE GESCHIED-
EN HEEMKUNDIGE KRING KALKEN EN LAARNE**

Hoofredacteur : Erik L. Schepens

**BESTUUR CASTELLUM
GESCHIED- EN HEEMKUNDIGE KRING VOOR KALKEN
EN LAARNE**

Ere-voorzitter: Jhr. de Pessemier 's Gravendries, Slot van Laarne, 9270 Laarne

Ere-bestuurslid: Prof. Dr. Roger Thibau

Voorzitter: Erik L. Schepens p.a. Slot van en te 9270 Laarne

Tel. (09) 231.88.66

Ondervoorzitter: André Van De Sompel, Kruisenstraat 70, 9270 Kalken

Secretaris: Dirk Clerick, Bieststraat 28, 9270 Kalken

Leden: Anne Thibau, Kasteeldreef 50, 9270 Laarne

Eric Balthau, Termstraat 80, 9270 Laarne

Roger De Bondt, Maalderijstraat 16, 9040 Sint-Amandsberg

Johan De Wilde, Varensbos 29, 9920 Lovendegem

Lieven Hanselaer, Koffiestraat 61, 9270 Kalken

Johan Marckx, Warande 11, 9270 Laarne

Marcel Meijs, Kruisenstraat 31, 9270 Kalken

Luc Props, Meirhoekstraat 21, 9270 Laarne

Wim Van de Voorde, Meirhoekstraat 25, 9270 Laarne

Frans Verhaeghe, Provinciebaan 78a, 9270 Kalken

**KONINKLIJKE VERENIGING DER HISTORISCHE WOONSTEDEN
VAN BELGIE**

VERENIGING ZONDER WINSTBEJAG

Vergotestraat 24 - 1200 Brussel

Prins Alexandre de Merode, Voorzitter

Graaf Charles-Albert de Lichtervelde, Beheerder-Schatbewaarder

Jonkheer de Pessemier 's Gravendries, Bestuurder van de Vereniging en Afg.-Beh.
van het Slot van Laarne.

"DE VRIENDEN VAN HET SLOT VAN LAARNE"

ADVIESRAAD:

Voorzitter: Jonkheer de Pessemier 's Gravendries

Frans Verhaeghe

Erik L. Schepens

Eric Balthau

Cesar De Wilde

Luc Props

WERKENDE LEDEN

De heer Albert Eeckhaut, Erevoorzitter

De heer en mevrouw A. De Wilde-Hesters

D.A.C.-project:

Mevrouw Anita Vermeulen en de heren Jacques De Wilde en Patrick Van Nieuwenhuysse

Lidmaatschap CASTELLUM

Gewoon lid: 350,-

Steunend lid: 650,- (familiekaart)

Erelid: 1.000,-

Beschermend lid 2.000,-

Rekening: 393-0430850-65 Castellum p.a. Slot van en te 9270 Laarne.

Voordeel voor de leden:

- gratis toegang tot het kasteel tijdens de openingsuren mits voorlegging van uw lidkaart
- bij tentoonstellingen korting op de toegangsprijs
- ieder lid krijgt het tijdschrift Castellum gratis aan huis besteld.
- Uitnodiging van het Slot van Laarne, de Geschied- en Heemkundige Kring voor Kalken en Laarne en de Koninklijke Vereniging der Historische Woonsteden van België, gehouden op het slot.

WOORD VOORAF

De keuze voor de hoofdbijdrage in dit nummer viel op de studie *Op weg naar citoyens, soldaten van Napoleon en brigands. Soldateska in de Oostenrijkse en Franse tijd* van H. De Kok.

Deze bijdrage handelt echter niet specifiek over Laarne en Kalken.

H. De Kok geeft inderdaad een totaalbeeld, vertrekkend van gegevens uit het Departement van de Twee Neten (ongeveer de huidige provincie Antwerpen). Hij beschrijft o.a. de manier van oproeping, de taken en de levensomstandigheden van de dienstplichtigen, dus ook van jongens uit Laarne en Kalken, tijdens de Oostenrijkse en Franse tijd.

De verwijzing naar het bronnenmateriaal kan als aanvulling van het werk *Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente?* (1) gezien worden.

Deze studie kan dus als leidraad gebruikt worden bij onderzoek naar de plaatselijke situatie.

André VAN DE SOMPEL

(1) Art J. (red.), *Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente?*, deel 1, 19de en 20ste eeuw, Gent, 1993.

OP WEG NAAR CITOYENS, SOLDATEN VAN NAPOLEON EN BRIGANDS. SOLDATESKA IN DE OOSTENRIJKSE EN FRANSE TIJD (1)

H. De Kok

Ter inleiding

Geschiedenisboeken staan vol met feiten van de zgn. „histoire-bataille”, de oorlogsgebeurtenissen. Meer dan de krijgsoperaties was voor onze voorouders de meestal negatieve invloed van de gevechten op het dagelijks leven belangrijk. Wij willen, gezien de omvang van de te behandelen periode, slechts kort en algemeen nagaan hoe de mens geleden heeft onder het militaire gebeuren in de Oostenrijkse en Franse tijd. Ons overzicht zal vier delen omvatten:

- a) de oorlogsoperaties tijdens de Oostenrijkse en Franse tijd.
- b) een staalkaart van de gevolgen voor de bevolking.
- c) een overzicht van enkele bronnen.
- d) een korte bibliografie.

I. De oorlogen

- a) Op 1-9-1700 overleed Karel II, de Spaanse koning, als hertog van Brabant onze landsheer. Bij testament had hij de Spaanse Nederlanden na zijn dood toevertrouwd aan Filips V (van Anjou), de kleinzoon van Lodewijk XIV, zodat ons land onder Franse invloed kwam. Filips V besloot een verdedigingslinie aan te leggen (Franse barrière). Daartegen kwam verzet van Oostenrijk, Engeland en de Verenigde Provinciën. De zgn. Spaanse Successieoorlog was begonnen. De oorlogsverklaring gebeurde in mei 1702. Het antwoord van Filips V kwam op 8 juni, dat van Lodewijk XIV op 3 juli. De legers van de Zeemogendheden probeerden de herovering van de barrière. Door de Slag van Ramillies (Waals-Brabant) van 23 mei 1706 was omzeg-

(1) Lezing gehouden te Antwerpen op 20 maart 1993 tijdens de cursus "Beroerde Tijden. Leger, Bezetting en Samenleving". Universiteit Antwerpen UFSIA, 1993. Voor het opstellen van deze bijdrage ontvingen we veel steun van de heer E. DE LELYS, waarvoor veel dank.

gens gans Brabant in geallieerde handen gekomen. Het zgn. Engels-Nederlands Condominium werd gevestigd. Als eindpunt van de Spaanse Successieoorlog kunnen we de vrede van Utrecht (11-4-1713) en het Barrièretraktaat (15-11-1715) vermelden. Ons land werd aan Oostenrijk toegewezen en onder Karel VI kwam er een tijdstip van rust. Wel duurde het nog jaren eer de noordelijke bezettingstroepen uit het land waren verdwenen.

- b) De Oostenrijkse Successieoorlog, na de dood van Karel VI (20-10-1740), betekende een periode van 9 jaar onrust. Maria-Theresia volgde haar vader op. Ook Pruisen had een nieuwe koning, Frederik II. In april 1741 deed deze zijn troepen in de rijke industriestreek Silezië, één van de belangrijkste bezittingen van Oostenrijk, binnenvallen. Daarnaast ontsnapte de keizers-titel aan Oostenrijk, bestookten Spanje en Napels Maria-Theresia in Italië, sloot Frankrijk een verbond met Pruisen en viel de Oostenrijkse erflanden binnen. In plaats van te beschikken over een leger van 21.000 manschappen, zoals het Barrièretraktaat voorschreef, waren er slechts 10.000 slecht-bewapende rekruten in de Zuidelijke Nederlanden. Nederland en Engeland werden bondgenoten van Oostenrijk. Maria-Theresia deed in juni 1742 afstand van de door Frederik veroverde gebieden en sloot met hem vrede. Met steun van Hongarije, Engeland, de Verenigde Provinciën en Rusland werden de Fransen uit Bohemen verdreven en vielen de Oostenrijkers Beieren binnen. De geallieerden versloegen de Fransen op 27 juni 1743 te Dettingen. Frankrijk sloot een nieuwe alliantie met Pruisen, viel Bohemen binnen, associeerde zich met Spanje en Napels en verklaarde in januari 1744 de oorlog aan Oostenrijk. De Franse troepen leidden door acties in Italië en Duitsland de aandacht af van het hoofddoel, de Nederlanden. In het voorjaar van 1744 werden Menen, Ieper, Knokke en Veurne tot kapitulatie gedwongen. De Fransen werden terug uit Vlaanderen geroepen om de door de Oostenrijkers bedreigde Elzas te ontzetten.

Ondertussen verliet een verzwakt Pruisisch leger Praag en werd Maria's echtgenoot Frans keizer.

De Fransen vielen nu opnieuw de Nederlanden binnen m.n. Doornik (26-4-1745), overwinning Fontenoy (11-5), Oudenaarde (21-7), Dendermonde (24-8), Nieuwpoort (6-9), Ath (9-10). Silezië werd ondertussen bij de Vrede van Dresden (25-12-1745) Pruisisch. Brussel viel op 20-2-1746 en Antwerpen op 23-5. Een Engels-Hollands-Oostenrijks leger trok vanuit Breda op 17 juli via Eindhoven richting Hasselt. Ook de Fransen trokken via Itegem,

Lier, Aarschot, tegen hen op en versloegen hen te Rocourt op 11 oktober 1746. Omstreeks 1 mei 1747 kampeerden de geallieerden op de lijn Brecht-Westmalle-Zoersel-Viersel. De Fransen hadden de brug van Walem en Antwerpen. De geallieerden vonden we in Brasschaat-Schoten-Boechout, op 25 juni trokken ze van Lier en Herentals naar Beringen en Diest en op 30 juni waren ze te Maastricht. Op 2 juli 1747 versloegen de Fransen hen te Lafeld-Vlijtingen (bij Maastricht). De weg naar het Noorden lag open. Op 18 oktober 1848 werd de vrede te Aken getekend. Alle veroveringen werden tenietgedaan. Maria-Theresia bleef wettige vorst. De barrière-subsidies moest zij blijven betalen en de Zuidelijke Nederlanden bleven een neutraal statuut behouden.

- c) De Zevenjarige Oorlog 1756-1763. Op 1 mei 1756 werden Bourbons (Fransen) en Habsburgers (Oostenrijkers) te Versailles bondgenoten. Franse troepen trokken door de Zuidelijke Nederlanden om het keizerlijke leger te steunen in de strijd tegen Pruisen dat een verbond had met Engeland. In deze strijd, de Zevenjarige Oorlog, bleven de Zuidelijke Nederlanden neutraal, ook al voerde landvoogd Karel van Lorreinen soms de keizerlijke troepen aan.

Ondanks het feit dat het strijdgebeuren ver van onze provincies lag, kregen die toch met de zaak te maken. Na de Slag bij Krefeld zond de overwinnaar van de Oostenrijkers zijn troepen naar Roermond en liet ze in Brabant plunderen. Leuven, Tienen, Aarschot kregen bezoek, zware contributies voor de oorlog werden opgelegd. Garnizoenen logeerden o.a. in Turnhout, waar men ook te maken kreeg met soldatenwerving voor het Pruisisch leger.

- d) Jozef II (1780-90) was een verlicht vorst, die vond dat het absolutisme niet gewettigd werd door Gods genade doch wel als de heerschappij van de soeverein gericht was op de behoeften van de onderdanen. Men regeerde wel voor, doch nog niet door het volk. Jozef II wilde komaf maken met de bestuurlijke, religieuze en maatschappelijke chaos en maakte een einde aan het Theresiaanse compromis. Na een inspectiereis in de Oostenrijkse Nederlanden startte hij met hervormingen op godsdienstig (keizer-koster), bestuurlijk en rechterlijk gebied. Twee oppositiestromingen groepeerden zich tot een verzetsbeweging (Van der Noot-Vonck). In tal van plaatsen werden vrijwilligerskorpsen opgericht. Ze groepeerden zich te Breda. Op 24 oktober 1789 viel een legertje o.l.v. Van der Mersch ons land binnen. Hun overwin-

ning bij Turnhout (27 oktober) had een enorme weerklank. Midden november werd Gent bevrijd. Daarna volgde heel Vlaanderen. In december kwam Brussel in opstand. De Oostenrijkers trokken zich terug. Op 10 januari 1790 vergaderden de Staten-Generaal voor het eerst sinds 1632. De nieuwe staat werd opgericht, een republiek, namelijk de Verenigde Nederlandse Staten/ Etats Beligiques Unis. Alhoewel Jan-Frans Vonck en J.B.C. Verlooy grote verdienste hadden in de uitschakeling van het Oostenrijks regime, waren het Van der Noot en Van Eupen die de omwenteling naar zich toe trokken en de jonge republiek een stempel gaven van behoudsgezindheid. De Republiek had haar ontstaan te danken aan het feit dat de Habsburgers hun krijgsmacht dienden in te zetten bij een oorlog tegen Turkije. Toen keizer Leopold II - Jozef II was overleden op 11 februari 1790 - erin gelukte door de Overeenkomst van Reichenbach, Engeland, de Verenigde Provinciën en Pruisen aan zijn kant te krijgen en daarenboven ook nog een wapenstilstand met Turkije te sluiten, was het lot van de Republiek van de Verenigde Nederlandse Staten vlug bezegeld. Einde september 1790 boekten de Oostenrijkers een beslissende overwinning bij Falmagne. Een maand later was het hele grondgebied van de Republiek bezet. De Luikse Omwenteling (1789-1790) was in tegenstelling tot de Brabantse wel vooruitstrevend van aard. Naar doelstellingen en verloop is zij vrij goed vergelijkbaar met de Franse Revolutie. Toen de prins-bisschop de wijk had genomen, nam de burgerij de leiding in de standenvertegenwoordiging. De volkssoevereiniteit werd dan ook slechts ten dele in de praktijk gebracht. Het was de burgerij van ondernemers die triomfeerde. Niet voor lang echter. De Oostenrijkse legers overspoelden begin 1791 ook het prinsbisdom, wat leidde tot de restauratie van de prinsbisschop.

- e) Op 20 april 1792 verklaarde het revolutionaire Frankrijk de oorlog aan de keizer van Oostenrijk, Frans II. Deze oorlog werd vooral uitgevochten op het grondgebied van de Oostenrijkse Nederlanden. Na een eerste mislukte inval eind april behaalde de Franse generaal Dumouriez een overwinning te Jemappes op 6 november en bracht onze gewesten onder Frans gezag.
- f) Na de veldslag te Neerwinden (18-3-1793) verjoegen de Oostenrijkers de Fransen en kwam er een kortstondige Oostenrijkse restauratie.

- g) Onder leiding van generaal Jourdan haalden de Fransen op 26 juni 1794 een beslissende overwinning nabij Fleurus. Sinds 1 oktober 1795 kwam de juridische annexatie. Onze gewesten zouden 20 jaar onder Frans bewind blijven. Luik werd een maand later veroverd. De Fransen dienden zich aan als bevrijders maar streefden het belang van de grote Franse Natie na. Het werd een periode van oorlogsbelastingen, willekeurige opeisingen, fanatieke antigodsdienstigheid, arrestatie van gijzelaars, waardeloze assignaten. Anderzijds ontstonden voor iedereen gelijke wetten, belastingen en rechtbanken waarvan we de gevolgen nog ervaren. Als oorlogsbijdrage moesten de Zuidelijke Nederlanden in 1794 80.000.000 gulden betalen. Omdat die som niet volledig betaald was tegen augustus 1794 werden gijzelaars genomen uit de hoogste rangen. Velen waren bang omdat ze in Oostenrijkse dienst gestaan hadden en emigreerden naar de Verenigde Provinciën en Duitsland.
- h) De maatregelen tegen de clerus en de conscriptie waren de rechtstreekse aanleiding tot het uitbreken van de boerenkrijg (najaar 1798). Het was een wanhopig en slecht voorbereide strijd, het hevigst in de Kempen en bepaalde streken van Brabant, maar het bewind verkeerde slechts korte tijd in moeilijkheden. Het beeld van een idealistische strijd „voor outer en heerd” tegen de goddeloze Franse bezetters is een creatie van het einde van de 19de eeuw. Vermoedelijk is het aantal slachtoffers, 9.000, veel te hoog geschat. De gijzelaars die na de Boerenkrijg werden gearresteerd kwamen in het voorjaar van 1799 vrij na bemiddeling door Belgische parlementairen in Parijs. De brigands waren vooral ambachtslui, dagloners en eigenlijk niet zoveel boeren. De cafébazen speelden een grote rol.
- i) De boerenkrijg eindigde op 5-12-1798 wanneer de brigands bezweken te Hasselt. Ondanks de onvrede met de Franse bewindhebbers hebben deze ook vele verdiensten gehad: de invoering van de Burgerlijke Stand (29 prairial IV of 17-6-1796), nu positief ervaren doch in die tijd veel minder als een element van de secularisering van de maatschappij. Hoe zat het ondertussen met de activiteiten van de Fransen op het Europees vlak. Was menten onzent op de hoogte van Bonapartes activiteiten? Hij voerde oorlog tegen Engeland, Oostenrijk en tegen de Duitse en Italiaanse staten. Door de vrede van Campo Formio, in de meeste plaatsen door klokgelui meegedeeld, bekrachtigde de Oostenrijkse keizer de afstand van de Zuid-Nederlandse gewesten

aan Frankrijk. Na de Egyptische veldtocht voltrok Napoleon de staatsgreep van 18 brumaire an VIII (9 november 1799).

Het directoire stortte in elkaar, het consulaat werd geïnstalleerd en nu werd het Franse regime milder. De besloten tijd liep ten einde. De eed van haat tegen de kroon werd door een gelofte van trouw aan de grondwet vervangen. Op 16 juni 1801 kwam het Concordaat tussen Paulus VII en Napoleon. Dit werd op vele plaatsen afgekondigd op de straathoecken met klokgelui, kanonschoten e.d.

De zondag werd in ere hersteld. Men kende nog de Rosière huwelijken. Ook veldslagen werden herdacht, zo werd de Slag van Austerlitz (1805) plechtig gevierd te Turnhout op 5 december 1813. Het tij keerde stilaan ten nadele van de Fransen met als belangrijke tegenslag de Russische veldtocht en de slag bij Leipzig (16-19 september 1813). De geallieerden trokken tegen Napoleon op. In februari 1814 werd Brussel bevrijd. Op 5 mei 1814 was gans België in geallieerde handen gekomen. Na de Franse nederlaag droomde men in de Zuidelijke Nederlanden van een terugkeer naar Oostenrijk. De omgeving van Willem I was echter zeer in de weer voor de aansluiting bij Nederland, waarvan het protocol trouwens op 21 juni 1814 door de mogendheden werd ondertekend. Op 31 juli 1814 nam Willem het bestuur over de Zuidelijke Nederlanden van de Geallieerden over. Op 16 maart 1815 werd Willem, tot dan soeverein vorst, Koning van de Nederlanden. Ondertussen was Napoleon aan een nieuw avontuur begonnen. Het werd een gaan en komen van troepen in de Kempen: Hannoveranen, Hollanders, Friesen, troepen van Braunschweig, Lüneburg, Bremen, Hamburg, kozakken, troepen die zich naar het legerkorps van de hertog van Wellington begaven... De bevolking moest zich ten dienste stellen door hen op velerlei manieren te bevoorraden. De stad moest ook mensen ter beschikking stellen, die aan de verdedigingswerken van de citadel van Antwerpen dienden mede te werken. Er waren ook Franse krijgsgevangenen. In 1815 werden 120 Fransen van Kasterlee naar Turnhout gevoerd.

De nieuwe natie (Belgen en Nederlanders onder de leiding van de latere Willem II) participeerde aan een eerste militair succes in de geallieerde overwinning te Waterloo op 18 juni 1815.

II. Gevolgen voor de bevolking

1. OORLOGSVERKLARING EN VREDESONDERTEKENING

Een oorlogsverklaring veroorzaakte tot de 17de eeuw grote paniek en lokte allerhande maatregelen uit. Waarom de grootste schrik in de 18de eeuw verdween is niet geheel duidelijk: gewenning of betere discipline van de troepen?

Alles ging niet zo snel. In januari 1744 b.v. verklaarde Lodewijk XV de oorlog aan Oostenrijken en Engeland. Slechts op 8 juni 1744 antwoordde Maria-Theresia met een *verklaring van oorlog*, voorafgegaan door de opdracht aan burgers en militairen van aan *de fransche crone... alle mogelijke schaede* toe te brengen en alle *coophandel* af te breken. Voedsel mocht men zeker niet aan de vijand geven, men diende voor alles de eigen troepen te bevoorraden. De bevolking was waarschijnlijk ook niet onmiddellijk in staat van alarm omdat ze wisten dat troepen vaak rekening hielden met de seizoenen. Wegen en provianderingsmogelijkheden maakten een zomer veel geschikter voor oorlog dan een winter. Soms kon het zeer ingewikkeld zijn. Bij de Oostenrijkse Successieoorlog waren voor het Land van Turnhout de souverein Maria-Theresia en de smalheer Frederik de Grote antagonisten. Veranderingen van regime werden door ordonnanties, memories, brieven medegedeeld en soms gevierd met plechtigheden.

Bij vredesondertekeningen eindigde de periode van bezetting door vreemde troepen. Vaak werd dan aangekondigd dat binnen een aantal maanden de troepen zouden verdwijnen. Nadien bleef het probleem van doorlopende achterstallige belastingen en schulden, van door de vijand aangeslagen dokumenten, van het dragen van de oorlogslasten. Tijdens de 18de eeuw was er op dat vlak geen solidariteit tussen de provincies. Daarnaast was er de zaak van amnestie. Er ontstond een demobilisatie die niet zelden de landloperij aanwakkerde. Vaak hadden aanvallers hier hun eigen geld binnengebracht en vermengd met het geld van de eigen bezetten. Een monetaire uitzuivering was noodzakelijk. Rekvisities door eigen en door vreemde troepen werden ter plaatse gekonsumeerd. Er waren natuurlijk schadevaststellingen. Deze konden gaan van plunderingen, omhakken van bossen, leegroven van akkers en velden. Naast de baldadigheden had men natuurlijk ook schade door leveringen en logementen. Oorlog werd tijdens de pre-revolutionaire maatschappij beschouwd

als een geval van heirkraft zodat oorlogsslachtoffers zelf de gevolgen moesten dragen. Soms waren er betalingen aan wezen en slachtoffers doch enkel van zeer lage bedragen. Toch drongen sommige overheden aan op gedetailleerde verslagen van de onkosten, veroorzaakt door troepen. Van een algemene schadeloosstelling was geen sprake. Meestal bleef het bij losse tegemoetkomingen die weinig betekenden.

De Franse periode onderscheidt zich van de Spaanse en de Oostenrijkse, die er op voorafgingen, en de Nederlandse, die er op volgde doordat deze het resultaat waren van een internationale overeenkomst (Munster, Utrecht, Wenen) en leidden tot een bestuur waaraan een gedeelte van onze voorouders deelnam. De Franse periode begon met een militaire inval en eventuele medewerking vergde een totaal ander engagement (collaboratie).

Tenslotte wordt hier opgemerkt dat onze voorouders tussen 1789 en 1830, zijnde 41 jaar, zelfs in die tijd slechts een gemiddeld mensenleven, zeven keer min of meer van nationaliteit veranderden: Oostenrijk tot 1789, Verenigde Nederlandse Staten (1789-90), Oostenrijk (1790), Frankrijk (1792), Oostenrijk (1793), Frankrijk (1794), Nederland (1815), België (1830).

2. LEVERINGEN IN NATURA

Als algemeen principe gold "le pays doit nourrir le soldat". Voedsel, hout en vuur dienden geleverd en voorzien te worden. Brood en bier vormden ook voor een soldaat het belangrijkste van die dagelijkse voeding. Voor de bevelhebbers bestonden geen echte richtlijnen, zodat deze konden vragen wat ze wilden. Wanneer een legeroverste een hoeveelheid graan opeiste en dit b.v. door het seizoen ontbrak, dan diende men de tegenwaarde in geld te betalen. Als toespijs werd spek en boter gevraagd. Het gebruik van zout en specerijen, onmisbaar als bewaringsmiddel, deed een onlesbare dorst ontstaan. De troepen lieten dus tonnen bier opeisen. Stropen en jagen van vers vlees was voor officieren en soldaten verboden. Vanzelfsprekend volstonden brood, spek en bier niet voor de legerleiding. Officieren kregen gevogelte en andere delikatessen wat dan weer schril afstak tegen wat de knechten kregen die bij hen logeerden.

Voor de paarden was haver, gras, klaver en hooi nodig en stro om te rusten. Fourage was de verzamelnaam voor deze voedergewassen. Alles moest gele-

verd *op pene* van militaire executie. Dorpen die in gebreke bleven, doch de mogelijkheid hadden, kregen te maken met militairen die roofden en brandden. In de 18de eeuw werd de militaire executie echter minder brutaal. De fourage moest ook vervoerd worden naar een vooraf aangeduide plaats.

Hout was nodig om kampen te maken en kampvuren te hebben. Ook paarden en karren werden opgeëist, gewoonlijk vergezeld van de eigenaar. Zo goed als het ging werden de bevelen opgevolgd.

3. DE LOGEMENTEN

Zelfs op de plaatsen waar geen veldslagen of schermutselingen plaatsvonden, had men te maken met logementen, kampementen en winterkwartieren.

Een kamp lag buiten het dorp op heide, in weiden of akkers, meestal bij water. Dit gebeurde wanneer men langere tijd ergens bleef. In de 18de eeuw werd deze vorm slechts sporadisch toegepast. Vanaf het begin van de 18de eeuw werd in de grotere steden begonnen met de bouw van kazernes. Van deze last voor de steden waren de dorpen echter niet vrijgesteld. Het platteland diende te betalen en beddemateriaal te leveren. Logementen werden geregeld door ordonnanties en plakaten. Iedere soldaat of officier moest volgens zijn rang gelogeerd worden. Gehuwde officieren hadden vaak vrouw, kinderen en knechten bij. Aan de hand van lijsten werden biljetten uitgeschreven, aan de militairen uitgedeeld, die zo hun slaappleats kenden. De officieren kwamen bij de bovenlaag van de bevolking terecht, alleenstaanden soms bij weduwen of ongetrouwde dames. Een vorm van welwillendheid? Om variërende redenen probeerden sommige dorpen vrijstelling van inkwartiering te krijgen, eventueel ging men over tot afkopen wat men meermaal verbood. Wanneer een regiment onverwacht aankwam werden haastig slaappleatsen bij elkaar gezocht, soms enkel wanneer de regimenten hun *marcheroute* konden tonen. De gastgezinnen kregen een vergoeding. Als alles officieel gebeurde, vergoedde de hogere overheid de dorpen. Voor de som die van zijn soldij werd afgehouden kreeg de soldaat een bed, *utensiles* als kaarsen, olie, peper, zout, azijn en maaltijden waarvoor wel apart betaald diende te worden. Sinds het begin van de 18de eeuw was de discipline bij de troepen verbeterd door betere uitbetaling van de soldij en de comfortabelere logementen.

4. SAUVEGARDES EN PASPOORTEN

Via sauvegardes probeerde men zich aan de oorlogslasten te onttrekken. Theoretisch bereikte de bezitter ervan dat hij tegen betaling beschermd bleef tegen afpersingen, militaire executies en logementen. Ook de eigen troepen deden mee aan de verkoop. In de praktijk was het officieren van hogere rang verboden aan deze corruptie deel te nemen. De wettige soeverein verbood bovendien uitdrukkelijk aan zijn onderdanen kontributie te betalen aan de vijand. Toch was in de 18de eeuw de uitgifte van deze brieven een regelmatig toegepaste praktijk geworden. Niet zelden verplichtten b.v. de Fransen tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog een stad of dorp om *lettres de sauvegarde* te kopen. Respecteerden de troepen de toegestane rechten? Hadden sauvegardes alleen financiële bedoelingen en geen menslievende? Ook in de 18de eeuw ging men aan de bescherming voorbij.

Paspoorten lieten aan personen toe zich vrij door bepaalde plaatsen te bewegen. De oorsprong lag in de licenties die werden gegeven om handel te drijven met de vijand in tijden van oorlog. Op het paspoort stond de plaats van bestemming aangegeven en vaak ook een te volgen weg en termijn. De toepassing schijnt beter in de hand gehouden te zijn dan de sauvegardes.

5. ANDERE GEVOLGEN

a) Vluchten van boeren en landslieden.

Bij de komst van legers b.v. het leger de zeemogendheden onder Marlborough in juni 1702 waren alle boeren en landslieden uit Turnhout gevlucht.

b) Men deed *soms goede nering*. Wanneer in juni 1702 Marlborough in de Kempen was waren „*Alle winckels uytverkocht*”.

c) Ondanks alle mogelijke voorzieningen werden ook dorpen verwoest o.a. Beerse in 1703 en op zaterdag 30 juni 1703 werd te Ekeren slag geleverd.

d) Politieke regimes lokten allerhande gevolgen uit die meer het resultaat waren van politiek dan van militair optreden. Denk maar aan de verkoop door de *Religiekas* onder Jozef II en van de zgn. „*domaines nationaux*” onder de Fransen. De gevolgen voor de bevolking waren er niet minder om. Revolutionair daarbij was de Franse tijd.

e) Soms was er een *precaire voedselsituatie*. In 1746 vreesde men voor *opstootjes* en in 1747 voor *plundering van sommige huizen en winkels*.

6. HET MILITAIRE PERSONEEL

a) *De Pioniers* waren landelijke arbeiders die ten behoeve van het leger handenwerk verrichtten en verplicht opgeëist werden. Ze effenden en verbreedden de wegen, bouwden bruggen, ruimden hindernissen weg, legden schansen en platformen aan, bewaakten plaatsen, legden loopgraven aan en ondermijnden het werk van de tegenstrevers. Ze stonden onder leiding van het geregelde leger. De bevelhebber schatte het aantal nodige mannen. Dit aantal werd omgeslagen via staten over kwartieren naar dorpen. Ambtenaren deden de repartities aan de hand van de belastingstabellen. Dorpen voorzagen in kosten van onderhoud en vergoeding. Zelf moesten de pioniers een werktuig meebrengen. Eventuele deserteurs werden gevangen genomen. Gedurende de arbeidsperiode ontvingen ze een klein voorschot van een pionierscommissaris. Thuis maakte de hoofdofficier (schout, drossaard...) de definitieve afrekening. De grootte van de vergoeding schommelde rond het midden van de eeuw rond de 12 stuivers per man en per dag.

b) *De landelijke patroeljes*

Ook voor het patroeljen moest men mannen leveren. Ook in vreedstijd zochten zij naar vagebonden en dieven. In oorlogstijd werd dit versterkt. In het leger van de 18de eeuw kregen ze ook oorlogstaken. De oorlog bracht vele vluchtelingen op de been. De ordonnanties die de patroeljes regelden volgden elkaar snel op. Dienstweigeraars en deserteurs moesten aangehouden worden. Voor deze taken kwamen mannen in aanmerking die geen pionier en militair waren. De vergoeding was minimaal omdat de taken aanzien werden als nuttig voor de gemeenschap.

c) *De Gidsen*

Deze vorm van personendienst bestond er in de doortrekkende legers naar hun volgende overnachtingsplaats te begeleiden. Deze gidsendienst was zo sterk bepaald door de traditie dat er geen besluiten van overheidswege nodig waren. Ze werd beschouwd als een gewoonte. Soms reden de gidsen te paard, soms te voet. De vergoeding was niet vast bepaald.

d) *De miliciens*

1. In 1702 werd door Filips V een eerste conscriptie ingevoerd. In 1716 schafte Karel VI deze af.
2. Tijdens de 18de eeuw nam een staand beroepsleger de verdediging van onze gewesten op zich. Het telde in zijn rangen uitsluitend onderdanen van de keizer. Hierdoor kwam een einde aan de grote mengeling van

nationaliteiten in de troepen die tot dan een probleem vormden. De discipline werd veel beter. De getalsterkte veranderde. Elke legereenheid zorgde voor eigen recrutering. In belangrijke steden en centra trachtten soldatenwerwers op markten, in herbergen en dergelijke succes te hebben. De kandidaten kwamen in een centrale monsterplaats. In 1741 was er de noodzaak tot een speciaal korps werfofficieren. Deze ontwikkeling belette niet dat nog pogingen werden ondernomen om de dienstplicht ingang te doen vinden, nl. in 1746-48 en 1789-90.

3. Na de verovering van de Zuidelijke Nederlanden in 1746 breidde Lodewijk XV het militiestelsel van Frankrijk uit over onze gewesten: 4.928 miliciens moesten gelicht worden. Als uiting van verzet tegen deze conscriptiewet werden in de herbergen ophitsende redevoeringen met aansporing tot geweld gehouden. De dienst duurde zes jaar. Men zocht vrijwilligers en bij gebrek daaraan zou het lot de slachtoffers aanduiden. Bovendien sprak men ook van dienst in het buitenland. Om de uitgaven te dekken diende de belasting verhoogd. Elk dorp diende voor de uitzet te zorgen: m.n. goede kledij en een weinig geld tot de eerste soldij kwam. Zowel in het Franse als het geallieerde leger was er grote desertie.
4. Bij de Brabantse Omwenteling groepeerden vrijwilligers zich rond Breda. De patriotten waren voor het merendeel de *jongheyd* der steden en dorpen, vrijwilligers. Ook keizerlijke soldaten probeerde men voor het patriottenleger te winnen. Het te Turnhout overwinnend patriottenleger noemden de Oostenrijkers spottend en overmoedig een leger uit de maan. Ook de Republiek van de Verenigde Nederlandse Staten diende nog vele vrijwilligers op te roepen. In mei 1790 telde het Patriottenleger 13.394 man. Op 1 september 20.567 man. Begin september kwam voor het hertogdom Brabant te Leuven 11.938 man samen.

5. *De Conscriptie*

Door het dekreet van 1-10-1795 werden onze gewesten door Frankrijk ingelijfd. Het regime met een streng militaire bezetting was weinig geliefd. Dat onze voorouders Franse staatsburgers werden was slechts een magere troost. Ze dienden nu ook een vreemd land te beschermen, al zal de grote tegenstand later enigszins afnemen.

Binnen de filosofie van de "broederlijkheid en gelijkheid" werd op 19 fructidor VI (5 september 1798) de wet op de recrutering aanvaard (wet Jourdan-Delbrel of wet op de Algemene Dienstplicht). Omdat jongeren van het mannelijk geslacht tussen 20 en 25 jaar (art. 15) zich moesten

inschrijven op een lijst sprak men van "conscriptie". Het principe van de recrutering zoals wij het zelf hebben gekend, is duidelijk een erfenis van 1798 met aanpassingen (afschaffing loting, vervanging, minder lange dienstdiensttijd). Voor 1798 waren de legers samengesteld uit volontairen, voor de duur van een veldtocht, eventueel aangevuld met huurtroepen gelicht in binnen- en buitenland. Het vrijwillig karakter werd soms aangetast door het zgn. „pressen”, het onder druk zetten van de mensen en daarvoor waren alle middelen goed. Het principe van die vrijwillige indiensttreding in een beroepsleger bleef ook na 1798 bestaan en vormde nog steeds de basis voor recrutering. Dienstplichtigen dienden slechts aan te vullen. Elke fransman met een bewijs van goed gedrag en tussen 18 en 30 jaar oud kon als vrijwilliger aantreden. Jongeren tussen 16 en 18 jaar konden dit mits toestemming van ouders of voogden. In vredestijd engageerde men zich voor vier jaar, steeds hernieuwbaar voor twee jaar. Wapen en korps konden worden gekozen. Kandidaat-vrijwilligers werden door de gemeentelijke administratie ingeschreven in een daarvoor speciaal bestemd register.

De uitvaardiging van het conscriptiebesluit te Brussel (september 1798) zorgde voor een sfeer van gewapend verzet. Na een eerste incident te Overmere (12-10-1798) overspoelde een vloed van opstanden het platteland, van Vlaanderen over Brabant tot Limburg, waar de brigands na het inzetten van een overweldigende troepenmacht konden worden bedwongen (Slag bij Hasselt 5 XII 1798). De slecht bewapende opstandelingen waren geen partij voor de Franse soldaten. Piek, zeis en schrootgeweer werden als wapens gebruikt tijdens de Boerenkrijg. Het belang ervan is enigszins overtrokken en tijdens de romantiek van de 19de eeuw geïdealiseerd. Sommige vonden het een laatste stuiptrekking van het Ancien Regime, een laatste uiting van de conservatieve patriottenbeweging uit 1789, die zelf ook bekend staat als de eerste Belgische Omwenteling. Voor de conscriptie werden alle jongeren die in hetzelfde jaar geboren waren, in één klasse ingedeeld. Probleem was dat de burgerlijke stand, zoals wij die kennen, nog in zijn kinderschoenen stond en de parochie-registers plotseling verdwenen. Zokreeg men vijf klassen van het jaar VII m.n.:

1. geboren tussen 22-09-1777 t.e.m. 21-09-1778
2. 22-09-1776 21-09-1777
3. 22-09-1775 21-09-1776

4.	22-09-1774	21-09-1775
5.	22-09-1773	21-09-1774

Zo kon men ook de klassen voor de jaren VIII, IX, XI, XII, XIII, XIV en 1806 samenstellen.

De wet Jourdan-Delbrel voorzag geen loting, maar een aanduiding op basis van ouderdom. Zij die 25 jaar waren, werden niet meer ingeschreven en bekwamen hun definitief verlof. In latere jaren, vanaf 1806, lapte Napoleon de leeftijdsbepalingen aan zijn laars en liet door oproepingen jongens inlijven die ternauwernood 19 jaar waren.

De duur van de legerdienst werd in vreedstijd vastgelegd op 5 jaar, in oorlogstijd was ze onbepaald. In uitzonderlijke omstandigheden was een *levée en masse* (algehele mobilisatie) mogelijk.

Er waren een aantal mogelijkheden tot vrijstelling. Vrijstelling of een goede klassering werden verleend aan weduwnaars, seminaristen, gescheiden mannen met kinderlast, gehuwden (voor uitvoeringsbesluit van de lichte), de oudste van de drie wezen, de enige zoon van een weduwe, die van een tweeling het hoogste nummer had getrokken, enz...

Vervanging was officieel niet toegestaan. Goedgekeurden die voldoende geld hadden, konden een plaatsvervanger kopen. De prijs werd bepaald door de twee partijen. Hij die zich liet vervangen moest aan de hoofd-ontvanger der belastingen 100 fr. betalen voor militaire uitrusting en eventueel zorgen voor een nieuwe vervanger wanneer de eerste deserterde. Met de invoering der loting door genummerde briefjes (26 augustus 1805) ontstond de substitutie, het gewoon ruilen van de briefjes. Tevoren bestond dit niet. De klas van het jaar VII duidde de jongsten aan, die van het jaar VIII de jongste later aangevuld via een loting, die van het jaar XII meldde dat de aanduiding door ouderdom verboden en door loting toegewezen doch niet verplicht was. De dienstplichtigen mochten toen zelf mee beslissen. De telling van het jaar XIII liet loten met genummerde briefjes en zoals gezegd was er mogelijkheid tot nummer-substitutie. Een minimumgrootte was verplicht m.n. tot telling IX 1,65 m., telling XII 1,598 m., telling III 1,544 m.

De vervanging, ofschoon geweerd in de oorspronkelijke tekst van het jaar VI omwille van het feit dat ze indruiste tegen de *égalité*, werd vanaf 17 ventôse VIII (8 maart 1800) als een gunst en vanaf 28 floréal (18 mei 1802) als een onmiskenbaar recht beschouwd. Wellicht een maneuver om de burgerij te paaien. De vervanging werd met een notariële akte

geregeld, meestal na de loting. Op het vlak van de burgerrechten betekende de aanvaarding van de vervanging een stap in de richting van een "leger der armen" zoals het in het Ancien Regime bestaan had, omdat de rijke de kans kreeg zijn betere financiële situatie in te roepen om zijn plichten op de schouders van de arme man te schuiven.

In een archief zitten nogal eens soldatenbrieven. De aanwezigheid van dergelijke familiedokumenten in een verzameling stroeve officiële stukken is te verklaren door het feit dat deze epistels, meestal gericht aan ouders of aan andere naaste familieleden, door de betrokken verwanten gebruikt werden om de aanwezigheid van een zoon, broeder of halfbroeder, bij een legeronderdeel te bewijzen bij onstentenis van een aanwezigheidscertificaat van het regiment of korps in kwestie. Eigenlijk was het voorzien dat men in dergelijke gevallen een aanwezigheidscertificaat van het regiment of korps moest voorleggen maar in de praktijk was het soms zeer moeilijk, zowel voor de burgerlijke autoriteiten als voor de familie, om dit document tijdig in handen te krijgen. Het gebeurde zelfs dat een regiment eenvoudigweg weigerde dergelijke certificaten af te leveren. Om verdere moeilijkheden op dit gebied zoveel mogelijk uit te schakelen heeft de prefekt van het departement der Twee-Nethen in een dekreet dd. 31.12.1806, artikel 4, het volgende voorgeschreven:

"De burgemeesters zullen aan de dienstplichtigen van de klas 1807 waarvan een broer behorende tot een der klassen van de jaren XIII, XIV en 1806 als dienstplichtige onder de wapens is, mededelen dat zij zich onverwijld bij de prefekt van het departement moeten aanbieden in het bezit van de volkomen authentieke brieven van hun broer in actieve dienst met daarbij een uittreksel van de geboorteakte van deze militair en een uittreksel van de geboorteakte van de dienstplichtige van de klas 1807 tot staving van hun verwantschap. Bij neerlegging van deze stukken zullen zij in het kantoor van de prefektuur een certificaat ontvangen, voorzien van een verklaring van de bevelvoerende officier van de rijkswacht van het departement. Dit certificaat zal als rechtsgeldig aanwezigheidscertificaat aanzien worden".

Deze onderrichtingen werden door dokter Pierre Michel Mesmaekers, onder-prefekt van het arrondissement Turnhout, ter kennis van zijn burgemeesters gebracht in zijn besluit van 1 januari 1807.

Wat wij een vrijstelling wegens broederdienst plegen te noemen, was

onder Napoleon I geenszins een volledige en absolute vrijstelling van militaire dienst; de loteling die zich in die tijd op broederdienst beriep, kon enkel rekenen op een tijdelijke vrijwaring van oproeping. Hij kon namelijk genieten van de gunst „*d'être mis à la fin du dépôt*”. Dit betekende dat hij gans achteraan op de lijst der voor oproeping beschikbare lotelingen van zijn klas en van zijn vredegerechtskanton gerangschikt was en dus slechts als een der laatsten kon opgeroepen worden. Mannen die zich door een gemeente lieten werven mits betaling om het gemeentelijk contingent te leveren of aan te vullen, werden niet als plaatsvervangers of als vrijwilligers beschouwd maar wel als dienstplichtigen van de gemeente in kwestie. Door de vergelijking van de twintig plaatsvervangingskontrakten afgesloten in een periode gaande van 01.09.1806 kon de heer de Lelys vaststellen dat, voor de vervanging van de lotelingen van de klas 1806, bedragen neergeteld werden die varieerden van 400 gulden Brabants Courant (725,62 Fr.) tot 3.000 gulden Brabants Courant geld (5.442,17 Fr.). De vergelijking van twintig kontrakten, eveneens afgesloten in het departement der Twee-Nethen maar dan in de periode van 14.01.1807 tot en met 18.02.1807 voor de vervanging van dienstplichtigen van de klas 1807, leverde sommen op variërend van 1.000 gulden Brabants Courant (1.814,06 Fr.) tot 250 Gouden Louis (5.925 Fr.). Wat echter ook de overeengekomen prijs mocht wezen, één faktor bleef steeds konstant: hij die zich liet vervangen moest aan de hoofdontvanger der belastingen van zijn departement een som van 100 Fr. laten geworden.

Opstellen van lijsten behoorde tot de bevoegdheid van het plaatselijk bestuur onder toezicht van het Ministerie van Oorlog.

Men kende ook pogingen tot onttrekking aan de militaire dienst door zelfverminking of simulatie. Zij die daarvan werden verdacht kregen na 1806 de opdracht onder leiding van de gendarmes naar een compagnie pioniers te worden gebracht, zolang hun klas onder de wapens was. Dit aantal was gering. Die uit onze streken kwamen achtereenvolgens te Aine, Wesel, Den Helder en Vlissingen. Repressieve maatregelen voor weerspannigen en deserteurs waren voorzien, zoals verlies van rechten, geen openbare functies, geen erfrecht of gift mogelijk. Via vonnis voor de rechtbank van eerste aanleg kregen ouders een boete van 1.500 fr. Bij weerspannigen die aan hun arrestatie onttrokken waren, kwartierde men soldaten in, zijn goederen of die van zijn ouders werden verbeurd

verklaard, familieleden werden gearresteerd en kregen boeten. Meer gefortuneerden lieten have en goed achter om aan de inbeslagname te ontsnappen, wat veel in Turnhout en Mechelen zou gebeurd zijn. Er waren gendarmes en mobiele kolonnes en de weerspannige dienstplichtigen werden, eens gegrepen, voor een tijd van vijf jaar ter beschikking van de regering gesteld en kwamen bij een tuchteenheid (Rijssel, Lillo, Walcheren). Hun dagen waren gevuld met militaire oefeningen en karweien. De zwaarste straf die een deserteur kon treffen was de doodstraf. Er was een verschil tussen een deserteur, die na inlijving en inschrijving vaandelvlucht pleegde en de „*conscrit réfractaire*”, de weerspannige dienstplichtige, die zich aan de inlijving onttrok. De tweede zwaarste straf voor de desertie was de „*peine du boulet*”, vastketenen aan een bol van 4 kg. Op die manier diende men voor lange tijd (10 j.) te werken aan vestingssteden. Andere straffen waren de veroordeling tot openbare werken.

De eigenlijke incorporatie in het leger werd steeds voorafgegaan door een medische keuring. Een te kleine gestalte of een ziekte waren voldoende grond om uit het contingent te worden gelicht. Aanvankelijk geschiedde dat zonder betaling, later was een vervangende taks nodig. Met de wet van 28 floreal X (18 mei 1802) werden de lichten in een actief en een reserveleger opgedeeld. Zij die bij de reserve werden ingedeeld, dienden na de lottrekking niet onmiddellijk op te trekken. Ze moesten zich gedurende hun diensttijd (5 jaar) beschikbaar houden en zouden op geregelde tijdstippen voor oefeningen worden opgeroepen. Oorspronkelijk was het de bedoeling om met deze reserve te kunnen beschikken over min of meer geoefende soldaten, die in geval van nood snel konden worden ingezet. Al spoedig bleken ze bijna permanent onder de wapens te zijn. In sommige gevallen werden ze zelfs gelijktijdig met het actieve leger opgeroepen. Vanaf 1804 werd ook nog het depot georganiseerd waarin conscripts terechtkwamen die omwille van familiale omstandigheden (broer onder de wapens, kostwinner van het gezin...) een zachtere behandeling verdienden. Zij werden niet van een eventuele dienst ontslagen maar stonden wel op een gunstige plaats. Uit het depot kon immers slechts worden geput wanneer het te leveren contingent, na het oproepen van het actieve en het reserveleger, onvolledig bleef. Al deze maatregelen hadden in feit tot doel de definitieve vrijstelling zo lang mogelijk te verdagen.

Enkele bijzondere vormen van conscriptie waren de inlijving van vondelingen, behoeftige wezen en verlaten kinderen bij het "Regiment des Pupilles de la Garde Imperiale", daarnaast de dienst bij de nationale wacht; de recrutering der regimenten "Gardes d'Honneur" in 1813... Tot in 1813 werden over het gehele Franse rijk, zoals het in 1804 bij de stichting van het Keizerrijk territoriaal gevormd was, 2.655.000 mannen onder de wapens geroepen (in dit cijfer werd geen rekening gehouden met de vrijwilligers, noch met het burgerlijk personeel). Hiervan werden er 2.480.000 in werkelijkheid geïncorporeerd. De Belgen leverden hiervan 216.000 conscrits of 8,7 %. Rekening houdend met het toenmalige gemiddelde bevolkingscijfer (berekend op 3.195.000), kan worden gesteld dat 6,76 % van de bevolking voor de bevolen dienst van het Franse rijk werd weggeroepen, zijnde 1 conscrit op 248 inwoners. In vergelijking met de Franse departementen: (6,33 % of 1 op 257). We mogen echter niet vergeten dat de cijfers over een tijdspanne van 15 jaar (1798-1813) moeten worden geëvalueerd. De jaarlijkse impact, zonder rekening te houden met de sinds 1805 immer stijgende militaire last, kan berekend worden op 14.499 man of ongeveer 0,5 % van de toenmalige bevolking.

Kenschetsend voor de mentaliteit van onze mensen in die periode was ook hun nationaliteitsbewustzijn, zij waren en bleven Brabanders.

Enkele mededelingen over de levenswijze:

Troepen die in Frankrijk gekazerneerd of in permanente kampen gelegerd waren, kregen tweemaal per dag soep. Bovendien had elke man recht op een dagelijks rantsoen van 750 gram soldatenbrood, geleverd in broden van 1,5 kg. Eetzaal bestonden er niet; de maaltijden werden genomen in open lucht of in de troepenkamer of barak. Soldaten en korporaals aten samen uit grote gamellen die zes of zeven porties konden bevatten.

Het infanteriegeweer Model 1777 (verbeterd in het jaar IX) woog zeer zwaar, zonder bajonet 4,650 kg; de bajonet had een gewicht van 305 gram. Wanneer er gedrild werd met de bajonet op het geweer was het totaal gewicht dus circa 5 kg. Omdat het geweer zelf een lengte had van 1,515 m werd het door de soldaten spottend „de klarinet van vijf voet” genoemd. Met dit wapen, dat een gladde loop had, werd een loden kogel van ongeveer 16 mm diameter afgevuurd. Het laden moest langs de loop geschieden en dit nam vrij wat tijd in beslag. Tijdens hun basisopleiding

leerden de recruten hun wapen te laden in minder dan één minuut. Ook waren er regelmatig schietoefeningen met oorlogsmunitie, in principe tweemaal per week.

De barakken waren eigenlijk lemen hutten waarvan de muren aan binnen- en buitenzijde met kalk bepleisterd waren; de dakbedekking bestond uit stro. Bij het bouwen van deze barakken had men de grond uitgegraven tot op een diepte van 1 m. Door het feit dat de vloer en een gedeelte van de muren zich dus onder het grondoppervlak bevonden, waren deze hutten steeds zeer vochtig. De slaapgelegenheid bestond uit één grote houten brits die, langs de muur tegenover de ingang, de ganse lengte van de hut besloeg en bedekt werd met een dikke laag stro. Elke slaper beschikte over twee wollen dekens met een linnen slaapzak. De ransel werd als hoofdkussen gebruikt. Tegen de muur, langs de kant van de ingang, stonden de wapenrekken die tevens dienst deden als kapstok voor kleren en uitrusting. Een dergelijke barak bood onderdak aan 14 tot 16 man. De omzwervingen van conscripts kent men uit talrijke soldatenbrieven, vaak als volgt beginnend:

ick laet u lieden weten dat ik nog in gesontheit ben en ick verhope van u het selve.

Meer dan vijftientig jaar na het overlijden van Napoleon I kwam de keizer van het Tweede Keizerrijk Napoleon op de gedachte de overlevende soldaten van de legers van het revolutionaire Frankrijk een ereteken toe te kennen. Door dekreet van 12 augustus 1857 verleende Napoleon III een eremedaille aan alle gewezen militairen die in de Franse legers hadden gediend van 1792 tot 1815. Niet alleen de Franse staatsburgers konden op deze onderscheiding aanspraak maken, maar ook alle vreemdelingen die aan de gestelde voorwaarden voldeden.

De buitengewone gezant en gevolmachtigde Minister van Napoleon III te Brussel verzocht de Minister van Binnenlandse Zaken een lijst op te maken van oud-soldaten van steden en gemeenten die onder de Republiek of het 1e Keizerrijk hadden gediend. Deze lijst moest de opgaven bevatten van gepresteerde diensten, maar door gebrek hiervan kon een verklaring van algemene bekendheid volstaan. Dank zij deze gegevens zou aan deze mannen het Kruis van St.-Helena verleend worden. Indien er in een gemeente geen oud-soldaten leefden, dan moest toch een negatief antwoord binnengestuurd worden. Deze mededeling werd op 2 oktober 1857 door Gouverneur T. Teichman van Antwerpen naar alle

gemeenten en steden van zijn provincie gestuurd. Op 13 februari 1858 verduidelijkte de Gouverneur dat de Minister van Buitenlandse Zaken slechts collectieve lijsten verlangde, maar de betreffende personen moesten „une moralité notoire” genieten. Het fonds van de „Médaille de Sainte Hélène” is zeer onvolledig tot ons gekomen. Deze Franse archieven werden in 1871 vernield. Slechts 3.634 namen van de 13.500 gedecoreerden van ons land bleven bewaard. In de inventaris komen geen namen van Turnhout voor. Daarom dienden de plaatselijke bronnen aangesproken te worden. Voor Turnhout b.v. konden zo door Dr. E. van Autenboer 53 personen gevonden worden.

In het archief van het Koninklijk Legermuseum te Brussel kan men in het fonds „Médailles de Saint-Hélène” nog gegevens terugvinden met betrekking tot ingezetenen van een reeks gemeenten en steden, vermeld op de door de gemeentelijke administraties opgestelde lijsten; soms kan men er ook nog de hand leggen op aanvragen van belanghebbenden en/of op de door hen geleverde bewijsstukken.

De namen van de Belgische titularissen die het recht verkregen hadden hun ereteken in België te mogen dragen, werden gepubliceerd in „Le Moniteur Belge” van 20 februari 1858 (p. 617-618), van 18 maart 1858 (p. 953-954), van 27 april 1858 (p. 1490-1495) en in een aanhangsel van negentien bladzijden (1-19) aan de „Moniteur Belge 1858” (aanhangsel geklasseerd na het nummer van 16 januari 1859). Wijlen generaal H. Couvreur heeft zich de moeite getroost al deze namen te tellen en kwam tot het respectabel aantal van 14.162. Maar het werkelijk aantal titularissen lag ongetwijfeld nog hoger.

Deze erepenning kon niet postuum toegekend worden.

III. Bronnen

Voor de opeenvolging van de verschillende regimes en de oorlogsomstandigheden kunnen vele centrale en lokale archieven informatie verschaffen. Toch zijn een aantal fondsen meer voor de hand liggend. Betreffende de archieven van de Centrale Instellingen moet men zich wenden tot het Algemeen Rijksarchief te Brussel, Ruisbroekstraat 2-6 te 1000 Brussel. Een algemeen inleiding is M. VAN HAEGENDOREN, *Het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Overzicht van de Fondsen en Inventarissen*, Brussel, 1955. Vanzelfsprekend

moet men nakijken welke inventarissen sinds 1955 werden gemaakt. Het bestuur van de Nederlanden te Wenen vond zijn weerslag in een archief dat in 1809 te Parijs was en 1815 naar Brussel kwam.

Een oude inventaris is E. DE BREYNE, *Inventaire sommaire des archives de la chancellerie autrichienne des Pays Bas, conservés à Bruxelles*, s.l. s.d., 22 p. Voor de jaren 1717 tot 1791 bestaat een zakenrepertorium onder de nrs. 262 tot 315. De meeste binnen- en buitenlandse zaken passeerden langs het secretariaat voor staat en oorlog. Inventaris: A. GAILLARD en E. DE BREYNE, *Inventaire sommaire des archives de la Secrétaire d'Etat et de Guerre*, s.l. s.d., 92 p. Van 1787 tot 1789 bestond te Brussel de Koninklijke Regeringsraad. P. en J. LEFEVRE, *Inventaire des archives de Conseil du gouvernement général*, Brugge, 1925, 148 p.

Belangrijk is het archief van "Contadorie en Pagadorie" van het Krijgsvolk. De contador was de ambtenaar belast met de administratie van het leger. De pagador verzekerde de uitbetalingen. Periode 1580-1767, vooral Spaanse periode, 630 nrs. E. DE BREYNE, *Inventaire des archives de la Contadorie et de la Pagadorie des gens de guerre*, vooral de nrs. 260-280 met manschappen van de nationale regimenten als Duc d'Arenberg (1707-1715), baron d'Audignies (1706-1714), Don Pedro d'Avila (1707-1714), Marquis de Bourmonville (1719-1752), comte François de Gand (1720-1725), Irlandaise du Colonel Devenish (1717-1721), Colonel Thomas Hartopp (1706-1715; 1716-1723), Duc de Holstein-Norburg (1716-1725), comte de Lannoy (1718-1725), comte de Laspiur (1709-1716), Prince Claude de Ligne (1717-1725), prince Ferdinand de Ligne (1717-1725), Marquis de Los Rios (1706-1725), comte de Maldegem (1704-1713; 1714-1719; 1720-1725), colonel comte de Paleotti (1713-1718), marquis de Pancalier (1718-1725), colonel F.D. de Salablanca (1706-1718), marquis de Westerloo (1707-1725). Voor de periode na 1726 kan verwezen worden naar de nrs. 957-966 van de Geheime Raad van de Oostenrijkse Periode met inlichtingen betreffende wervers en deserteurs, rekrutering met geweld, enz... (inventaris nr. 502).

Inventaris nr. 7 van het Fonds "commissariat general civil" (Algemeen Burgerlijk Commissariaat) de nrs. 319-320 met de wervingscampagne en de klachten tegen de wervers voor 1784-1794. Verder interessant de nrs. 2688-2690 en 2724-2731 van de Staats en Oorlogssecretary; de nrs. 2908-2909 van de Raad van Financiën, de nrs. 1313-1314 van inventaris nr. 58, Fonds Conseil de Gouvernement General met deserteurs en invaliden.

Alle gemeentearchieven bevatten heel wat documenten betreffende militaire

verplichtingen met o.a. inkwartieringsplannen (billetboeken), betaalstaten van schade en oorlog ingevolge inkwartiering, sauvegardes en andere als transport van krijgsgevangenen, karrevrachten, lijsten van pioniers, paarden, fouragie, oproep manschappen. Ook de andere archieven zoals de resolutieboeken kunnen informatie bevatten. Dit soort bronnen loopt vanaf de Oostenrijkse tijd over in de Franse.

De verzameling van de Verenigde Nederlandse Staten bevat de archieven van de overheidslichamen door de Staten opgericht in 1789-90. Inventaris: F.G.C. BETERAMS, *Inventaire des archives des Etats Beligiques Unis*, Brussel, 1957, 31 p. Nogal wat nummers handelen over de militaire zaken. Soldatennamen kan men ook terugvinden in de nrs. 37-39, 52-63, 112-114 enz. Zie voor namen ook *Staten van Brabant* nr. 352. *Vereenigde Vrijwilligers tot Loven* met namen van 11.938 vrijwilligers. Een aantal Belgische historici hebben in Parijs reeds onderzoek verricht. Het is nuttig van hun werk kennis te nemen H. NELIS, *Rapports sur sa mission aux Archives Nationales à Paris* in Bulletin de la Commission Royale d'Histoire, 1909-1910, pp. LII-LVIII p. XXII.

M.J. TITS-DIEUADE, *Les archives nationales à Paris et l'histoire de notre pays sous le régime français 1789-1815*. Bulletin de la Commission Royale d'Histoire, 1900 (CXXVI), p. CXXIII-CXCVI.

E. HELIN, *Relevé de documents pouvant intéresser l'histoire de Belgique et plus spécialement le département de l'Ourthe conservé aux Archives Nationales à Paris (Serie F)*, in Bulletin de la Commission Royale d'Histoire, CXXIX (1963), pp. XVIII-XXXII.

E. HOUTMAN, *Documenten betreffende het departement van de Nedermaas (1790-1815) in de "Archives Nationales" te Parijs*, Brussel, 1974, 44 p.

R. LEBOUTTE, *Documents intéressants l'histoire économique et sociale des départements belges, de la Ruhr et de la Meuse - Inférieure, conservées aux Archives Nationales à Paris*, Bulletin de la Commission Royale d'Histoire, CXLVI (1980), p. 31-67.

J. VERHELST, *De Archives Nationales te Parijs. Documenten betreffende de Leie- en Scheldedepartementen in de reeksen C en F, 1789-1815*, Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis CXXXV (1969), p. 1-70.

Men moet er de inventarissen en gidsen maar eens volledig op nalezen met misschien vooral F7 3340-3433. Lijsten van émigrés; F7 3581-3615 Conscriptie met klassement per departement: F7 3645-3700 onwillige priesters F7 6176-6177. Troubles de Belgique an VIII; F9 Affaire militaire enz...

Adres: Archives Nationales de France
60 Rue des Francs-Bourgeois
F-75141 Paris Cedex 03
France
Tel. 1.277.11.30.

Apart willen we ingaan op militaire en burgerlijke documenten die kunnen helpen om onze conscripts terug te vinden. Deze lijst kon enkel opgesteld worden met de hulp van de grote kenner ter zake E. de Lelys, waarvoor veel dank. Met het invoeren van de verplichte militaire dienst ontstonden *de conscriptielijsten*. Vanaf de inlichtingen van het jaar 1806 zijn deze goed bewaard en terug te vinden in de Franse fondsen van de huidige provinciale depots van het Algemeen Rijksarchief waar de archieven van de vroegere Franse departementen berusten. Deze lijsten kunnen ons een aantal gegevens verschaffen. Deze conscriptielijsten bevatten gegevens betreffende de identiteit, de ouders, het beroep, verblijfplaats, korps of eenheid voor dienstplichtigen en eventueel ook zijn verdere lotgevallen. Voor het departement van de Twee Neten raadplegen H. JACOBS, *Inventaris der archieven van het Provinciaal Bestuur van Antwerpen*, Antwerpen, 1895-1906 3 dln. De reeks D is in haar geheel gewijd aan de militie, en uiteraard ook aan het begin van de legerdienst en loting. Ook reeks C. Ook voor de andere provincies en departementen bestaan inventarissen (Brugge door J. DE SMET, Gent door C. VANDEN HAUTE, Brussel door F. DAELEMANS). Lagere militairen werden ingeschreven in *stamboekregisters* volgens datum van aankomst. Het volgnummer werd het stamboeknummer. Stamboeknummers van gesneuvelden werden niet opnieuw gebruikt. Wanneer iemand naar een ander korps muteerde kreeg hij een nieuwe stamboeknummer. De stamboekregisters bevatten het stamboeknummer, identiteit, plaats, datum van geboorte, identiteit van ouders, persoonsbeschrijving van militair (lichaamslengte, beschrijving van aangezicht, andere bijzondere kenmerken), de dienstgraad, de datum van de aankomst bij korps, de militieklasse, eventueel het nummer bij de loting, woonplaats, beroep, eventueel ander korps, bataljon en compagnie, en het verdere verloop van het militair leven. De plaatsnamen kunnen soms aanleiding geven tot verwarring. De stamboekregisters kan men raadplegen in het archief van de geschiedkundige dienst van de Franse landmacht in het kasteel van Vincennes bij Parijs (Service Historique, 94300 Château de Vincennes). Men moet wel het regiment of korps en bij benadering de periode kennen. Voor officieren bestaan persoonlijke dossiers

vanaf 1791.

Keurlingenlijsten worden ook teruggevonden in de gemeentelijke archieven en bevatten inlichtingen over de recruit en zijn ouders. De lijsten zijn ook gebruikt voor de lichaamslengte en de alfabetisatiegraad. C. VANDENBROEKE, *De keurlingenlijsten als sociaaldemografische meter*, in: De Leiegouw, 1981, pp. 235-273; F. ROOSEMONT, *De waarde van militiediensten in het sociaaldemografisch onderzoek: test-case de provincie Oost-Vlaanderen tijdens de eerste helft van de 19de eeuw*, in Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis, 1988, 5, pp. 321-339 en 1988, 6, pp. 399-436.

Uittreksels van overlijden werden opgemaakt door regiment, hospitaal, of gemeente van overlijden. Normaal moet een uittreksel aan de gemeente waar de militair woonde worden verstuurd.

Definitieve Vrijstelling.

Aanplakbrieven van vonnissen van de rechtbank van eerste aanleg nopens de veroordeling van weerspannige dienstplichtigen en de ouders tot betaling van boete. R.A., Frans Fonds.

Regimentsgeschiedenissen werden opgesteld ca. 1880-90 op bevel van de Minister van Oorlog. Sommige bevinden zich in het Legermuseum met incidenteel namen. Nuttig voor terugvinden van mensen die gevochten hebben bij een bepaald onderdeel en dan kan men de militaire activiteiten en gevechten volgen. Zie o.a. R. BOYEN, *Inventaris van het archieffonds „Franse periode” 1792-1814-15*, Brussel, 1981, 29 p.

IV. Beknopte Bibliografie

Voor de Spaanse Successieoorlog zie: R. DE SCHRIJVER, *De Zuidelijke Nederlanden als Frans en geallieerd protectoraat 1700-1755* in: N.A.G.N. (Nieuwe Algemene Geschiedenis van de Nederlanden), dl. 9, Haarlem, 1980, p. 31-43 met bibliografie p. 510-511.

De Oostenrijkse Successieoorlog is na te lezen in: P. LENDERS, *De Zuidelijke Nederlanden onder Maria Theresia 1740-80*, in: N.A.G.N., dl. 9, p. 92-112 met bibliografie p. 515-517. Zie ook F. CROUSSE, *La guerre de succession d'Autriche dans les provinces belgiques, campagnes de 1700 à 48*, Brussel 1885.

Een synthese van de Oostenrijkse Successieoorlog en een verslag over de gebeurtenissen in de Zuiderkempfen in: L. WILMS, *Militaire leveringen*,

logementen en prestaties in het kwartier van Geel tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748), in: *Jaarboek Geels Geschiedkundig Genootschap*, XIX (1982), 151 p.

Voor de geschiedenis van het Leger zie o.a. GUILLAUME, *Histoire des régiments nationaux des pays Bas au service d'Autriche*, Brussel, 1877.

R. BOUMANS, *Dienstplicht en recrutering in de 18de eeuw*. - *Het Leger-de Natie*, 1858, dl. XI, pp. 5-12; dl. XII, pp. 19-24.

R. BOUMANS, *Hebben de Belgische eenheden in het leger van de Oostenrijkse Habsburgers (1716-1794) het pressen gekend?* - *Het leger - de Natie*, 1954, dl. IX, pp. 5-18.

R. BOUMANS, *De militairen in de 16de, 17de, 18de eeuw*. - *Flandria Nostra*, 1960, dl; V, pp. 235-286.

E. THOEN, *Oorlogen en platteland, Sociale en economische aspecten van militaire destructie in Vlaanderen tijdens de late Middeleeuwen en de vroege Moderne Tijden*. *Tijdschrift voor geschiedenis*. 1978/3, jg. 91, pp. 263-378.

H. VAN HOUTE, *Les occupations étrangères en Belgique sous l'Ancien Régime*, 3 dln., Gent, 1930.

JOSEPH RUWET, „*Les archives et bibliothèques de Vienne et l'histoire de Belgique*”, Brussel, 1956, behandelt op p. 233-259 alle nationale korpsen waarover te Wenen informatie gewonnen kan worden met aanduiding van de referenties waaronder de "Musterlisten" en "Standestabellen" in het Kriegsarchiv te Wenen te vinden zijn. Ook andere zaken als winterkwartieren (272) werden behandeld.

Sommige gemeenten stelden aan het einde van oorlogen gedetailleerde lijsten van de schade samen. Na te kijken in regionale tijdschriften. Een voorbeeld: J. LAUWEREYS, *Olen in oorlogstijd 1600-1790*, *Jaarboek Geels Geschiedkundig Genootschap* III (1964), p. 107-182.

Voor de periode van revoluties en hervormingen zie o.a. L. DHONT, *Politiek en institutioneel onvermogen 1780-1794 in de Zuidelijke Nederlanden*, in *N.A.G.N.*, dl. 9, p. 139-159 en 520-523; H. DE KOK (red.), *Turnhout den eerste troost der staten*, Turnhout, 1989 (Taxandria 1989 N.R. LXI).

Voor de Franse Tijd verwijzen we naar: P. VERHAEGEN, *La Belgique sous la domination française 1742-1814*, Brussel-Parijs, 1929, 5 dln.

De erfenis van de Franse Revolutie 1794-1814, Brussel, A.S.L.K., 1989, 249 p.

R. DEVLEESHOUWER. *De Zuidelijke Nederlanden tijdens het Franse bewind 1794-1814*, in: *N.A.G.N.*, dl. 11, Bussum 1983, p. 187-207 en bibliografie p. 403.

H. VAN DE VOORDE, e.a., *Bastille, Boerenkrijg en Tricolore. De Franse Revolutie in de Zuidelijke Nederlanden*, Leuven, Davidsfonds, 1989, 287 p.

A. THIJS, *Les conscrits belges de 1789 et 1799 d'après des documents inédits*, Antwerpen, 1885, 356 p.

E. DE LELYS, *Onze voorouders in de legers van Napoleon. Nota's ter verduidelijking van enkele Franse militaire en administratieve termen in de 18de en 19de eeuw*, Brussel, 1962, 106 p. Ook de andere publikaties van DE LELYS zijn voor de Franse tijd aan te raden.

De bibliografie van de Boerenkrijg is zeer uitgebreid. We vermelden slechts enkele werken A. ORTS, *La guerre des Paysans, 1798-1799. Episode de l'histoire belge*, Brussel, 1863, 396 p.; A. SUYKENS, *Franse Revolutie en Boerenkrijg in Klein Brabant*, Brussel, 1948, 240 p.; P. VOS, *Emmanuel Jozef Van Gansen. Boerenkrijggeneraal in Westerlo*, Hasselt, 1967, 24 p.

P.F. GEBRUERS, *Eenige aantekeningen over de Besloten Tijd en den Boerenkrijg in de Kempen*; Gheel, 1899-1900, 2 dln.

J. GRAUWELS, *De Boerenkrijg na 175 jaar*, Hasselt, Provinciale Bibliotheek, 1975, 7 p. (Mededelingen van het centrum voor Studie van de Boerenkrijg, 88).

J. LAMBERT, *Inbeslagname en verkoop van de nationale goederen*, Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde van Gent, XIV, 1960, pp. 131.221.

Boerenkrijgherdenking 1798-1973. Lezingen gehouden op het congres van de Federatie der geschied- en oudheidkundige kringen van Limburg, Hasselt, Provinciale Bibliotheek, 1975, 49 p. (Mededelingen van het centrum voor Studie van de Boerenkrijg, 87). F. BOGAERT, *La vente des biens nationaux à Bruxelles de 1796 à 1814*, Louvain U.C.L. (mémoire de licence inédite), 1958, XXIII + 91 + 16 p.

Enkele bibliografieën betreffende periode 1789-1830.

P. GERIN, *Bibliografie van de geschiedenis van België. Bibliographie de l'histoire de Belgique, (1789 - 21 juillet 1831)*, Leuven-Parijs, Nauwelaerts, 1960, 429 p. (ICHG, 15).

R. VAN EENOO, e.a., *Bibliografie van de geschiedenis van België - Bibliographie de l'histoire de Belgique*, jaarlijks in: Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis - Revue belge de Philologie et d'Histoire.

G. KONINKX, *België in de 18de eeuw. Kritische Bibliografie*, Brussel, V.U.B., 1983, 394 p. (studiereeks van het tijdschrift van de VUB, nr. 11).

Bibliographie d'histoire militaire belge des origines au 1er août 1914, Bruxelles,

Musée royal de l'armée, 1979, 673 p. (Centre d'Histoire militaire, Travaux 14).
Interessante uitgegeven bronnen in *Placcaerten van Brabant*, 10 dln. Brussel 1648-1774.

Recueil des ordonnances des Pays Bas Espagnols et Autrichiens 15 dln., Brussel, 1893-1942.

Een voorbeeld betreffende lichting van soldaten. Het lichten van dienstplichtigen bij loting ingevolge Franse wet van 25 dec. 1746, wekte grote beroering. Zie: *Recueil des ordonnances des Pays-Bas autrichiens*, t. VI, pp. 272, 283, 349, 360. id., t. I, p. 126, 184 e.v.: gelijkaardige maatregel in 1702 door Filips V. 25.XII.1746: Lod. XIV: lichting in veroverd gebied van 4.928 man (272).

3.1.1747: Mandement Moreau de Sechelles: jonge mannen aan te duiden door het lot, daarna getrouwde mannen (283).

25.XI.1747: Lod. XI: vervanging van doden en deserteurs (349).

14.XII.1747: Moreau de Sechelles: lichting van 1.500 man.

Handige Concordantietabel met de republikeinse kalender in: F. GEVAERT, *De Republikeinse Kalender en de volledige vergelijkingstabellen met de Gregoriaanse Kalender*, Heule, 1965, 88 p.

DE LOTELING

Casimir Vermeiren (†)

Deze tekst van de hand van heemkundige Casimir Vermeiren (° Kalken 11 maart 1874, † Zele 20 mei 1956) komt uit het familiearchief Casimir Vermeiren, ongeïnventariseerd en fragmentarisch bewaard, deels bij familie Ernest Vermeiren - Feber te Zele (tot in 1991, daarna ?) en bij familie Albert Vermeiren - Degreef te Mortsels. Het archief werd geraadpleegd als achtergrondinformatie voor de studie van André Van De Sompel, *Karel en Raymond Vermeiren, een verkenning van de levenssituatie van twee kansarmen op de wijk Kruisen, Kalken, einde 19de eeuw - eerste helft 20ste eeuw*, in Castellum, jg. VIII, nr. 2, p. 4-55.

Deze tekst is hoogstwaarschijnlijk autobiografisch en werd vermoedelijk geschreven in de jaren vijftig. De tekst werd onveranderd opgenomen, er werden alleen enkele leestekens bijgevoegd.

”De militieloting, ingericht door de bezetter gedurende de Franse Revolutie, werd afgeschaft in 1913.

In 1894 had de loting voor de militieplichtigen van het kanton Wetteren plaats op het gemeentehuis aldaar. De lotelingen van Kalken kwamen samen op de wijk Eesvelde en begaven zich van daar, in groep en geleid door twee Kalkense veldwachters, naar Wetteren.

Aan de Scheldebrug werden zij opgewacht door de gendarmen van Wetteren en afgetast. Alle messen werden afgenomen. Omringd door een tiental gendarmen werden zij naar het gemeentehuis geleid en, in groep toegelaten en nogmaals afgetast. Sommige ”loters” hadden reeds bloemen en linten op hun pet gespeld, doch deze moesten er afgenomen worden.

De nummers, gestopt in een kartonnen buisje, lagen in een glazen trommel. Elke loteling moest persoonlijk zijn nummer uit de trommel halen en, om verwarring te vermijden, moest hij de naam zijner moeder opgeven. Wie voor gewichtige reden afwezig was, werd vervangen door de burgemeester zijner gemeente.

Het laagste nummer in die tijd schommelde ongeveer tussen vijftig en zestig. Dit hing af van het aantal militieplichtigen der vorige lichting die een jaar uitstel

hadden gekregen en zich thans opnieuw voor de militieraad moesten aanbieden.

De loting was een gewichtige zaak, vooral voor werklieden, kleine burgers en kleine landbouwers die niet in staat waren een plaatsvervanger te kopen aan duizendzeshonderd frank, want dit was een belangrijke som in die tijd.

In de straat nevens het gemeentehuis stonden de mensen en kennissen ongeduldig te wachten, evenals de lopers die het nummer moesten kenbaar maken aan de naastbestaanden. Sommigen lieten het nummer weten met een postduif.

Bij de terugkeer hadden alle "loters" het getrokken nummer op hun pet gespeld. Zij waren opnieuw omringd door de gendarmen. Dit was ook volstrekt nodig want de Wetteraars stampten en sloegen naar deze die een hoog nummer getrokken hadden, want Wetteren kwam aan de staart der lijst van de gemeenten en moest dus de "overschot" nemen.

Aan de laatste huizen van de kom van het dorp trokken de gendarmen zich terug en de tocht naar Kalken werd voortgezet onder het toezicht der veldwachters van Kalken.

Daar begon de slemppartij voorgoed en de ordebewakers werden onder de voet gelopen.

Wie een hoog nummer getrokken hadden, en er dus zo als men zegde uit waren, zongen: „De soep is slecht, zij kan niet slechter wezen. De soep is slecht, zij kan niet slechter zijn”.

Deze die een laag nummer getrokken hadden, zongen ongeveer hetzelfde liedje maar „de soep was goed en kon niet beter wezen”.

Dit gaf soms aanleiding tot twist en meer dan eens tot vechtpartijen en de medelopers trokken natuurlijk partij voor hun loters. Niet nutteloos had men de messen afgenomen.

's Avonds waren meestal de loters hees geschreeuwd en konden zich met moeite rechthouden. En veel geburen, kennissen en medelopers waren in hetzelfde geval.

Sommige lotelingen, vooral zij die er uit waren, hernamen de volgende dag hun tocht naar een omliggende gemeente, maar nooit naar Wetteren...”

AUGUSTINUS VANDER KERCKDEURE

Erik L. Schepens

In de eerste helft van november 1786 overleed te Laarne Augustinus vander Kerckdeure, *vondlick ofte bastaert* en in *sijn leven meester orlogiemaecker*.

Daar hij als vrijgezel zonder nakomelingen stierf, kwam de *overblijventheijdt* toe aan Theodor Joseph Guislain van Vilsteren, baron van Laarne, conform het denombrement.

De afgestorvene bezat geen onroerend goed. Op 16 november 1786 werd het roerend goed openbaar aan de meestbiedende verkocht: zijn klederen, het lijnwaad, *den arlogiemaeckersalm*, *smisse* en andere voorwerpen. Na aftrok van de gewone rechten bedroeg de verkoop 11 lb. 10 s. 7 gr.

Begrafenis-, dokterskosten en oppas beliepen 3 lb. 6 s. 6 gr.

Verder had Theodor Piens nog een tegoed van 7 s. 4 gr. voor levering van *elf meutjens colen*. Na inbreng van de administratiekosten restte nog een batig saldo van 7 lb. 4 s. 1 gr.

De nalatenschap werd definitief afgesloten op 2 mei 1787 (1).

(1) Rijksarchief Beveren, Laarne, nr. 292, f° 226 v°.

PROVINCIAAL ARCHEOLOGISCH MUSEUM VAN ZUID-OOST-VLAANDEREN - SITE VELZEKE

GELD UIT DE GROND

Een tentoonstelling over 2.000 jaar muntgeschiedenis in Zuid-Oost-Vlaanderen

In een tijd dat zelfs het papiergeld moet wijken voor magneetstrips of puur elektronisch geldverkeer lijken munten als betaalmiddel welhaast naar het verleden verwezen. Waar rijkdom vandaag hoofdzakelijk bewaard wordt in de mega-geheugens van bankcomputers werd geld vroeger wel eens ter beveiliging gewoon in de grond geboren.

Aangezien munten, voor de opkomst van het papiergeld, in metaal vervaardigd werden, bleven ze doorgaans goed bewaard, zodat men nu, met dit in het slijk teruggevonden „slijk der aarde” een tentoonstelling kon opbouwen.

Deze tentoonstelling brengt een boeiende synthese, vanaf de tijd dat de Kelten in Zuid-Oost-Vlaanderen het eerste geld in omloop brachten, tot het moderne bankbriefje van duizend frank en de ecu. Schatvondsten, die trouwens steeds tot ieders verbeelding hebben gesproken, krijgen er bijzondere aandacht. Verder wordt o.m. aandacht besteed aan de evolutie van de muntslag vanaf de Romeinse periode tot heden en wordt de valsemunterij - blijkbaar een zeer oude kwaal - uitvoerig belicht. Onderwerpen, zoals de geschiedenis van het bankwezen, het herbruiken van antieke munten als sieraad en het gebruik van de dodenpenning komen er ook ruim aan bod.

Op deze tentoonstelling staan tenslotte een aantal nooit eerder geziene vondsten te kijk. Het betreft o.m. een Romeinse muntschat uit Edelare, een Merovingische gouden *solidus* uit Aalst, twee middeleeuwse muntschatten uit Erwetegem, een 17de-eeuws muntdepot uit Ophasselt, enkele 18de-eeuwse muntschatten uit Brakel en Nieuwerkerken/Aalst, 19de-eeuwse deposito's uit Ninove en Onkerzele en muntdepots uit deze eeuw, gevonden te Onkerzele en Kruishoutem.

Naar aanleiding van de tentoonstelling verschijnt onder dezelfde naam in de buitengewone reeks van het PAMZOV een rijk geïllustreerd boek (220 pagina's; formaat: 204 x 303 mm), waaraan diverse binnen- en buitenlandse vakspecialisten meewerkten. Deze schitterende publicatie was overigens onmogelijk geweest zonder de ruime financiële inbreng van de Kredietbank.

3 JUNI TOT 11 SEPTEMBER 1994

Open: zon- tot vrijdag: 9 - 12 u. & 14 - 17 u.

zaterdag: 14 - 17 u.

Toegang gratis

Voor meer informatie: PAMZOV site Velzeke

Paddestraat 7 - 9620 Velzeke (Zottegem)

Tel. (09) 360 67 16

Castellum

Driemaandelijks tijdschrift van de
Geschied- en Heemkundige Kring voor Kalken en Laarne

Verantw. Uitg. Erik Schepens
Eekhoekstraat 5
9270 Laarne

Dienst wettelijk Depot nr. B.D. 40.652

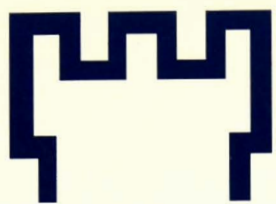
Oplage: 600 exemplaren

Omslagfoto: Westertoren tijdens de restauratiewerken, omstreeks 1971.

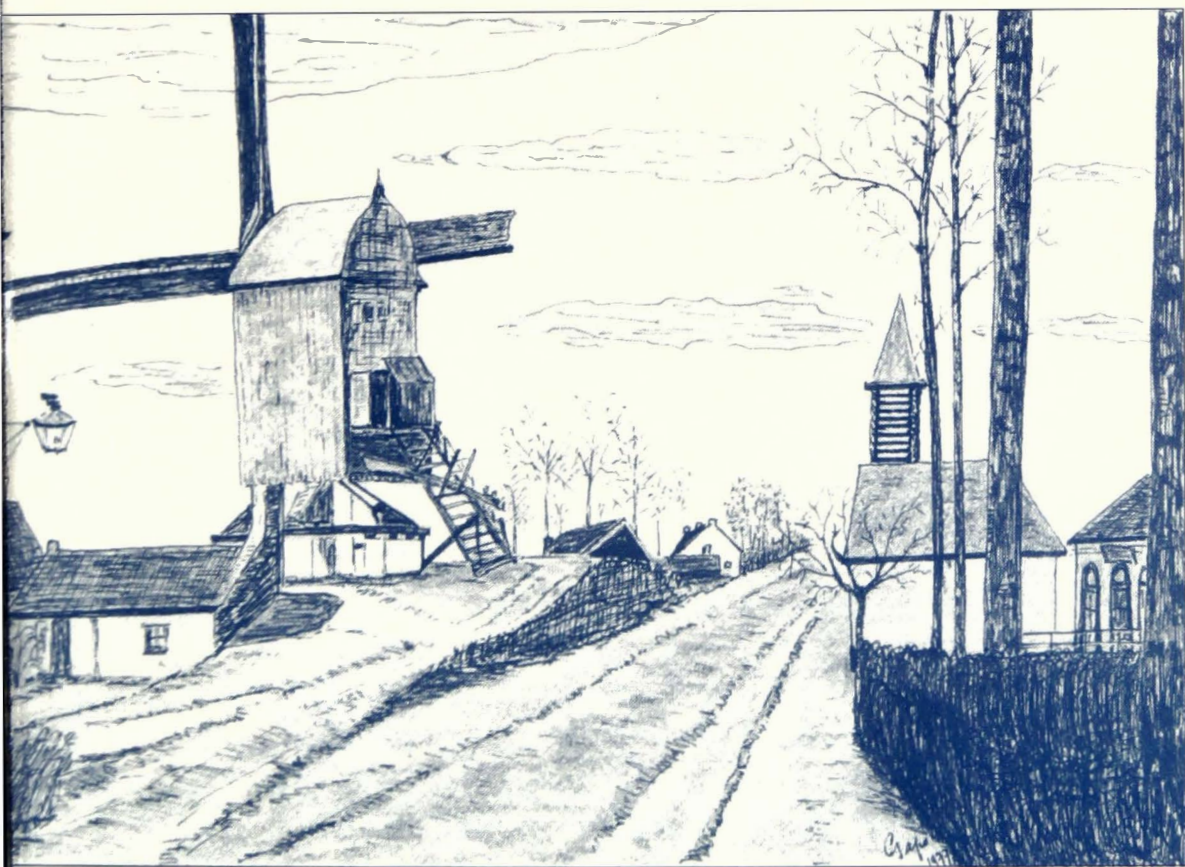
INHOUD

Woord vooraf <i>André Van De Sompel</i>	3
Op weg naar citoyens, soldaten van Napoleon en brigands. Soldateska in de Oostenrijkse en Franse tijd <i>H. De Kok</i>	4
De loteling <i>Casimir Vermeiren</i>	31
Augustinus vander Kerckdeure <i>Erik L. Schepens</i>	33
Provinciaal Archeologisch Museum van Zuid-Oost-Vlaanderen - site Velzeke	34

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdrage.
Teksten mogen worden overgenomen mits vermelding van de bron en
van de auteur, en het toezenden van een exemplaar.

castellum

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

JAARGANG XI — NR. 3-4 — SEPTEMBER-DECEMBER 1994

Afgiftekantoor: 9270 Laarne

castellum

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT VAN DE GESCHIED- EN HEEMKUNDIGE KRING KALKEN EN LAARNE

BESTUUR

- Ere-voorzitter: **Jonkheer de Pessemier 's Gravendries,**
Slot van Laarne, 9270 Laarne
- Voorzitter: **Marcel Meijs,**
Kruisenstraat 31, 9270 Kalken, tel. (09) 367 55 06
- Ledenbeheer: **Wim Van de Voorde,** Holdaal 51, 9000 Gent
- Penningmeester: **Lieven Hanselaer,** Koffiestraat 61, 9270 Kalken
- Redactiesecr.: **Johan R.J. De Wilde,**
Varensbos 29, 9920 Lovendegem
- Secretaris: **André Van De Sompel,**
Kruisenstraat 70, 9270 Kalken, tel. (09) 367 83 54
- Leden: **Anne Thibau,** Kasteeldreef 50, 9270 Laarne
Geert Afschrift, Bochtenstraat 51, 9270 Laarne
Eric Balthau, Termstraat 80, 9270 Laarne
Dirk Clerick, Nerenweg 72, 9270 Kalken
Roger De Bondt,
Maalderijstraat 16, 9040 Sint-Amandsberg
- Verantwoordelijke uitgever: Johan R.J. De Wilde,
Varensbos 29, 9920 Lovendegem

**AFGEVAARDIGDE bij het Verbond van de Kringen voor
Heemkunde in Oost-Vlaanderen:**

Johan De Wilde
Varensbos 29
9920 Lovendegem

ADRESWIJZIGINGEN en NIEUWE ABONNEMENTEN

Wim Van de Voorde, Holdaal 51, 9000 Gent

CONTACTADRES en RUILEXEMPLAREN:

André Van De Sompel, Kruisenstraat 70, 9270 Kalken

LIDMAATSCHAP CASTELLUM

Gewoon lid: 350,-

Steunend lid: 650,-

Erelid: 1.000,-

Beschermend lid 2.000,-

Rekening: 393-0430850-65 Castellum:

Lieven Hanselaer, Koffiestraat 61, 9270 Kalken

De lijst van de beschermheren of -vrouwen, van de ereleden en de steunende leden zal jaarlijks in het laatste Castellumnummer verschijnen.

ENIGE GEGEVENS OVER NIJVERHEIDSGEBOUWEN EN HUN BEZITTERS TE KALKEN IN 1860

Jules Tibbaut
André Van De Sompel

Steunend op de gegevens van het kadaster van 1860 stellen we vast dat slechts twee soorten nijverheidsgebouwen in aanmerking kwamen, nl. brouwerijen en molens.

Voor de bepaling van het *Kadastraal Inkomen* (1) werden de nijverheidsgebouwen en de huizen onderverdeeld in klassen.

De onderverdelingen:

Brouwerijen:

klasse 1	152 frank
klasse 2	114 frank
klasse 3	96 frank
klasse 4	76 frank
klasse 5	58 frank

Korenwindmolens

klasse 1	266 frank
klasse 2	228 frank

Oliepaardenmolens

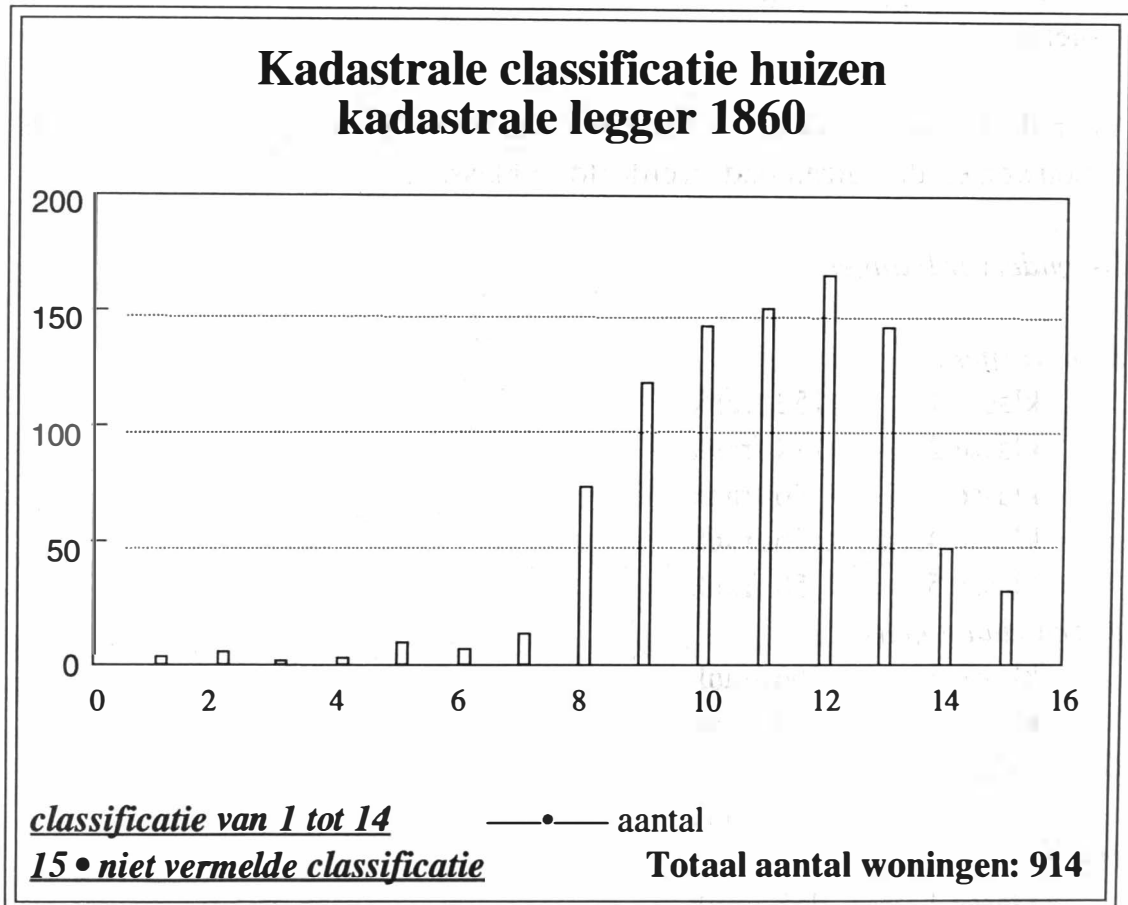
klasse 1	96 frank
----------	----------

Huizen:

klasse 1	258 frank
klasse 2	201 frank
klasse 3	171 frank
klasse 4	150 frank
klasse 5	126 frank
klasse 6	102 frank
klasse 7	87 frank

(1) Het kadastraal inkomen is de basisschatting door de administratie van het kadaster opgemaakt. Een vast percentage ervan dient om de onroerende belasting te heffen.

klasse 8	69 frank
klasse 9	51 frank
klasse 10	39 frank
klasse 11	30 frank
klasse 12	18 frank
klasse 13	12 frank
klasse 14	6 frank

Figuur 1. Kadastrale classificatie huizen

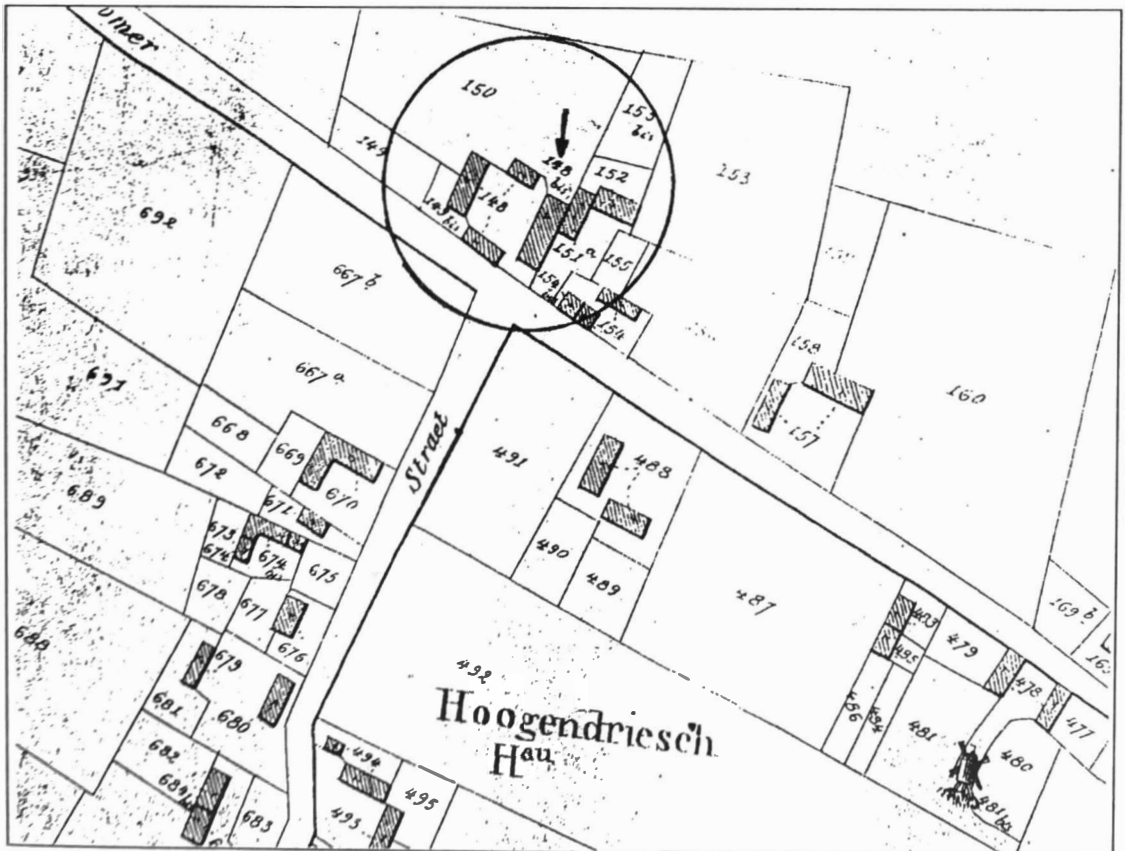
A. De oorspronkelijke brouwerijen

1. De voornaamste brouwer was ontegensprekelijk **Joannes Josephus DE SMET**. Hij was tevens grootgrondbezitter met 54 ha 22 a en 80 ca eigendom. Zijn woning was één van de drie huizen klasse 1 van Kalken. Een woning van klasse 7 en vier andere woningen met een gezamenlijk K.I. van 105 frank vervulldigden zijn bezit. Hij bezat ook nog in medeëigendom twee andere

huizen: hij was eigenaar van de grond en Judocus De Backer, werkman, en Caroline Deras, landbouwster waren elk cijnsdragers van een huis. In die periode was dit gebruikelijk: zo kon de brouwer zijn bieren daar slijten met verplichting. In familieverband bezat hij nog eens 2 ha 61 a en 90 ca onverdeeld.

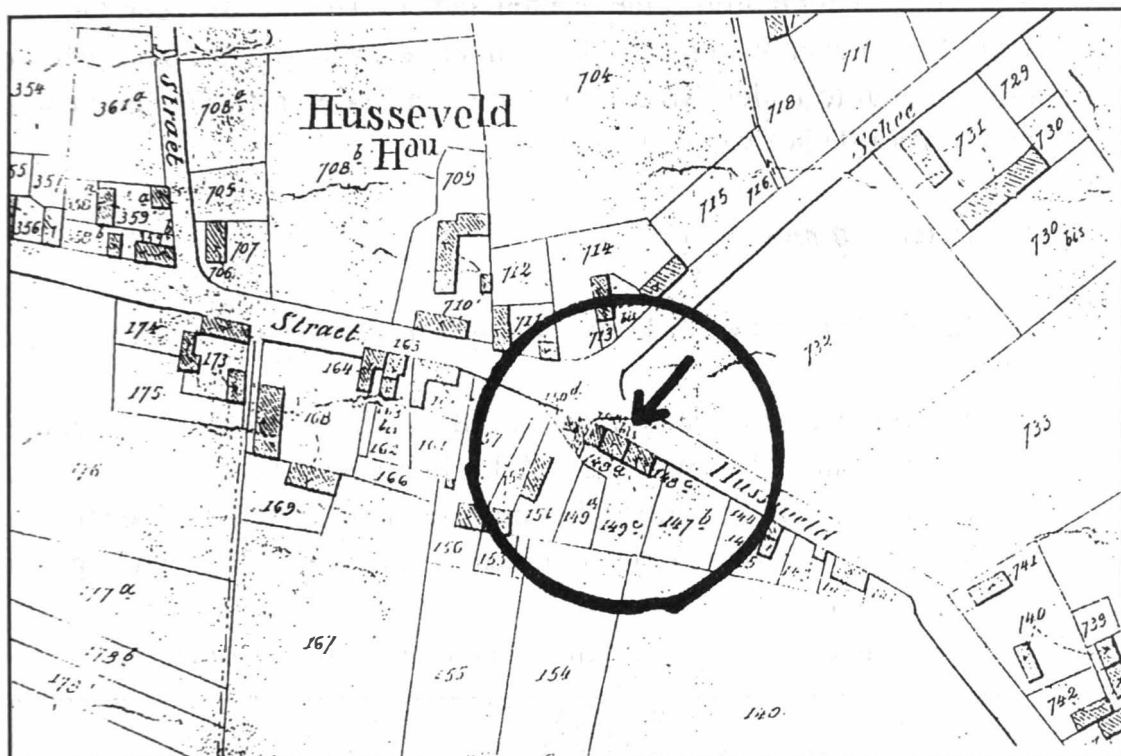
De brouwerij van klasse 1 en de daarbijhorende molen van klasse 2 stonden achter zijn huis en gaven uit in de huidige Mouterijstraat, achter een brede wal, sectie D nr 530 c.

2. Brouwer **Petrus Franciscus Dauwe** had drie voorname huizen in bezit, resp. klassen 3, 5 en 6. Drie andere kleine huisjes waren samen goed voor een K.I. van 60 frank. De brouwerij van klasse 1 was gelegen midden de Koffiestraat, sectie D nr. 547.
3. Brouwer-landbouwer **Ludovicus Verstraeten** uit de Zomerstraat stond ingeschreven met 5 ha 21 a grond en een huis van klasse 7. De brouwerij was van klasse 3 en is gesitueerd sectie E nr. 148 bis.

Figuur 2. Ligging van de brouwerij Ludovicus Verstraeten

Een vermelding van “brouwerij” was er evenwel niet.
Misschien was hij enkel herbergier...

Figuur 4. Ligging “brouwerij” Janssen

B. Verdere ontwikkeling

De eerste drie brouwerijen werden sindsdien overgenomen door de familie Cremers. Eugene Cremers, afkomstig van Eeklo als zoon van een dierenarts, vestigde zich na zijn huwelijk met Sylvie Van Den Driessche, dochter van een bruinbierbrouwer uit Lokeren, te Kalken.

Vader Van Den Driessche kwam na het overlijden van diens vrouw bij zijn dochter inwonen. Hij kocht met de fondsen afkomstig van de verkoop van zijn eigen brouwerij en met deze van zijn schoonzoon eerst de brouwerij van de familie De Wilde in het dorp op. Verder kocht hij van Majoor Van de Velde de brouwerij van de familie De Smet op. Ten laatste werd de brouwerij van de familie Dauwe door de kinderen Cremers overgenomen.

De brouwerij Cremers, oorspronkelijk “Den Hert” genoemd, kende een forse groei. Niet minder dan 51 herbergen verspreid over Kalken, Uitbergen, Overmere-donk, Overmere, Wetteren en Gent werden aangekocht en uitgebaut. Eugene Cremers was de man die de huidige mouterij optrok. Hij liet hiertoe een

schip stenen aanvoeren en paste een volledige nieuwe techniek toe, nl. een stalen gebinte voor de 3 kelder- en voutgewelven.

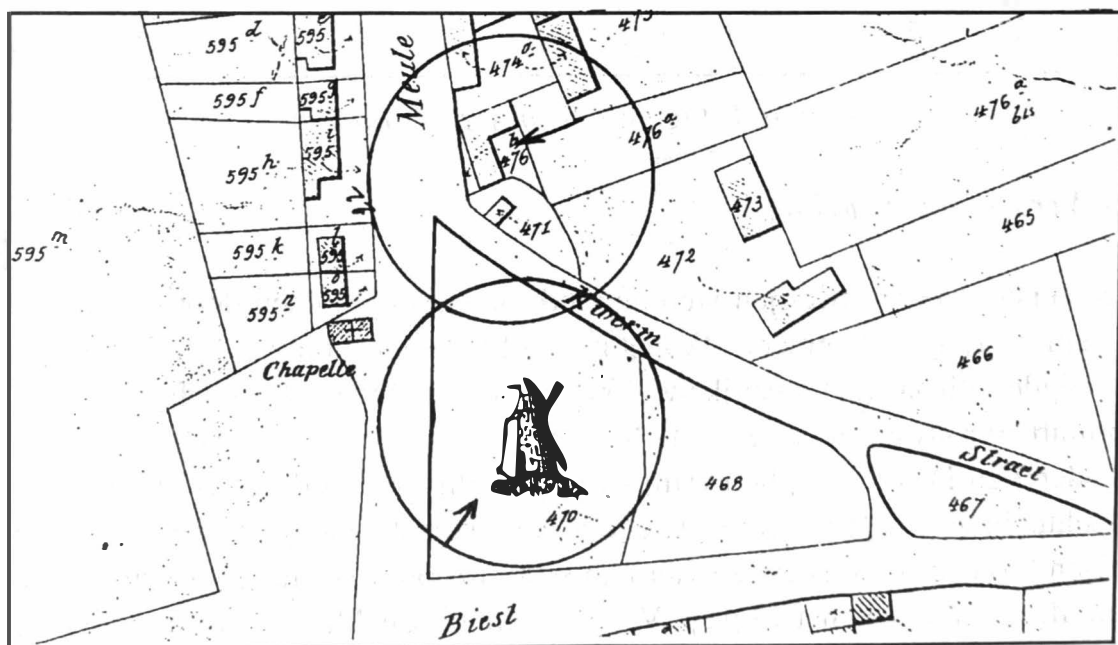
De brouwerij telde tot 8 brouwersknechten, in het seizoen zelfs meer. Om het wagenpark te bedienen waren acht paarden ter beschikking. Een zonderlinge molen om granen te malen werd door een os in beweging gebracht en was aangebracht voor de hof van de mouterij.

C. De molens en molenaars

In 1860 telde Kalken vier grote korenwindmolens en twee oliemolens.

1. De korenwindmolen aan de Molenstraat (de huidige Nerenweg) behoorde toe aan Petrus prins d'Arenberg die te Arlay in Frankrijk woonde. De molen van klasse 1, sectie D nr. 470, en het huis, sectie D nr. 473, besloegen een oppervlakte van 1 ha 48 a. Op het perceel sectie D nr. 471 stond nog een oliepaardenmolen.

Het gebruik van de molen en het molenaarshuis werd verpacht.

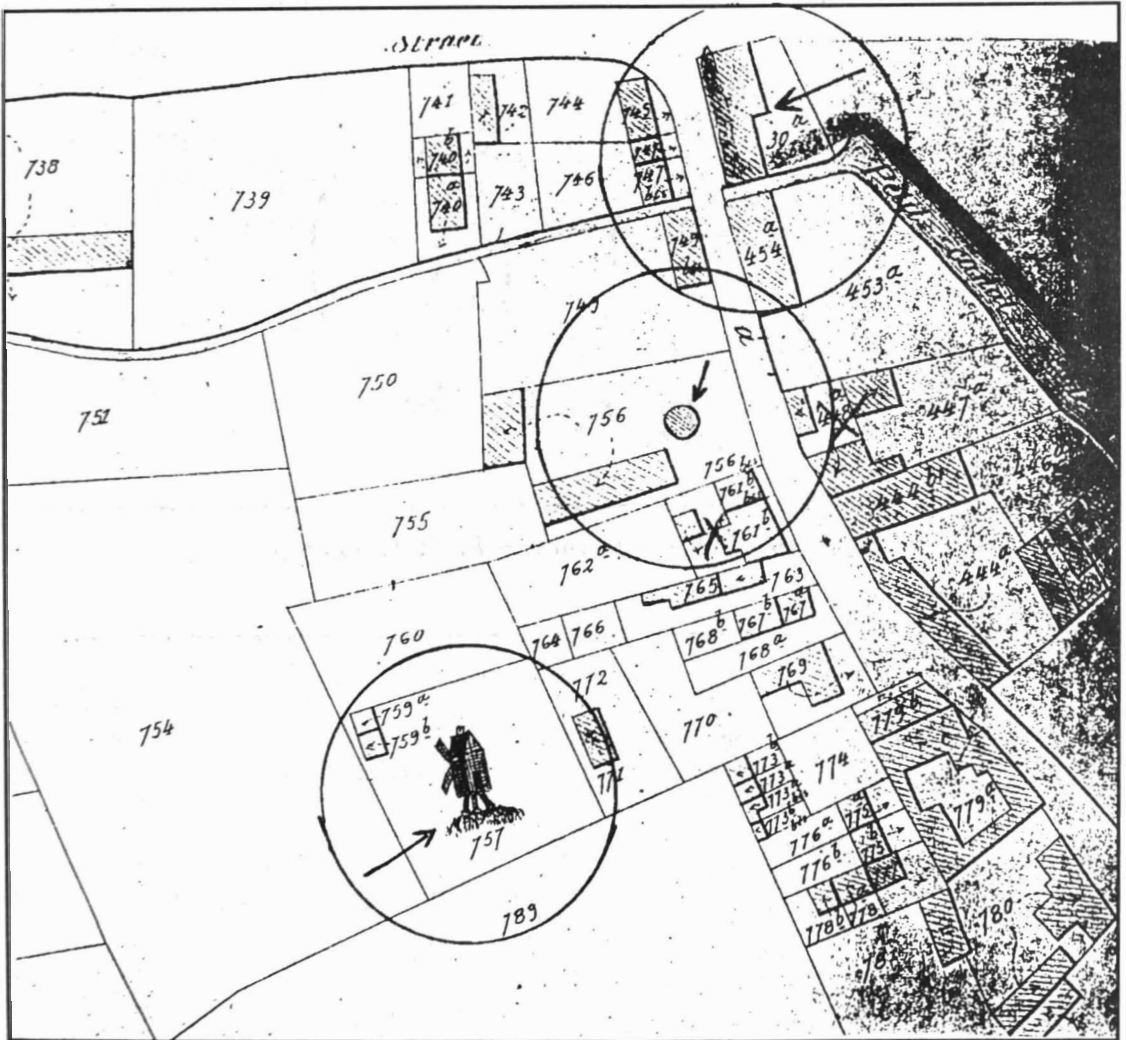

Figuur 5. Ligging korenwindmolen Petrus prins d'Arenberg en molen van Van Themsche

2. Even verder, gelegen tussen de Vaartstraat en de Molenstraat, was een andere molen eigendom van molenaar Livinus DESMET. Hij bezat zes

kleine huisjes en een groter, een huis van 8ste klasse. 3 ha 67 a grond behoorde hem ook toe.

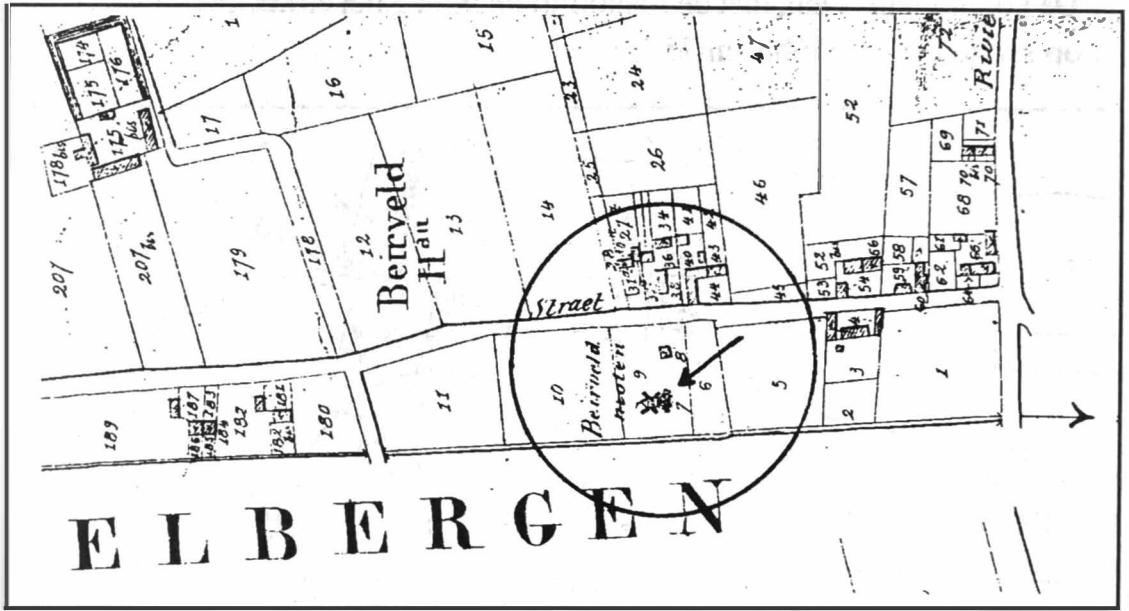
De korenwindmolen, met de roskotmolen, kreeg het etiket klasse 1 en stond op sectie D nrs. 756bis en 757.

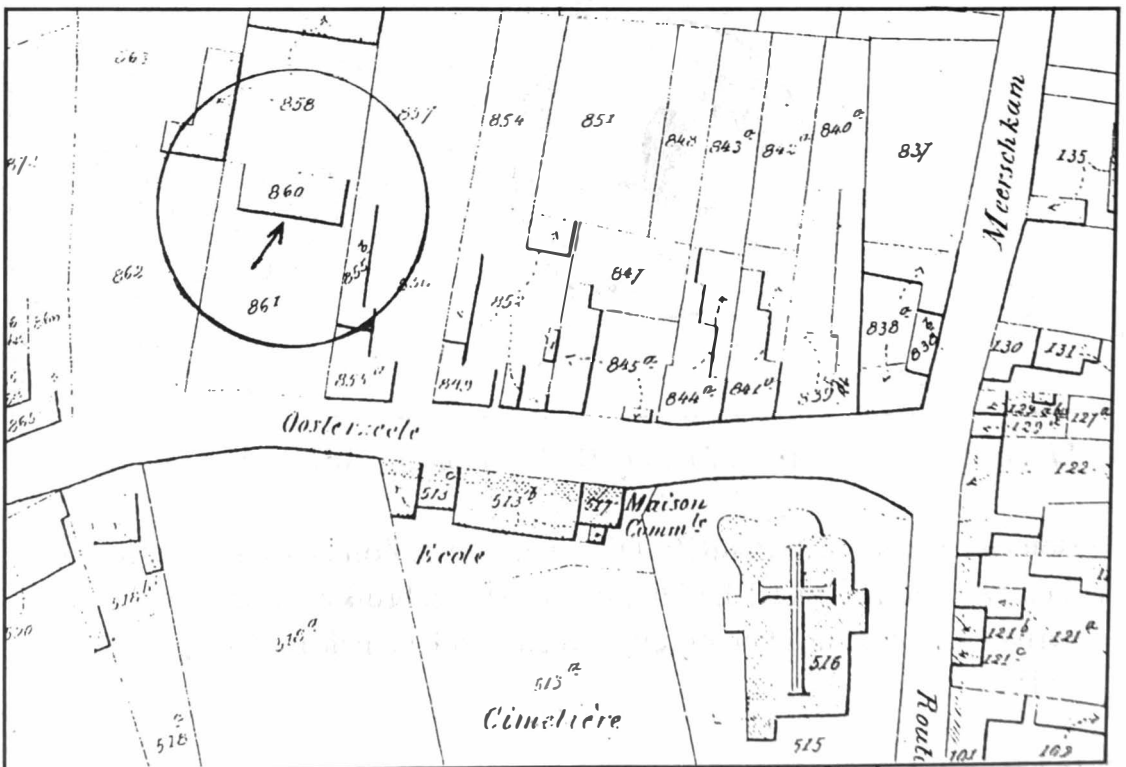
Figuur 6. Ligging molen Livinus De Smet en de „Armen van Calcken”

3. Bonaventure Landsheer uit Zaffelare bezat in de Zomerstraat een molen klas 2 en twee huizen met 1 ha 96 a grond. Het gebruik van deze molen werd verpacht. Op figuur 2 bemerken we rechts onderaan de molen op sectie E nr. 481bis.
4. In het noorden van Kalken, in de wijk Beervelde, op de grens met Destelbergen, had molenaar Felix Declercq een windmolen klasse 1 en een

paardenmolen eveneens klasse 1. Hij bewoonde een bescheiden huis, klas 9. Deze eigendommen bevonden zich sectie A, nrs. 4, 7 en 8.

Figuur 7. Ligging molen Felix Declercq

Figuur 8. Ligging oliemolen Petrus Nieulant

5. "Den Armen van Calcken" bezat een oliemolen met paard, klasse 1, aan de Vaartstraat, sectie C nr. 30 a bis. De molen werd uitgebaat door Franciscus Baeten uit Overmere (zie figuur 6).
6. De Kalkense handelaar Petrus J. Nieulant bezat in de Dorpstraat een oliemolen klasse 1, sectie C nr. 860. Zijn huis met 8 a 73 ca land, sectie C nr. 858, werd onderverdeeld in klasse 5 (zie figuur 8).
7. Herbergier Van Themsche Bernard verpachtte aan Van Belle Petrus met zijn broers en zusters een molen aangedreven met stoom, sectie D nr. 476b, dus in de onmiddellijke omgeving van de korenwindmolen van d'Arenberg (zie figuur 5).

Besluit

De Kalkense brouwersfamilies behoorden tot de top van de toenmalige maatschappij. Zij bewoonden mooie huizen en hadden daarenboven nog een aanzienlijk aantal eigendommen.

De families De Smet, De Wilde en Dauwe woonden daarenboven op een boogscheut van elkaar in het centrum van de gemeente.

De molenaars, zowel de eigenaars van een molen als de pachters, waren onmisbaar in het maatschappelijk leven, maar ze moesten het met heel wat minder eigendommen stellen.

DE OMVANG VAN DE BRANDSCHATTING TE LAARNE IN 1675

Johan R.J. De Wilde

Dulce bellum inexpertis (Erasmus).

Zoet is de oorlog in de ogen van wie de oorlog niet kent.

Gedurende de laatste decennia van de XVIIde eeuw dompelden de veroveringsoorlogen van Lodewijk XIV Vlaanderen bij herhaling in de diepste ellende. N.a.v. het in de titel aangehaalde feit volgt hier bij wijze van inleiding een schets van de moeilijkheden waaraan om het even welke Vlaamse parochie zich in oorlogstijd kon verwachten.

In eerste instantie trok de overheid de diverse belastingen (op onroerend goed in pacht of eigendom, op veldvruchten) drastisch omhoog. Verschillende boeren konden die druk niet dragen en lieten daarom hun gronden braak liggen. Ook moedwillige oogstvernielingen waren schering en inslag. Dit gebeurde bv. in 1683 te Laarne, toen niet alleen de vruchten op het veld werden afgesneden, maar ook de graanvoorraden uit de zakken op de grond werden gestort (1). Bovendien betaalden de dorpen in de praktijk oorlogsbijdragen aan de beide partijen. Want terwijl onze streken in de tweede helft van de XVIIde eeuw nog aan Spanje schatplichtig waren, eisten ook de Fransen een contributie (oorlogsbelasting) van de parochies. De betaling ervan zou het dorp een zekere onschendbaarheid waarborgen. Indien men hieraan niet kon of wou voldoen, dan gingen de Fransen over tot brandschatting van de in gebreke blijvende dorpen. Bescherming van de eigen overheid was er gewoonlijk niet of in onvoldoende mate.

Omdat de soldaten - vriend én tegenstander - op en van het land leefden en er zich bevoorraadden, kon de boerenpopulatie zich van beide zijden aan het ergste verwachten. Wanneer de parochies er lucht van kregen dat er een grootschalige strooptocht dreigde, dan verschansten hele wijken zich met hun hebben en houden in de plaatselijke kerk of op het kerkhof. Soms nam men zelfs massaal de vlucht naar de versterkte steden. Zo ging in mei 1673 de gehele Laarnse bevolking op de loop naar Gent vanwege een dreigende inval van de Fransen (2).

(1) Rijksarchief Beveren (RAB), Laarne Oud (L.O) nr. 197.

De opeenhoping van mensenmassa's in de steden had gewoonlijk besmettelijke ziekten tot gevolg. Op het platteland leidde de eenzijdige en kwantitatief geringe voeding tot een verminderde weerstand tegenover ziektes en zo tot een hoger sterftecijfer dat men gewoonlijk in de parochieregisters weerspiegeld vindt. Per parochie richtte men noodgedwongen een boerenwacht op, gerecruteerd en verdeeld over de verschillende dorpswijken. Deze mannen waren gewapend met een geweer of een lans en moesten een oogje in het zeil houden, want soldaten, deserteurs, afgedankte huurlingen, landlopers e.d.m. maakten het leven zeer onveilig.

Daarenboven kwamen er om de haverklap opeisingen: voedsel en hout voor de soldaten, naast voedergewassen of fourage (zoals haver, hooi, gras, klaver) voor hun paarden.

Om dit alles naar de legerkampen te vervoeren, die soms tientallen kilometers ver lagen, werden ook de paarden en de karren van de beter begoede landbouwers opgevorderd; zelfs in de periodes waarin zij die zelf hard nodig hadden (b.v. in de oogsttijd).

Talrijke passages en logementen van legereenheden haalden de parochies uit hun normale doen. Sommige inkwartieringen bij de boeren duurden slechts één dag of één nacht; in andere periodes was er gedurende maanden een wintergarnizoen aanwezig; zo b.v. in 1707 te Laarne (3).

De mannen konden eveneens worden aangeduid om in andere plaatsen als pionier werken te verrichten; b.v. versterkingen aanleggen, vervallen verdedigingswerken herstellen of bruggen bouwen.

In theorie waren voor al deze inspanningen vergoedingen van overheidswege voorzien. Of deze werkelijk zijn uitbetaald is een andere zaak.

N.a.v. de „Guerre de Hollande” (1672-1679) beweren De Potter en Brouckaert (DPB) in het boekdeel „Laerne” van hun bekende reeks o.m. het volgende: „De Franschen leverden namelijk in den nacht van 7 October 1675 schier het geheele dorp aan de vlammen over, 't geen zij ook deden te Destelbergen, Heusden en Loochristi, en dit op een zoo onbermhartige wijze, dat, naar de getuigenis der geschiedschrijvers, niet min dan 400 huizen, zonder de schuren en de stallingen te rekenen, in asch werden gelegd” (4).

(2) RAB, L.O. nr. 195.

(3) RAB, L.O. nr. 55.

In het fonds van de Baronie Laarne/Laarne Oud berust een document dat n.a.v. deze ramp werd opgesteld „omme ande beschadighe personen recompence ghedaen te worden naer behooren”(5). Het laat ons toe de omvang van deze ramp te Laarne duidelijk te bepalen. Ten eerste werden 13 hofstedes met hun inhoud door het vuur verwoest. De situering ervan laat aan duidelijkheid niets te wensen over: „binnen Laerne”, in het „quartier van Bervelde” of „an Bervelde heystraete”. Deze gegevens voeren ons naar de meest noordelijke uithoek van de **toenmalige** parochie Laarne. De parochie- en administratieve grens werd toen in het noordoosten gevormd door de Rivierstraat (oost) en de genoemde „heystraete” (noord). Deze straat op of naar de heide bij Beervelde kapel staat nu bekend als de Kloosterstraat. Meer naar het zuidwesten toe verandert de heystraete/Kloosterstraat van naam en wordt dan Brandstraat genoemd. De Kloosterstraat ging met de oprichting van de gemeente Beervelde (1921) volledig tot deze behoren, terwijl zij sinds de fusie tevens onder Lochristi valt. Op de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden (de zgn. Ferrariskaart uit ca 1775) bemerken we duidelijk dat de „heystraete” zowel parochie- als kasselrijgrens was (6).

De 13 woningen waarvan hier sprake, stonden op de zuidzijde ervan en behoorden tot de parochie Laarne en het Land van Dendermonde.

De hoeves aan de noordzijde bevonden zich in de onmiddellijke periferie van de kapel van Beervelde en zij behoorden met deze tot de parochie Destelbergen in de Gentse kasselrij van de Oudburg.

Meteen wordt ook het volgende duidelijk.

Laarne was tijdens die beruchte oktoberdagen niet het doelwit van de Fransen. Heusden, Lochristi en Destelbergen, met het gehucht Beervelde, alle gelegen in de kasselrij van de Oudburg, daarentegen wel. Omtrent een grootschalige brandschatting te Laarne in 1675 ontbreekt in de archieven elk spoor. De Fransen gingen er blijkbaar van uit dat ook de hoeves aan de zuidzijde van de „heystraete” tot Beervelde/Destelbergen behoorden; ze stonden immers op geringe afstand van de kapel. En zo werden deze boerderijen - hoe cynisch het ook mag klinken - daarop „per vergissing” verwoest. Wellicht is dit gebeurd wegens het niet betalen van een contributie aan de Fransen.

(4) F. De Potter en J. Brouckaert, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*, 4e reeks, eerste deel, Gent 1889, p. 63.

(5) RAB, L.O. nr. 197.

(6) Heruitgegeven door Pro Civitate, Brussel, 1965, Loochristy 46 (Z⁶) (4) (= Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden).

Het „schadedossier” uit 1675 telt 9 blz. zonder nummering. Naast de situering van de getroffen boerderijen geeft het ons de namen van eigenaars, huurders en/of inwonende personen. Per hofstede lezen wij een opsomming der gebouwen en - heel algemeen - ook van het huisraad en de voorraden. Dit alles wordt vervolledigd met een taxatie (zie bijlage).

Rijk en arm woonden naast elkaar: Pieter Van Themsche was het best begoed met 2 hofstedes in deze straat (nrs. 1 en 8). Ook de waarde van het huis en de brouwerij van Adriaen Praet fs Joris ligt ver boven die van de anderen (nr. 12). Met het taxatiebedrag als referentiepunt hebben Jeronimus Bagiliau (nr. 9) en de weduwe van Adriaen De Mueleneere (nr. 10) daarentegen slechts een zeer bescheiden huisje, kamertje of hutje bewoond. Pieter Van Themsche en Lieven Van Nieuwenhuysen (de laatste was geen bewoner van die straat) verhuurden elk een woning (nrs. 8 en 5).

In 4 van de 13 huizen woonden naast het eigenlijke gezin nog enkele personen in (nrs. 4, 7, 8, 13). Naast een brouwer werkte er ook een wever in de heystraete: Andries De Clercq verloor zijn weefgetouw in het vuur (nr. 2).

De schatting werd verricht door:

- Andries Tollenere „temmerman ende costumiere” te Destelbergen.
- Joos De Verman, metser te Kalken.

De vermelding van deze beroepen toont aan dat van de vernielde gebouwen er sommige waren opgetrokken in houtbouw of vakwerk, en enkele andere in baksteen. Het is evenwel onmogelijk om het aandeel van de respectievelijke bouwmaterialen in elk gebouw afzonderlijk te bepalen.

Op 29 november 1675 werd het dossier door de prijzers en de eigenaars ingediend bij de schepenen en de baljuw van Laarne.

Het actum van griffier A. Seghers draagt als datum 4 december 1675. Of aan deze schadeclaim van meer dan 2000 pond gevolg werd gegeven door de overheid, is onbekend.

Tot slot kunnen we stellen dat de bewering van DPB dat „schier het geheele dorp” van Laarne te vuur en te zwaard door de Fransen werd verwoest, met een flinke korrel zout moet worden genomen. Te Laarne werden „slechts” 13 hofstedes en 17 gezinseenheden getroffen in de uiterst noordoostelijke hoek van de parochie, aan de huidige Kloosterstraat. De verwoesting lijkt dus eerder in de Oudburg te hebben gewoed, en meer bepaald in Heusden, Destelbergen en Lochristi.

Het quohier stelt ons in de mogelijkheid om eeuwen na de feiten de werkelijke draagwijdte van de gebeurtenissen te Laarne in te schatten, en enige overdrij-

ving in de traditionele geschiedschrijving te matigen. Bovendien krijgen we een doorsnede van de bewoning in een willekeurige plattelandstraat. We verwerven een (beperkt) inzicht in hofinrichting, de inboedel en de voorraden. Wat we echter niet kunnen inschatten, dat is de ellende voor de getroffen en. Zij verloren hun onderkomen, have en goed - en dit net voor de winter. De armsten onder hen zijn misschien terechtgekomen bij de armendis van de kerk. De anderen moesten wellicht een hypotheeklening afsluiten bij een geldschietter om opnieuw te kunnen beginnen.

Bijlage

1) PIETER VAN THEMSSCHE

- huis, keuken met 2 kamers
- 1 wagenhuis ernaast
- 1 grote schuur met 1 koestal
- 1 klein schuurtje met een varkenshok ernaast 170 pond gr

- „graenen van tarwe coorne haver
herten lisaet boucq(wei)t
vlas cnippenen ... met stroyt caf hoy
hautmyte” 326 p. 12 s. 8 gr.

- „den huysraedt mette bedden sargien ly(n)waet
arnas ploughen heechden met twee kerren” 27 p 5 s. 11 gr.

Totaal: 528 p. (sic) 18 s. 7 gr.

2) ANDRIES DE CLERCQ

- huis, schuurtje en stalletje + bomen en hagen 36 p. 10 s.
- graan in de schuur en in het huis + hooi en houtmijt 62 p. 19 s. 4 gr.
- huuscateylen met weefgetouw bed lijnwaad 22 p. 1 s. 10 gr.

Totaal: 121 p. 11 s. 2 gr.

3) JAECQUES DE GHEEST

- huis, schuur en bomen 54 p. gr.
- granen in de schuur en in huis + huiskateil, bed,
kledij en vlas 74 p. 1 s. 10 gr.

Totaal: 128 p. 1 s. 10 gr.

4) JAN EVERAERT en JAN CLAUWAERT

- huis en schuurtje 37 p. 10 s. gr.
- graan en huisraad J. Everaert 42 p. 2 s. 2 gr.
- graan en huisraad J. Clauwaert 6 p. 7 s. 9 gr.

Totaal: 85 p. 19 s. 11 gr.

5) LIEVEN VAN NIEUWENHUYSE (bewoond door JAN DE VEERMAN)

- huis, schuur en andere „edifitien” 48 p. gr.
- granen en huiskateil van J. De Veerman 83 p. 17 s. 6 gr.

Totaal: 131 p. 17 s. 6 gr.

6) MARYN VAN BRUSSELE

- huis, schuur en andere edeficien 87 p. 5 s. 4 gr.
- granen, huiskateil en meubelen 101 p. 9 s. 10 gr.

Totaal: 188 p. 15 s. 2 gr.

7) JAECQUES VAN COPPENOLLE

- huis en schuur 44 p. gr.
- granen, meubelen en huiskateil 35 p. 5 s. 4 gr.
- bezit van de inwonende weduwe van Lieven Everaert 4 p. s. 5 gr.

Totaal: 83 p. 5 s. 9 gr.

8) PIETER VAN THEMSCHE (bewoond door PIETER DE WAELE en co.)

- hofstedeken 19 p. 12 s. gr.
 - meubelen en huiskateil P. De Waele 6 p. 9 s. 6 gr.
 - meubelen en huiskateil Elisabeth Everaert en zus 10 p. 5 s. 7 gr.
- Totaal: 36 p. 7 s. 1 gr.

9) JERONIMUS BAGILIAU

- huisje 13 p. gr.
- granen, meubelen en huiskateil 7 p. 1 s. 6 gr.

Totaal: 20 p. 1 s. 6 gr.

10) Weduwe van ADRIAEN DE MUELENEERE

- huisje 13 p. 10 s. gr.
- granen, meubelen en huiskateil 7 p. 6 s. 8 gr.

Totaal: 20 p. 16 s. 8 gr.

NB: „de schure Is bleven staen onverbrandt”!

11) JAN DE MAERSCHALCK

- huis, schuur en stalletje 26 p. 10 s. gr.
- granen, meubelen en huiskateil 50 p. 17 s. 8 gr.

Totaal: 77 p. 7 s. 8 gr.

12) ADRIAEN PRAET fis JOORIS

- huis, schuurtje en brouwerij 126 p. 7 s. gr.
- „de verbrande goederen graenen vlas meublen
huyscatelylen brauhalm” 326 p. 10 s. 10 gr.

Totaal: 452 p. 17 s. 10 gr.

13) Weduwe van PAUWELS DE MAERSCHALCK

- huis, schuur en andere gebouwen 60 p. 10 s. gr.
- granen, meubelen en huiskateil van de weduwe 67 p. 12 s. 4 gr.
- hetzelfde van de inwonende Pieter Brouckaert 10 p. 4 s. gr.

Totaal: 138 p. 6 s. 4 gr.

„S(umm)a som(m)arum ... brandt vande franssche” 2009 p. 7 s. gr.

Geraadpleegde bronnen

A. Onuitgegeven bronnen

Rijksarchief Beveren, Laarne Oud nrs. 190 t.e.m. 200. + nr. 55.

B. Uitgegeven bronnen

- H. DE KOK, „*Op weg naar citoyens, soldaten van Napoleon en brigands. Soldateska in de Oostenrijkse en Franse tijd*” in *Castellum* XI, nr. 2, 1994, p. 4-30. (met verdere literatuurverwijzingen)
- A. DE VOS, „*Krijgsverrichtingen in en om Zuid-Meetjesland tijdens de laatste fase van de 80-jarige oorlog (1621-1648)*” in *Appeltjes van het Meetjesland* (A.M.) 8, 1957, p. 127-154.
- A. DE VOS, „*Franse invallen in Zuid-Meetjesland 1648-1713*” in *A.M.* 9, 1958, p. 135-150.
- E. THOEN, „*Oorlogen en platteland. Sociale en economische aspecten van militaire destructie in Vlaanderen tijdens de late middeleeuwen en de vroege moderne tijden*” in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 91, 1978, p. 363-376.

LOUIS MEIRPOEL, EEN KALKENSE “FRANSCHMAN” ROND DE EEUWWISSELING

André Van De Sompel

Voorwoord

Jaren geleden werd mij gevraagd de gegevens uit brieven van seizoenarbeider Louis Meirpoel (° Kalken, 1 november 1872) aan Raymond Vermeiren en anderen te verwerken. Deze brieven bestrijken de periode van 1895 tot 1907. Het werk van Bert Woestenborghs, “Vlaamse Arbeiders in de vreemde”, gaf mij de nodige achtergrondinformatie om aan deze verzuchting te voldoen.

1. Seizoenarbeid in ‘t algemeen

De industriële revolutie van de negentiende eeuw miste haar uitwerking op het Vlaamse platteland: de crisis in de huisnijverheid, de voedselcrisis van het midden van de eeuw en de crisis in de landbouw aan het einde van de eeuw lieten zich voelen. De armoede dwong een aantal mensen om ver van huis, in Wallonië en vooral in Frankrijk, gedurende kortere of langere tijd, “veel” geld te gaan verdienen.

Deze seizoensarbeid was tijdens het laatste kwart van de 19de eeuw bittere noodzaak.

De grote bietenvelden in het noorden van Frankrijk (tot het gebied rond Parijs) lokten veel Vlaamse arbeiders, vooral uit Oost- en West-Vlaanderen. Ook voor het oogsten van graan, hop, aardappelen en vlas werd beroep gedaan op seizoenarbeiders want de plattelandsvlucht uit landbouwgebieden in Noord-Frankrijk had een tekort aan plaatselijke arbeidskrachten veroorzaakt. Bovendien lagen de lonen soms drie maal hoger dan in Vlaanderen.

2. Kalkense “Franschmans”

Een volledig overzicht voor de ganse gemeente werd nog niet opgemaakt. Voor de bewoners van de Kruisenstraat, periode 1890-1920, bestaat een kort overzichtje (1) waaruit blijkt dat slechts enkelingen naar het buitenland emigreerden, al dan niet voor langere tijd. Zijn dit echter “Franschmans”? Aangezien de hiervoor gebruikte gegevens steunen op de aanpassingen in de tienjaarlijkse

1. Van De Sompel André, Karel en Raymond Vermeiren, *een verkenning van de levenssituatie van twee kansarmen op de wijk Kruisen, Kalken, einde 19de eeuw-eerste helft 20ste eeuw*, in Castillum, jg. VIII, nr. 2, p. 4-55.

bevolkingsregisters kunnen we er wellicht van uitgaan dat voor een relatief korte verandering van verblijfplaats niet altijd de aanpassingen werden geboekt.

Enkele namen van dorpsgenoten-buren-vrienden "Franschmans" vinden we terug in de brieven van Louis Meirpoel. Hij vertelt namelijk over Emiel D'Hooghe, Francois Blancquaert (2 "So Agetaa"), Eduard Meuleman, Octaaf De Veirman, Karel Vermeiren, Camiel Fiers, Benoit Plové, ene Govaert en Petrus Remory (Schellebelle).

3. Op zoek naar werk

De 17 teruggevonden, deels ongedateerde brieven van Louis Meirpoel behandelen drie periodes uit zijn leven: een situatieschets in 1896, een uitgebreide briefwisseling neemt ons mee van 1899 tot 1901 en tenslotte doet hij zijn beklag als Franschman in brieven uit 1905 en 1907.

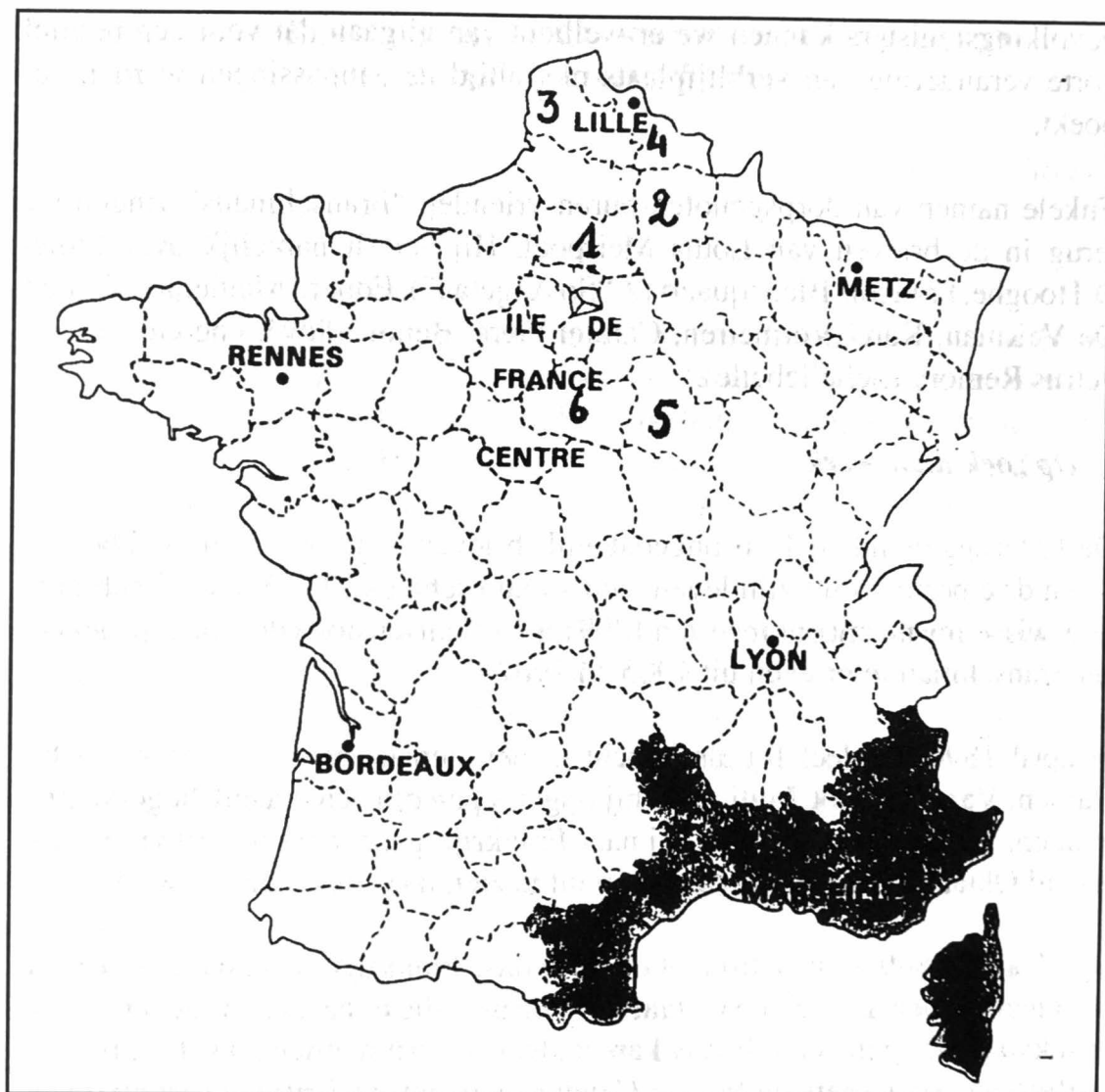
In april 1896 verbleef hij als knecht in een pensionnaat in Mallone, nabij Namen. Van 7 mei tot 7 juli werd hij opgeroepen om een maand "legerkamp" te doen. Na deze periode wou hij naar Frankrijk gaan werken. Hij vroeg zijn vriend Oktaaf De Veirman voor hem uit te zien naar logement en werk.

Op 25 april 1899 vertrok hij met de trein naar Frankrijk en stapte af in Bruay voor een bezoek aan vriend Octaaf De Veirman die er als metserdiener aan de kost kwam. De gemeente Bruay kan geïdentificeerd worden zowel als Bruay-la-Buissiere (departement Pas-de-Calais) als Bruaysur-l'Escaut (departement Nord). Op 5 juli schreef hij dat hij in Rocquemont (kanton Crépy en Valois, departement Oise) werkte. In augustus vinden we hem terug in Billy sur Ourcq (departement Aisne).

In Lens (departement Pas-de-Calais) verbleef hij tijdens de maanden december 1899 en januari 1900.

Op 9 mei 1900 kwam hij bij een nieuwe werkgever in een niet vernoemde plaats in Frankrijk aan. Van september tot november kon hij blijkbaar moeilijk werk vinden, hij probeerde in Billy sur Ourcq (departement Aisne), in Braisne, in Berneuil sur Aisne (departement Oise) en in "Viers Prey" werk te vinden, zowel

2. Deze Francois Blancquaert, bijgenaamd "So Ageta", Kalken 27 februari 1889 - Kalken 3 juli 1964, ging van op piep jonge leeftijd werken in Frankrijk. Hij leerde daar ook zijn vrouw, Maria Rouckhout, St. Goriks-Oudenhove 19 dec 1892 - Lokeren 20 feb 1980, tijdens de campagne kennen.

Figuur 1. Overzicht Franse departementen nr. 1 = Oise nr. 2 = Aisne 3 = Pas-de-Calais nr. 4 = Nord nr. 5 = Yonne nr. 6 = Loiret

in de landbouw, de mijnen als de cokes-ovens. Op 1 januari 1901 meldde hij werk gevonden te hebben in de “putten” van Montigny-en Gohelle (departement Pas-de-Calais) in de onmiddellijke omgeving van Lens.

Een aantal niet gedateerde brieven die evenwel ondergebracht konden worden in de zojuist besproken periode, plaatsen hem ook nog in Senguil Saint Marie (departement Oise).

In 1905 verbleef hij vanaf 10 mei in het plaatsje Armeau (departement Yonne). Hij vertrekt er op 1 juli naar Orleans (departement Loiret).

In augustus en september 1907 werkte hij voor het eerst in St. Lazare nabij Maubeuge (departement Nord).

4. De verschillende, aansluitende campagnes en de aanwerving van de werkers

De verschillende, aansluitende campagnes waaraan ook Louis meewerkte, waren:

bieten hakken: mei-juni

vlasslijten: juli-augustus

rogge pikken: juni-juli

hopplukken: augustus-september

bieten rooien: september-november

aardappelen rooien: september-november

Tijdens de wintermaanden zocht en vond hij werk in cokesovens en koolmijnen.

De seizoensarbeiders kwamen blijkbaar bij bepaalde boeren-werkgevers terecht door ofwel persoonlijke kennismaking (eigen sollicitaties of raadgevingen van vrienden of vreemden) ofwel op aanvraag of uitnodiging van de boeren.

5. De leef- en werkomstandigheden

De grotere boeren hadden minstens 10 seizoensarbeiders in dienst. Deze werkers sliepen meestal in een barak. Hij werkte echter liever alleen of met enkele bekenden en hij had een hekel aan mensen die dagen drinken met dagen werken afwisselden want de verdiensten leden er onder.

De bieten stonden vier à zes stuks per meter, wat volgens Louis meer dan genoeg was. Bij het aannemen van een werk per hectare speelde dit een grote rol omdat door dezelfde personen niet alleen de bieten moesten gerooid maar ook geladen worden.

In mei 1900 schreef hij in euforie (3) “ Vriend Emiel, ik ben hier nu woensdag den 9 van mei bij mijnen boer toegekomen. Ik ben hier nu in het werk aan 2fr50 centiemen per dag en de kost bij. Ik heb hier eten en drinken nevens den boer en zijn madam, eten en drinken gelijk den boer en de madam. Er is geen een die zulken goeden kost heeft gelijk ik hier, vriend Emiel. Gij zult hier den zondag toekomen met den trein in Neuilly St. Front (departement Aisne) ten 11 uren en wij zullen ginder allemaal aan het station zijn. Gij en Fransoo Haagetaa komt bij mij werken. Ik verlang al naar den zondag om jullie af te halen van het station. ... Het is den besten boer van geheel Frankrijk ... “ Hij haalde zijn

3. De originele, fonetisch geschreven tekst werd aangepast.

vrienden erbij om bij deze boer 1 l ha suikerbieten en 8 ha bieten te “plaazeeren” (4) en 40 ha tarwe, 42 ha haver te verwerken. Bovendien moesten 40 ha „leezeiren” (5) gebonden worden met “halve maajen” (6). Hij schreef dat hij „nog alle zondaagen geene frank verteerde. Ik ben hier gekoomen om zeere te werken en weinig te verteiren”. Hij had voor hem en zijn twee vrienden al een bed klaarstaan met twee lakens en twee dekens.

De overeenkomst boeren/werkgevers - werknemers bleek niet altijd gerespecteerd. Conflicten bleven niet uit. Zo wou pachter Varoux uit Berneuil, om niet vermelde redenen, op een bepaald moment het loon van Louis niet uitbetalen. Bovendien kreeg Louis zijn werkboekje en “andere papieren” niet terug. Zonder deze documenten kon hij nergens anders werk krijgen. Hij schakelde dan ook de plaatselijke politie en rijkswacht in om zijn papieren terug te krijgen. In één van zijn brieven naar Raymond met betrekking tot bovenbeschreven probleem, sprak hij ook over de “zoozetij” (7), waarschijnlijk een vereniging van seizoensarbeiders.

Af en toe maakte hij uitstapjes naar een stad. Met vriend Oktaaf De Veirman bezocht hij in september 1900 de stad Soissons (departement Aisne). Deze uitstap kostte hem echter veel geld ...

Louis Meirpoel onderhield regelmatig schriftelijk contact met de vrienden op het thuisfront. Louis kon echter slechts “fonetisch” schrijven en zijn brieven zijn daarom niet echt vatbaar voor publikatie. Hij vroeg Raymond Vermeiren ook kranten op te sturen.

6. De verdiensten

Tijdens de zomercampagne van 1900 werd 50 frank per hectare te rooien bieten of aardappelen betaald. We weten dat Louis, samen met een andere Vlaming, op 10 dagen 3 hectaren bieten rooide. Bij slecht weder konden ze echter niet werken, ze verdienden dan ook niets.

Soms werd Louis per dag betaald: 2,5 frank. Af en toe kreeg hij kost en inwoon gratis erboven op. Even een kleine vergelijking: een kilogram vlees had in Frankrijk een waarde van 2 tot 2,25 frank. Om deze reden liet hij zich van thuis meermaals gerookt vlees of hesp toesturen.

4. “plaazeeren” = bieten hakken

5. “leezeiren” = ?

6. “halve maajen” = ?

7. “zoozetij” = sociëteit

In 1899 berichtte Louis dat hij voor één werkdag graan pikken van halfvier 's morgens tot 8 uur 's avonds nog geen 4 frank verdiende.

In de "putten" te Lens verdiende hij 3,5 frank per dag. Hij betaalde er echter reeds 2 frank per dag aan logementskosten. Hij had daarenboven pech in dat werk: doordat een steen op zijn voet gevallen was, was hij enkele dagen werkloos... Hij kreeg evenwel een ondersteuning van twee frank per dag.

Een deel van het verdiende geld stuurde hij regelmatig door naar zijn vader Francies (Vlierzele, 26 januari 1834). Het kwam ook voor dat hij geen geld mee naar huis kon brengen, eind november 1900 was hij blut. Wanneer hij zijn schulden niet kon betalen verlengde hij zijn verblijf in Frankrijk in de hoop nog werk te vinden.

In 1905 kloeg hij steen en been over de slechte verdiensten. Hij was dieper Frankrijk ingetrokken en dit brak hem zuur op. Aanhoudende droogte en hitte maakten het bietenrooien extra lastig: ze dienden met houwelen uit de versteende grond te worden gehakt. Hij pikte er ook rogge en tarwe en beschreef deze karwei in zijn eigen taaltje: "het koren dat pikt hier slegt van dees jaar het is hert het is geleenk hijzder drai de tarfe die is hier maar van 12 tot 13 vuisten laank zij heeft nog nooit zoo kort nie geweest".

Twee jaar later schreef hij dat het de laatste keer zou zijn dat hij de campagne zou doen. Hij zou het jaar daarop samen met zijn vader thuis vlas bewerken. Hij had nog nooit zo weinig geld kunnen verdienen. Bovendien was het brood en de melk zeer duur. Voor spek moest 2,8 frank per kg betaald worden.

7. Louis Meirpoel was een avonturier en armoezaaiër

Brieven uit 1896 laten ons kennismaken met een verbitterde Louis. Hij had geen goed woord over voor de rijken.

In 1901 wou hij, indien het in Frankrijk niet meer zou meevallen, werk gaan zoeken in Antwerpen en in Brussel.

Eind 1901 plande hij te gaan werken in de Franse suikerfabrieken.

In een andere brief schreef hij dat het sop van de kool was in Frankrijk. Hij dacht eraan om te emigreren naar Amerika of Transvaal in Zuid-Afrika.

8. Het leven op de Kruisen

Vader Meirpoel was een klein keuterboerke en woonde in het begin van de Schriekstraat. Af en toe kocht hij een rund of big om vet te mesten. Het varkentje kocht hij dan op de jaarmarkt van Kalkenkermis om het te slachten in de maand maart. Zo hadden ze vlees en smout tijdens de zomermaanden.

Hij verbouwde aardappelen en ook vlas. In 1905 maande Louis zijn vader aan het vlas lang genoeg in de meersen te laten rotten. Louis wou het nog voor

Kalkenkermis (3de zondag van september) zwengelen. Omdat hij dat niet meer op hun dorsvloer wou doen, moest gebuur Meys gevraagd worden een nieuw zwengelstalletje te maken.

De grote hobby van Louis was de duivensport. Regelmatig gaf hij zijn vader richtlijnen voor de verzorging van zijn duiven.

9. Nawoord

We hebben niet kunnen nagaan hoe het verder met Louis Meirpoel vergaan is. In 1911 woonde hij met zijn bejaarde vader in de Schriekstraat nr. 11. Hij was ingeschreven als werkmans.

Bronnen

- 17 brieven van Louis Meirpoel aan o.a. Raymond Vermeiren. Uit het familiearchief Casimir Vermeiren (Kalken 11 maart 1874 - Zele 20 mei 1956), ongeïnvventariseerd en fragmentarisch bewaard, deels bij familie Ernest Vermeiren-Feber te Zele (tot 1991, daarna ?) en bij familie Albert Vermeiren-Degreef te Mortsels.
- Gemeentelijk Archief Laarne, Tienjaarlijkse bevolkingsregister 1891-1900, Kalken.
- Gegevens van Petrus De Wilde
- Gegevens van Omer Borglioens

Bibliografie

Van De Sompel André, *Karel en Raymond Vermeiren, een verkenning van de levenssituatie van twee kansarmen op de wijk Kruisen, Kalken, einde 19de eeuw-eerste helft 20ste eeuw*, in Castellum, jg. VIII, nr. 2, p. 4-55.

Woestenborghs Bert, *Vlaamse Arbeiders in de vreemde*, Gent/Leuven, 1993.

UURWERKEN TE LAARNE IN 1573

Johan R.J. De Wilde

Op het einde van de Middeleeuwen telde Laarne langs zijn belangrijkste verkeersader verschillende herbergen waarvan wij ook nu nog de namen kennen. **De Pape van Laerne** en **den Hert** werden reeds in 1493 opgetekend (1). Ook de **Zwaene** (op Ertbuur), de **Croone** en de **Sterre** stonden langs de heirweg van Gent naar Dendermonde, en stuk voor stuk hebben zij een eeuwenlange geschiedenis gekend.

Naast hun ligging hebben de **Pape**, de **Croone** en de **Sterre** ook gemeenschappelijk dat hun namen voorkomen in het Erfbouck (d.i. het boek met de verkopeningen van onroerend goed) dat men te Laarne bijhield van 1544 tot 1578 (2).

Van de verschillende gegevens weerhoud ik hier de notities over de **Croone**. Deze herberg stond te Laarne op de „heye”; en meer bepaald op de hoek van de Heirweg en de Kerkstraat (3). De naam de Croone kan verwijzen naar:

- 1) een uithangbord met de afbeelding van een vorstenkroon.
- 2) een luchter in cirkelvorm (of een dito afbeelding).

In het najaar van 1563 of het voorjaar van 1564 (de precieze datum heeft men niet genoteerd) verkocht Robberecht Philips de herberg voor 44 pond aan Francsooys Braeckman fs Joos. Deze laatste heeft er blijkbaar zijn broek aan gescheurd, want nog geen drie jaar later, op 9 januari 1566 (n.s.) verkocht Francsooys de herberg terug aan de vorige eigenaar voor een aanzienlijk lagere prijs: 18 pond gr. (4). Enkele jaren later veranderde de Croone opnieuw van eigenaar. Op 2 september 1573 verkocht Robberecht Philips samen met Lieven Scepens als voogd van Heynderic Philips de herberg aan Daneel Brondeel voor 48 pond gr. Heel uitzonderlijk voor het Erfbouck, beschrijft men in deze passage de inboedel van de herberg.

Ook het volgende was inbegrepen in de koopprijs: „*twee coetsen erweten ende vervoethede van haute daer op staende een latte metten hanghele de orlogie II bancken een tafele een bierscraghe den steen op thof een leere*” (5).

(1) RAG, Bisdom E 382 (s.f.).

(2) AKL, Erfbouck (z. nr.).

(3) Zie RAG, Kaarten en plans nr. 1296 voor een omgevingsschets uit 1764.

(4) AKL, Erfbouck, f° 102 r° (1563-64) en f° 114 v° (1566).

(5) AKL, Erfbouck, f° 147 v° (herhaald op f° 148 v°).

Tussen de details is de vermelding van het „orlogie” in een herberg toch wel opvallend. Enkele vragen dringen zich op. Waar situeert dit apparaat zich in de ontwikkelingsgeschiedenis van het uurwerk - en in het bijzonder in onze streken? Welk type was het? Waar is het aangekocht? Wie kocht het en waarom? Hoe zag het eruit? Waren er nog uurwerken in Laarne? Was een uurwerk het enige middel om de tijd te meten? Enz...

Het is niet de bedoeling om uitvoerig op de geschiedenis van uurwerken en uurwerkmakers in te gaan (6). Niettemin toch de volgende wetenswaardigheden in een notedop.

Reeds vóór 1300 kende men in W.-Europa de eerste mechanische uurwerken, waarmee de basis voor de moderne tijdsmeting was gelegd. In de hogere kringen van de maatschappij hebben deze toestellen wellicht vlug ingang gevonden. De dichter/kroniek- en romanschrijver Jean Froissart (± 1337- na 1404) vergeleek in zijn „Horloge amoureuse” het verliefde hart met een uurwerk (7). Dit neemt niet weg dat de zandloper in de 14de eeuw en later het meest gebruikte instrument voor tijdsregistratie bleef.

In onze streken vervaardigden de broers Jan en Klaas van Akerne een houten torenuurwerk voor het Gentse belfort in 1378. Het was evenwel een exemplaar zonder cijferringen en uurwijzers; het diende louter als „wekking” (8). In 1455 werd het houten uurwerk vervangen door een ijzeren raderwerk en plaatste men een eerste wijzerplaat op de toren. In een latere fase werden ook de andere zijden van een wijzerplaat voorzien.

Vele decennia lang moet dit toestel een markant punt geweest zijn voor de stad en haar onmiddellijke omgeving.

Ook Kortrijk bezat een torenuurwerk in die periode. In 1382 werd het naar Dijon overgebracht (9).

Gedurende de Middeleeuwen berustten de vervaardiging en het onderhoud van de uurwerken bij de grofsmeden. Traditioneel werden de horlogemakers in steden als Gent, Antwerpen en Brugge dan ook ingedeeld bij het smeden-ambacht, zij het wel op uiteenlopende tijdstippen (10).

(6) Voor een uitvoerige en uitstekende inleiding, zie *Ons heem*, jg. 47 nr. 2, 1993, met bijdragen van o.m. J. Gerits en A. Stroobants.

(7) W. Noomen - J.A.G. Tans, *Franse letterkunde*, Utrecht - Antwerpen, 1986, p. 58.

(8) Persmededeling Stad Gent. Dienst Voorlichting. Nr. 94/192.

(9) *Ons heem*, jg. 47 nr. 2, 1993, p. 71.

(10) *Idem*, p. 60, 71 en 84.

In de 15de eeuw leidde het in zwang komen van de veeraandrijving tot het ontstaan van de types der hang- en tafelklokken. Een eeuw later kon men te Antwerpen kamerhorloges met een kunstzinnig uitgewerkte mantel kopen (11).

Gedurende de 17de eeuw volgde er een verdere verfijning. Zo kent men nu nog een zeskantige Renaissance tafelklok uit ca 1640, gesigeneerd door Zacharias Möller te Danzig (12).

Tegelijkertijd verschenen op Noordnederlandse schilderijen met stillevens o.a. zakhorloges, die in die context fungeren als vanitassymbool voor het onverbiddelijke verstrijken van de tijd. Voor zowel de 17de als de 18de eeuw zijn ook hier te lande talrijke namen van horlogemakers bekend. Het ambacht kwam toen ook tot volledige bloei.

Wat is er nu bekend over uurwerken te Laarne gedurende het Ancien Regime? Uit de posten voor de uitgaven in de kerkrekeningen van Laarne uit 1574- 1576 blijkt dat er in de kerk reeds een uurwerk was: de koster was verantwoordelijk voor het afstellen (13). De kans is zeer groot dat het om een torenuurwerk gaat, en niet om een kleiner en draagbaar exemplaar. Dit toestel is waarschijnlijk ontvreemd in 1578 door Calvinistische Gentenaars of vernietigd in 1583, toen de hervormden de kerk in brand staken (14). Toen de kerk opnieuw in gebruik werd genomen, heeft men misschien een zandloper gebruikt. Uit de omgeving zijn enkele voorbeelden bekend. Te Lochristi betaalde men 12 groten voor een zandloper „tot behoefte vander wachte” in 1592 (15). Men doelt hier op de boerenwacht die waakte op de kerktoren om vijandelijke acties van de vrijbuiters uit het noorden te signaleren. Bij alarm moesten zij de parochie met klokge lui, hoorngeschal of geweerschoten alarmeren. Nog in 1625 werd in de kerk van Kalken een zandloper gebruikt (16).

(11) Idem, p. 58 en 60.

(12) Afbeeldingen in TABLEAU. Tijdschrift voor beeldende kunst en antiek, jg. 10, nr. 1, 1987, p. 46 en 55.

(13) E. Balthau, E.L. Schepens e.a., *De bouwgeschiedenis van de Sint-Machariuskerk van Laarne*, Laarne, 1992, p. 57.

(14) Idem, p. 60- 61.

(15) RAG, Leenhof St.-Baafs nr. 70, m.b. rekening 1592 (s.f.)

(16) M. Meys, „Honderd bewogen jaren uit de geschiedenis van de kerk van Kalken ca. 1550-1650” in Castellum VIII, nr. 3, 1991, p. 41.

Niet eerder dan in 1647 werd de kerktoeren van Laarne van een nieuw toestel voorzien. Het kostte maar liefst 50 pond, uurwijzers inbegrepen. Deze werden bijna een halve eeuw later vervangen door timmerman Lieven Duytschaver (17). Het mechanisme was in 1704 aan herstelling toe. Meester Pieter van Roye te Gent rekende voor het „vermaeck vande Orlogie” op 4 februari 1704 achttien schellingen en acht groten aan (18). In die tijd berustte de verantwoordelijkheid voor „t' goede slaen ende stellen van de Orlogie opden torre” bij kosten Lieven Ackerman (19).

Tenslotte telde Laarne een meester uurwerkmaker in eigen rangen tijdens de tweede helft van de 18de eeuw: Augustinus vander Kerckdeure werkte en overleed er in november 1786 (20).

Hoe moeten wij ons nu het 16de-eeuwse uurwerk in de **Croone** voorstellen? Waarschijnlijk betrof het een hang- of tafelklok. Bij gebrek aan exemplaren uit die periode moeten wij ons licht opsteken bij de werken van schilders en miniaturisten uit die tijd. Logischerwijze kwamen hier vooral interieurafbeeldingen in aanmerking. Daar aan hield ik alvast twee indrukken over. Ten eerste: voorstellingen van dergelijke toestellen zijn eerder zeldzaam en dit weerspiegelt allicht een feitelijke situatie. Twee: indien men dan toch een tijdsinstrument weergeeft, dan is het eerder een zandloper. Dat is bv. het geval bij voorstellingen van het type: de H. Hiëronymus in zijn studeervertrek.

Niettemin kunnen we hier twee afbeeldingen weerhouden, omdat ze in onze streken werden geschilderd en dus de realiteit hier weergeven, en tevens omdat ze uit de 16de eeuw stammen. Als beperking moeten we wel aanvaarden dat die afbeeldingen klein zijn en weinig gedetailleerd.

De eerste, een miniatuur, stelt „De Heilige Markus in zijn studie” voor. Ze werd geschilderd in een Brugs atelier bij de aanvang van de 16de eeuw (21). Dit uurwerktype, een wandklokje met gewichten, kwam dus ca 1500 in Vlaanderen voor (afb. 1).

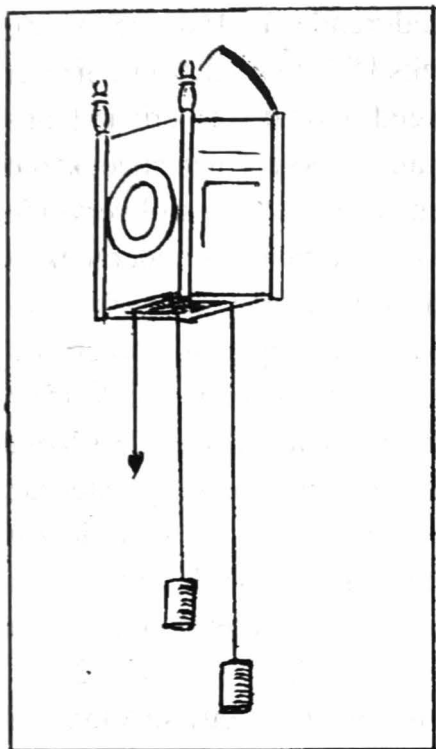
(17) Balthau, Schepens e.a., o.c., p.147 en 159.

(18) RAB, Laarne Oud nr. 55, m.b. rekening 1705, s.f. Pieter van Roye was stadshorlogemaker te Gent van 1684 tot aan zijn dood in 1719. Zie noot 6, p. 87.

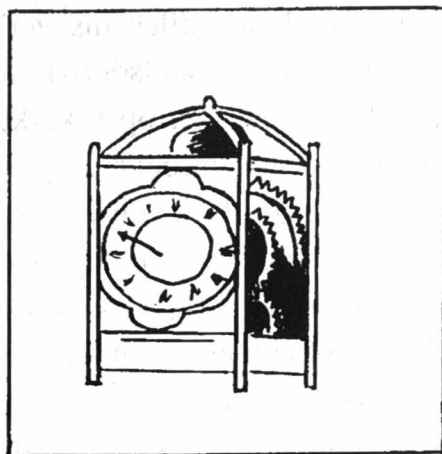
(19) RAB, Laarne Oud nr. 55, m.b. rekening 1707, s. f.

(20) E.L. Schepens, „Augustinus vander Kerckdeure” in *Castellum* XI, nr. 2, 1994, p. 33.

(21) Gereproduceerd op de titelpagina van J. Backhouse, *Book of hours*, London, 1988.

Afb. 1: Hangklok ca 1500.

Afb. 2: Staande klok ca 1560.

De tweede afbeelding prijkt op een werk van Pieter Brueghel de Oude. Op de prent met de naam *Temperantia/De Gematigdheid* draagt de verzinnebeelde figuur een uurwerk op het hoofd. Deze prent is precies gedateerd: 1560. Het horloge lijkt iets groter dan een mensenhoofd te zijn; het zinspeelt in deze context op een geregeld leven (22). Dit exemplaar (afb. 2), met hoeksteunen, kan op een schouwmantel of op een kast worden geplaatst.

Een terloopse mededeling als deze over het **orlogie** in het **erfbouck** laat natuurlijk heel wat ruimte voor gissingen en speculaties. Heel wat vragen hebben geen antwoord gekregen. Wie heeft het toestel vervaardigd? Hoeveel bedroeg de kostprijs? Wie heeft het aangekocht: de eigenaar of de uitbater van de **Croone**?

Qua type kan het een klein staand exemplaar geweest zijn of een hangklok. Misschien werd het aangekocht in Gent of in Antwerpen: in de laatste stad

(22) Op de prent *Desidia/De Traagheid* van dezelfde schilder vindt men ook 2 voorstellingen van uurwerken, maar door de irrealistische en onvolledige weergave zijn ze niet bruikbaar voor ons opzet. Stippen we hier nog aan dat de door Breughel geschilderde kerktorens nooit van een uurwerk voorzien zijn.

waren deze modellen alleszins verkrijgbaar gedurende de 16de eeuw. Zo blijken dus in het plattelandsdorp Laarne omstreeks 1575 twee uurwerken voor te komen. Het ene zag men op de kerktoeren, het tweede tikte in een herberg langs een belangrijke weg. Het eerste gegeven verrast nauwelijks als men bedenkt dat de kerk in het dagelijks leven van de parochianen een eersterangsrol vervulde en een zeer belangrijk ontmoetingscentrum was. Systematisch onderzoek is hier bij mijn weten nog niet verricht, maar de traditie van de kerktoeren-uurwerken in Vlaanderen zou wel eens heel ver kunnen teruggaan. Immers, op de kerktoeren van Nazaret en Nevele werd reeds in de eerste helft van de 15de eeuw een exemplaar geïnstalleerd door de Gentenaar Pieter Boone (23). Voor Laarne ontbreekt hier echter elke aanwijzing. De anonieme en niet gedateerde tekening van de kerk van Laarne in haar omgeving laat nog niets in die zin vermoeden. Misschien werd zij vóór 1518 vervaardigd (24). Interessant is overigens de afbeelding van de kerk van Kalken in dezelfde reeks: op de toren bemerkt men een cirkel die wellicht als een torenuurwerk is te duiden (25). Hoe kan men nu de opstelling van een uurwerk in een 16de eeuwse Vlaamse herberg verklaren?

De herberg de **Croone** heeft eeuwenlang een vitale rol gespeeld als ontmoetings- en etappeplaats langs de weg Gent - Dendermonde. De aanwezigheid van een horloge in de gelagzaal is dan zeker geen bizar verschijnsel. Zo kon de klant b.v. zien hoeveel tijd hij nog had vooraleer de Gentse stadspoorten openden of sloten. Blijft dan nog de vraag of het exemplaar in de **Croone** een zeldzaam luxe-object was, dan wel of dergelijke toestellen vrij veel voorkwamen in onze Vlaamse herbergen in de periferie van de grote steden tijdens de 16de eeuw en later. Alleen verder archiefonderzoek kan hier antwoorden geven.

Afkortingen:

AKL: Archief Kasteel van Laarne

RAB: Rijksarchief te Beveren

RAG: Rijksarchief te Gent

(23) A. Stroobants, „*De Gentse horlogemakers*” in *Ons Heem*, jg. 47, nr. 2, 1993, p. 86.

(24) Zie Balthau, Schepens e.a., o.c., p. 49-51 (met verdere verwijzing).

(25) Met dank aan Lieven Hanselaer die mij een kopie voorlegde.

KORTE KENNISMAKING MET EEN AANTAL KALKENSE BURGEMEESTERS: DE FAMILIES DEBBAUDT EN TIBBAUT

gegevens: Jules Tibbaut

verwerking: André Van De Sompel

Jean Jacques DEBBAUDT

° Avelgem 1720

† Kalken 11 juni 1799

zoon van Joannes Carolus
en Ermelinde Velghe

x Jeanne Philippine WILLEMS

° Kalken 1731

† Kalken 26 sep 1829

dochter van Jan Ludovicus, schrijver
griffier te Kalken 1724-1750, en
Marie-Carolie De Groote

Licenciaat in de medicijnen Jean Jacques Debbaudt vestigde zich omstreeks 1763 als dokter in Kalken.

Jean Jacques was de ideeën van Jean Jacques Rousseau genegen: vrijheid, gelijkheid en broederlijkheid. Hij was Vonckist (1) en toen de Franse legers in november 1792 met deze ideeën hier aankwamen zal hij dit gedachtengoed wellicht geestdriftig toegejuicht hebben. Men plantte dan de Vrijheidsboom voor de kerk en J.J. Debbaudt was voorzitter van het Comité van 9 burgers dat het Onafhankelijk Kalken uitriep tegenover de hoofdschepenbank van het land van Dendermonde.

Op 20 januari 1793 werd J.J. Debbaudt bij generaal Ferrand gestuurd om de macht van de hoofdschepenen van Dendermonde t.o.v. Kalken, Overmere en Uitbergen ongedaan te maken. Generaal Ferrand was het hiermee eens.

De eigenlijke burgemeester, de schepenen, de baljuw en de griffier bleven in functie, zij waren evenwel ondergeschikt aan het Comité van 9 burgers.

De brigands plunderden op 12 oktober 1798, bij het begin van de Boerenkrijg, zijn huis (2) op de wijk Kruisen.

(1) Vonckisme: naam van de door J.F. Vonck geleide oppositiebeweging tegen de hervormingen van Jozef II in de Zuidelijke Nederlanden. Het Vonckisme wou de nieuwe rijke burgerij aan het beleid van de staat laten deelnemen op basis van een cijnskiesrecht.

(2) Gelegen naast de kapel van de H. Jozef, op de hoek van de huidige Dendermondse Steenweg met de Kruisenstraat.

Charles Constantin Debbaudt

° Kalken 01 nov 1772

† Kalken 29 jun 1836

x Ermeline Debbaudt

° Stekene 1778

† Kalken 26 sep 1829

(zijn nichtje, dochter van Eugène
Debbaudt, vrederechter te Zele en
Wetteren)

Ermeline Debbaudt was pas achttien toen hun eerste zoontje, Ferdinand Petrus Joseph, geboren werd.

Licencié médecin Charles Constantin herstelde het huis van zijn vader na de verwoesting van 1798 en legde een romantische tuin aan met een vijver met brugje. Hij plantte er de mooie beuken die tot op heden de winden trotseren. Hij liet ook een ijskelder bouwen. Een moestuin en een fruitboomgaard vervolledigden het geheel.

In 1798 werd hij benoemd tot *agent municipal* (3).

C.C. Debbaudt stichtte een muziekvereniging (4) die reeds in 1799 20 uitvoerders telde. Deze muziekvereniging verwierf zelfs de 1ste prijs te Dendermonde in 1809.

Op 3 november 1818 werd **Eugeen Rومان** door de Regeringsraad van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden tot burgemeester benoemd.

Bij de verkiezingen van 3 november 1821 werd Charles Constantin Debbaudt echter terug als burgemeester verkozen, een ambt dat hij waarnam tot aan zijn overlijden in 1836.

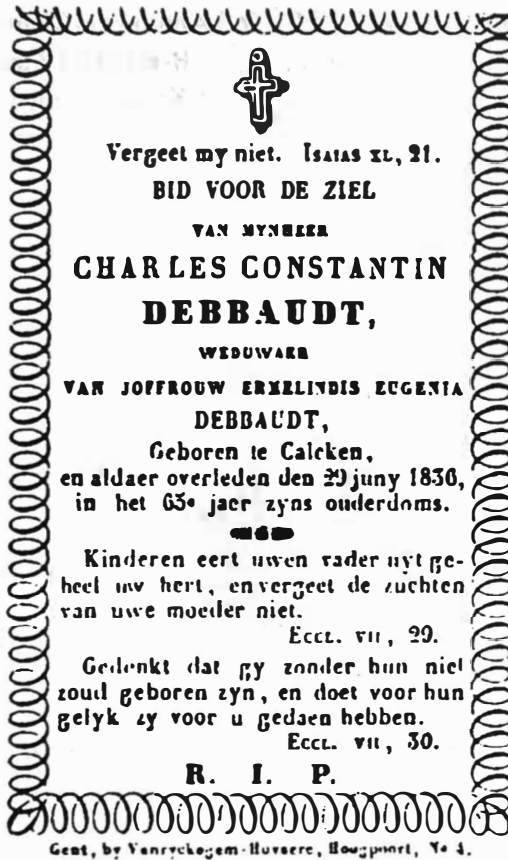
In 1822 liet hij de instrumenten van de muziekvereniging vernieuwen. Hij ondersteunde ook de vertoningen van de Kalkense rederijkers *De Leerzuchtige Iveraers* (5) in de herberg *De Appel op de Kruisen*.

In 1809 werd een nieuwe klok voor de kerk, *gejoint door menigvuldige inwoners van Calcken bij regulative van den maire C. Debbaudt* en gegoten door C. Wierinck, plechtig ingehuldigd.

(3) Agent municipal: gemeentelijke vertegenwoordiger bij de kantonale bestuursraad, meestal de burgemeester van een gemeente.

(4) die we nu kennen als *Koninklijke Harmonie Sint-Cecilia Kalken*.

(5) In 1811 werd de naam omgevormd tot *Rijndorstige Iveraers*.

Figuur 1: Bidprentje Charles Constantin Debbaudt

De Weirt Francis

x Tibbaut Antoinette

Deze notaris was burgemeester van 1836 tot 1848. Hij was oom van de latere burgemeester Adolphe Hyacinthe Tibbaut.

Jozef Matthijs

Burgemeester van 1848 tot 1860.

Adolf De Weirt

Burgemeester van 1860 tot 1872. Zoon van Francies.

Adolphe Hyacinthe Tibbaut

° Wetteren 24 jan 1824

† Calcken 12 dec 1895

x Antoinette-Renilde De Vuyst

° Borsbeke 12 aug 1834

† Kalken 2 juli 1883

Figuur 2: Adolphe Hyacinthe Tibbaut

Adolphe Tibbaut, zoon van Engelbert - ooit schepen van Wetteren - huwde met Antoinette-Renilde De Vuyst, dochter van Joseph De Vuyst, burgemeester van Borsbeke, constituant en provincieraadslid.

Hij liet in de periode 1860-70 het kasteeltje *Ter Weiden*, in de Vaartstraat, bouwen.

Notaris Adolf Tibbaut startte zijn gemeentelijke politieke carrière als burgemeester in 1872, de periode van de katholieke regering Malou.

Hij was burgemeester tot in 1896. De Schoolstrijd, het hoogtepunt in de rivaliteit Katholieken-Liberalen, speelde een voornamelijk rol in zijn politieke carrière. Een (onvolledig) relaas van deze schoolstrijd kan men nalezen in de studie *Bijdrage tot de geschiedenis van het Onderwijs te Kalken, 1795-1918*. Andere bronnen vermelden: Adolphe Tibbaut en zijn zonen namen deel aan de betoging der Katholieken te Brussel op 7 september 1884 *waar hij in gevaar verkeerde en zich moedig verdedigde tegen de laffe aanvallen der teugelloze vijanden van orde en eredienst*.

Adolphe stelde zich kandidaat voor de provinciale verkiezingen van 23 mei 1886. Hij kreeg 350 van de 431 stemmen achter zijn naam. In 1884 werd de

Fédération des Cercles Catholiques omgevormd tot de Katholieke Partij en sindsdien was er een homogeen katholieke regering aan het bewind. Het was geen toeval dat Adolphe zich toen kandidaat stelde. Hij bleef werkzaam als provincieraadslid tot hij om gezondheidsredenen in 1894 zijn ontslag aanvraag en verkreeg.

Adolphe Tibbaut was niet erg geëngageerd op provinciaal vlak. Dit was ook niet zo noodzakelijk, het feit dat hij er zetelde als vertegenwoordiger van de Katholieke Partij was ruimschoots voldoende.

Uit de lijkrede leren we dat hij erevoorzitter was van het armbureau en dat hij in de strenge winter van 1893 *de weldaden en aalmoezen met gulle hand ronddeelde* en dat hij zelf het lijden en de nood ten huize onderzocht.

Hij zette zich ook in voor de handboogmaatschappij *Sint-Sebastiaan*.

Figuur 3: Jules Tibbaut

Eugeen Terneu

Deze dokter was burgemeester van 1896 tot 1904.

Jules Marie Tibbaut

° Kalken 20 feb 1861

† Kalken 25 (28?) aug 1913

x Elodie Papeians de Morchoven dit
van der Strepen

° Kalken 08 aug 1863

† Kalken 14 juli 1940

De oudste zoon van Adolphe Tibbaut en Antoinette De Vuyst volgde het humaniora bij de Jezuïeten te Aalst en behaalde daarna het doctoraat rechten en het licentiaat in het notariaat te Leuven.

Hij huwde op 5 mei 1885 Elodie Papeians de Morchoven dit van der Strepen, dochter van ridder François, schepen te Kalken en wonende op de Kruisen.

Op de Kruisen vestigde hij zich eerst als jong advocaat en hij richtte er een belangrijke bloemisterij op, nl. *Etablissement Horticole La Croix, gespecialiseerd in de uitvoer naar Amerika van Phoenix Robelini en Coco's Weddelia* (6).

In 1888 werd hij notaris benoemd te Overmere.

Na het overlijden van zijn vader in 1895 kwam hij terug naar Kalken. Hij werd er notaris benoemd en werd verkozen tot burgemeester.

Hij overleed na een pijnlijke ziekte. Hij had 13 jaar het ambt van burgemeester op intensieve wijze uitgeoefend.

Enkele gebeurtenissen onder zijn burgemeesterschap:

Onder zijn bestuur werd met de aanleg van de tramverbinding Gent-Hamme de gemeente ontsloten(ca. 1891).

De Koninklijke Harmonie met haar toneelgezelschap bloeide.

De fabrieken te Kalken en Laarne droegen bij tot de verbetering van de levensstandaard. De landbouwers werden geholpen door het oprichten van vee- en paardenverzekeringen en mutualiteiten.

Frans Luyckx

Burgemeester van 1914 tot 1921

(6) Phoenix Robelini: een sierlijke, maar breed uitgroeiende kamerpalm, behorende tot het geslacht van vederpalmen uit de familie Palmae.

Cocos Weddelia: De Cocos Weddellianum (recente benaming: *Lytocaryum Hoehnei* (Durt) Toledo) is een kleine kamerplant.

Met dank aan de Nationale Belgische Plantentuin te Meise.

Emiel De Lausnay

Dienstdoend burgemeester tijdens W.O. 1.
Burgemeester van 1921 tot 1927.

Werner Tibbaut
° Kalken 24 jul 1887
† Gentbrugge 13 dec 1971

x De Wilde Madeleine
° Gent 25 sep 1887
† Kalken 23 iuli 1959

Werner is de oudste zoon van Jules en Elodie Papeians de Morchoven dit van der Strepen in een gezin van 5 kinderen.

Na het overlijden van Adolphe Tibbaut in 1895 kwam de familie van Overmere naar Kalken wonen, op het landgoed *Ter Weiden*, in de Vaartstraat.

Werner maakte zich als intern in het St.-Barbaracollege bij de Jezuïeten verdienstelijk in o.m. de congregaties. Daarna schreef hij zich in als student te Leuven en behaalde er het doctoraat in de Rechten en het licentiaat in het Notariaat.

Na het overlijden van zijn vader in 1913 zet hij diens notariaat verder.

Oom, baron, staatsminister en volksvertegenwoordiger van het arrondissement, Emiel Tibbaut, spoorde hem na de oorlog aan om in de politiek te stappen en de traditie van zijn vader en grootouders verder te zetten.

Werner werd in 1926 verkozen tot burgemeester en bleef dit tot aan zijn overlijden in 1971. Tijdens W.O. II werd hij in 1940 door de Duitse bezetter opgepakt en naar St.-Niklaas weggevoerd. Zijn gevangenschap was van korte duur, maar hij moest van het burgemeesterschap afstand doen. Een oorlogsburgemeester werd benoemd, nl. Emiel De Broe.

Na 42 jaar notariaat diende hij zijn ontslag in om als erenotariss de gemeente beter te kunnen dienen.

Hij was een voornaam humanist. Zijn verzameling oude en moderne schilderijen, zijn bibliotheek die gans zijn huis had ingenomen en zijn unieke verzameling Kongolese voorwerpen getuigen hiervan.

Zijn woning, *Ter Weiden*, schonk hij aan de goede werken als opvangtehuis voor door het gerecht geplaatste kinderen. Op zaterdag 9 september 1972 werd het kinderhome Werner Tibbaut geopend.

Enkele gebeurtenissen tijdens zijn burgemeesterschap:

De Koninklijke Harmonie groeide onder zijn voorzitterschap uit tot een machtige en alomgewaardeerde muziekmaatschappij.

Hij organiseerde of woonde alle soorten bijeenkomsten bij van buurtedekenijen, sportcomités, gilden, de maatschappij van Zang- en Siervogels.

In 1958 en 1966 schonk hij nieuwe vlaggen aan resp. de Koninklijke Harmonie en de St.-Sebastiaansgilde. Ook de Kalkense Reuzen vonden bij hem steun en promotie.

De Vlaamse kermissen in zijn hovingen, op de Vaart en op de Kruisen, blijven steeds in het geheugen van velen. Degenen die in nood verkeerden, stond hij bij met wijze raad en daad. Hij stimuleerde de gemeentelijke kunstmanifestaties.

Jules De Landtsheer

Laatste Kalkense burgemeester, van 1971 tot 1976.

Bronnen

Familiearchief berustende bij de heer Jules Tibbaut.

Bibliografie

- Galesloot L., *Les représentants du peuple à Calcken, 1792-93*, in *Messenger des sciences et des arts - Messenger des sciences historiques de Belgique* 1875, p. 71 -78 en 344-352.
- Van De Sompel A., *Bijdrage tot de geschiedenis van het Onderwijs te Kalken, 1795-1918*, in *Castellum*, nrs. 2-3, juni-sep 1993.
- Van De Weghe E., *Biografie Adolphe Tibbaut*, 1992, 1 ste kan. Geschiedenis, Gent.

GALLO-ROMEINSE BEWONING OP ERTBUUR?

Johan R.J. De Wilde

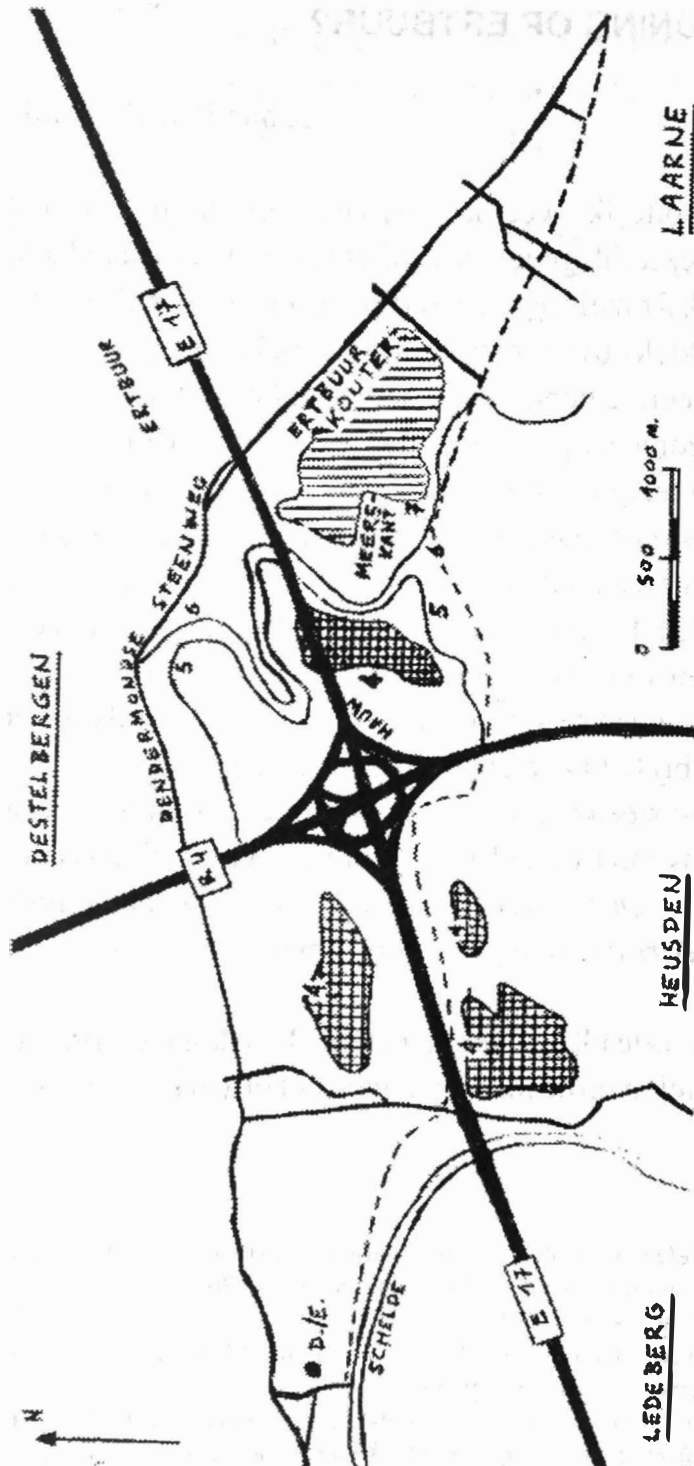
Tijdens mijn opzoekingen stootte ik tweemaal op een vermelding van het toponiem „steenakker”. Een dergelijk gegeven verdient m. i. nadere aandacht omdat opgravingen gewoonlijk Romeinse nederzettingen aan het licht brengen op plaatsen die men in de Middeleeuwen met dit toponiem bedacht (1).

De eerste kan men nalezen in een renteboek van de heerlijkheid Muysbroeck in Heusden. Dit boek werd begonnen op 18 december 1520. In twee opeenvolgende paragrafen spreekt men telkens over 200 roeden „up den steenackere” (2). Een exacte situering van deze steenakker geeft men niet. Uit de voorgaande en de volgende paragrafen zou men kunnen afleiden dat deze steenakker zich op of nabij „den hau” bevindt (3). Dit toponiem bestaat te Heusden nog steeds, en meer bepaald ten zuidoosten van het klaverblad R4 en E17 (zie fig. 1) (4). Op zich is er voor deze situering geen bewijs, maar het is wel opvallend dat het toponiem „den hau” zich vlakbij het tweede toponiem bevindt.

De tweede verwijzing naar een steenakker werd geput uit een renteboek van Ertbuur en Wetteren. Dit werd vernieuwd in 1528. Zo vinden we in Erbuur o.m.: „*Ghiselbrecht de wilde heeft ... ghenomen een upstalle voor zyn stede ande mersch lanx den steenacker tsjrs omme een penninc paris*” (5).

De beschrijving „ande mersch” is te identificeren met de Meerskant te Ertbuur/Laarne. In het gebied Ertbuur treft men de meersgronden enkel aan in het zuiden

-
- (1) F. Vermeulen, *Tussen Leie en Schelde*. Archeologische inventarisatie en studie van de Romeinse bewoning in het zuiden van de Vlaamse Zandstreek, Gent, 1992, p.19 en n. 30.
 - (2) Rijksarchief te Gent, Familiefonds nr. 5190, f° XVI r°.
 - (3) Een hauw is een kap-perceel voor hakhout. Zie G. Tack. P. Van Den Brempt, M. Hermy, *Bossen van Vlaanderen*. Een historische ecologie, Leuven, 1993, p. 30.
 - (4) Voor het opmaken van deze schets werd de volgende kaart als basis genomen: S.J. De Laet, H. Thoen, J. Bourgeois, „De opgravingen te Destelbergen/Eenbeekeinde in het raam van de vroegste geschiedenis van de stad Gent” in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Deel XXXIX, 1985, p. 5.
 - (5) Archives Departementales du Nord (Rijsel), Reeks B nr. 3994, f° VI r°. Het document bestaat uit een ouder foliant (eind XIVde eeuw-XVA), dat werd samengevoegd met het vernieuwde renteboek van 1528. De nota's over Ertbuur gaan telkens die van Wetteren vooraf. Over dit foliant zie J.R.J. De Wilde „De Wilde te Laarne. Een familiechroniek. Deel 2” in *Castellum*, IX, nr. 4, 1992, p. 5 en p. 48 n. 10.

- gebied lager dan 4 m
- gebied hoger dan 7 m
- wegen
- waterloop
- traject Lage Heirweg

LAARNE = gemeenten

HAUW = toponiem

 = Hoogtelijn (partim weergegeven)

● D./E. = site Destelbergen/Eenbeekeinde

Figuur 1

en het westen (6). Heel toepasselijk werd de westzijde van Ertbuur dan ook de Meerskant genoemd. Hiervan getuigt tot op de dag van vandaag een straatnaam vlakbij de E 17. Voortgaande op deze gegevens moet men die steenakker situeren in of nabij „den hau” en aan de Meerskant te Ertbuur. Deze gegevens zijn niet tegenstrijdig, zelfs complementair, want beide zones grenzen aan elkaar (zie fig. 1).

Luidens de historische teksten bevond zich in die zone een steenakker; d.w.z. een akker waar tijdens het ploegen heel wat stenen aan het daglicht kwamen. Deze resten kunnen wijzen op een steenbouw uit een vroegere periode; meestal uit de Romeinse tijd.

Kan er wel sprake zijn van een Gallo-Romeinse bewoning in het gebied Hauw/Meerskant? Deze vraag denken we bevestigend te mogen beantwoorden.

In de Vlaamse Zandstreek tussen Leie en Schelde heeft systematisch onderzoek uitgewezen dat men in de Gallo- Romeinse tijd heel bewust een sitekeuze maakte. Men wist dat lage en vochtige gebieden niet geschikt waren voor permanente vestigingen. Gunstig waren dan wel de hogere randen of de zandige opduikingen. Daar vindt men de oude woonsites terug (7). Men verkoos dus de hogere gronden, maar dan steeds in de onmiddellijke nabijheid van een terreinlaagte. Het zuidelijke gedeelte van Ertbuur beantwoordt op morfologisch vlak aan deze vereisten. Deze zone in het noordwesten van de gemeente Laarne sluit aan bij het zuidoostelijke gedeelte van de Damslootvallei. Dit is in werkelijkheid het restant van een oeroude Scheldemeander. Op fig. 1 bemerkt men nog enigszins het tracé b.m.v. de zones lager dan 4 meter. Heden wordt dit terrein gekenmerkt door een veenbodem die bedekt is met een alluviale kleilaag. Langs de rand van Ertbuur/Meerskant mondt de Kolkbeek, komend van het grondgebied Laarne, uit in de Mostbeek. Deze alluviale strook ligt op 3 meter hoogte terwijl de oostzijde van deze depressie wordt afgelijnd door een zandrug van 7 meter (8). En dat is dan de zone van de Meerskant en Ertbuur-kouter. Het is bekend dat het koutertoponiem in Vlaanderen verbonden is met de oudste ontginningen van het landbouwareaal vanaf de Merovingische tijd (9). Dit laatste kan ook voorkomen in continuïteit met de Laat-Romeinse tijd.

(6) Zie Rijksarchief te Gent, Kaarten en plans nr. 2528 (overzicht Ertbuur uit 1725)

(7) Vermeulen, *o.c.*, p. 166-168.

(8) Zie E. Balthau, *Laarne*. Archeologisch inventaris Vlaanderen, Band III, Gent 1984, 27-30.

(9) Tack, Van Den Brempt, *o.c.*, p. 25.

De inplanting van het steenakkertoponiem te Ertbuur/Meerskant lijkt dus helemaal aan te sluiten bij de ervaringen die men reeds in andere Vlaamse gemeenten heeft opgedaan: bewoning op een zandige opduiking langs een alluviaal gebied.

E. Balthau heeft in zijn archeologische studie bovendien gewezen op het gegroepeerd karakter van enkele Gallo-Romeinse vondsten net ten zuiden van Ertbuur. Ook hij suggereerde reeds dat er in die periode bewoning was in het noordwesten van Laarne (10). Sporen van gebouwen werden echter nog niet aangetroffen.

Een eventuele Gallo-Romeinse nederzetting te Ertbuur zou ten oosten van Gent zeker niet geïsoleerd staan. Het veronderstelde site langs de Meerskant zou zich op 4 à 5 km in vogelvlucht van het opgegraven site van Destelbergen Eenbeek-einde bevinden. Daar lag ten noorden van de Schelde een bewoningskern, waarvan de houten gebouwen omgeven waren door een palissade (zie fig. 1). Vlakbij de Schelde heeft men sporen gevonden van een stenen constructie, die evenwel niet is onderzocht. Deze belangrijke nederzetting is bewoond geweest tussen 50 tot 270 na Chr. Nog verder westwaarts vermoedt men Romeinse nederzettingen in de Gentse Machariuswijk en op de Blandijnberg. Romeinse items op beide sites zouden kunnen wijzen op bewoning aldaar gedurende de eerste vier eeuwen van onze jaartelling (11).

E. Balthau heeft er - m.i. terecht - op gewezen dat er zich tussen het site Destelbergen/ Eenbeek-einde en Ertbuur een **mogelijke** verbindingsweg bestond in de Romeinse tijd (12). Deze bestaat nu nog - mutatis mutandis - onder de benaming Lage Heirweg. Terwijl het traject ervan heden op verschillende plaatsen gecoupeerd is door de aanleg van de E 17 resp. R 4, kan men op de zgn. Ferrariskaart uit ca 1775 de route nog vrij goed volgen (13). Nader onderzoek

(10) Balthau, *o.c.*, p. 41-44. Hij vermoedt een site ter hoogte van de Reiger en de Lage Heirweg (p. 195-199). Het een sluit het ander niet uit - integendeel. Vermelden we volledigheidshalve dat ook een perceel op de Molenkouter ten zuiden van de dorpskern van Laarne wordt beschreven met een steenland-toponiem. Zie hiervoor het Archief op het kasteel te Laarne, Erfbouck, f° 88 v°: „een dachwant upden muelecautere ghenaeft et steenlant” (1 maart 1561 n.s.).

(11) J. Decavele (red.), *Gent. Apologie van een rebelse stad*, Antwerpen, 1989, p. 28-33. Voor het site Destelbergen/E. t.t.v. de Romeinen is een publicatie in voorbereiding.

(12) Balthau, *o.c.*, p. 229 (LA 67).

(13) Ook bekend onder de naam Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden. Heruitgegeven door Pro Civitate, Brussel, 1965. Zie Wetteren 47 (X6) 1 en 2.

in Heusden en Destelbergen naar een Romeinse of zelfs oudere oorsprong van deze weg, moet deze hypothese nog weerleggen, bevestigen of bijsturen.

Deze tekst kan geen bewijs voorleggen omtrent een Romeinse occupatie op de grens van Ertbuur. De exacte identificatie en localisatie van het steenakkertoponiem op één of meer percelen is nog niet mogelijk gebleken. Door het naast elkaar leggen van gegevens uit historische teksten en de reeds bekende gegevens van de veldprospectie werd geprobeerd om het bestaan van een Gallo-Romeinse nederzetting te Laarne/Ertbuur/Meerskant aannemelijk te maken. Alleen langs archeologische weg kan deze hypothese effectieve geldigheid verwerven.

LAARNE, BOKKESPRONGEN en WIJ

Roger De Bondt

Ze trokken met versnelde pas onder de schaduwrijke, frisse dennen door, en lieten zich met een plof neervallen op een kleine open plek, waar nog wat mager gras groeide. „Oef, ‘t was geen ogenblik te vroeg,” blies Medard, „mijn laatste reserve is eraan.” Lui lagen ze nu te staren naar het stukske blauwe hemel dat tussen de hoge dennen, op hen scheen neer te zien. ‘t Wàs er stil, als in een verlaten dorpskerkje op het middaguur. Enkel het zachte suizen van een beschaamd windeke, in de mastentoppen. „Verduiveld! ‘k Lig op een mieren-nest,” schoot Bony ineens als door een veer bewogen op. Zijn linkerbeen wemelde inderdaad van de rosse venijnige insecten. Vlug sloeg hij ze met zijn beduimelde zakdoek weg, onder het gelach van de Ruskies... „Hé, ‘k heb het ook zitten!” keelde Richard, en bij nader toezicht, bleek het open plekje vol mieren te zitten en iedereen had het ineens druk, met een algemene „inspectie broek”.

Nu was de loomheid eruit, van liggen zou er toch niets meer komen. „‘k Heb een gedacht!” ‘t Was Richard. en die had niet rap gedachten. „Laat ons Tarzan spelen.” Dit vond instemming bij al de partijen. „Hoe moet dat nou, hier zijn toch geen leeuwen of apen?” vroeg Bony hem. „Nee, die moeten we ons maar verbeelden. Ik wou zeggen dat we, zoals Tarzan, van de ene boom naar de andere kunnen zwieren!” „Dedju!” zei de Rus, „da’s een puik spelletje. Komaan erop af!”

Zonder verwijl koos hij een den uit, ging er als een kikker tegenhangen en kroop vlug tot in de takken, waarna hij zich verder ophees, tot hij het dunne gedeelte, bijna tegen de top bereikt had. Daar stelde hij zich recht op een van de zijtakken. Nu begon hij heen en weer te wiegen, langzaam harder, tot wanneer zijn den bijna tegen een andere aanzwaaide. Een ogenblik keek hij uit, en bij een volgende zwaai liet hij, met een luide zwaai, zijn boom los en sprong over op de andere. Deze plooidde door onder zijn gewicht, maar hield. „Hoera,” riep Bony, „het gaat! Kom mannen, we spelen „katte” in de bomen!” Tarzan was reeds vergeten en als eekhoornkes zo vlug, kropen ze allen naar de top van een den. „Wie is er aan?” riep Bony, „Ik zal de eerste zijn ,” antwoordde Medard en begon intussen al te zwiepen om Bony te kunnen aanslaan. Deze was ook reeds in gang, en telkens Medard naderde, verwijderde Bony zich met zijn den, tot hij ineens oversprong, zoals hij ‘t de Rus had zien doen. Onder luide kreten

ging het gezwier en gezwaai verder, terwijl het zweet op hun aangezicht zich mengde met het zwart-groen en het hars van de dennen... Ze begonnen warempel op apen te gelijken, zo stijlvol ging het reeds. Nu en dan braken er enkele takken en zelfs toppen af, maar dit ging gepaard met nog luider gelach en gejoel. Aan 't gevaar, naar beneden te vallen. dachten ze eenvoudig niet, 't was ook zó plezierig...

Dan is het ineens terug stil geworden, zo plots als het begonnen was. De reden, ja reden... Die stond onder hen, naar omhoog te kijken, de beide handen in de heupen en de benen lichtjes gespreid... stilzwijgend en dreigend, als uit graniet gehouwen. De Rus had de sjampetter het eerst gezien, zei niets, bleef stil hangen en keek met zijn mond wijd open van 't verschieten, star naar beneden. Bony volgde die blik en viel ook verbaasd en geschrokken stil. Daarna, zoals altijd de laatsten, de tweelingen. 't Waren net mekanieken popjes, waarvan de veren, één na één, op hun eind gelopen waren, zachtjes uitliepen, om tenslotte volledig bewegingsloos te blijven hangen. Dan klonk de zware bas van sjampetter Van Kauwenberghe, en hun hartjes krompen ineen, tot ze nog amper een boontje groot waren. „Wat zoud g'er van denken, om eens naar beneden te komen, en 't zal rap moeten gaan!”... Bony keek naar de Rus en deze terug naar hem. 't Ja, dat zag er een bepaald gevaarlijke situatie uit voor onze Tarzans. 't Geleek er sterk aan, dat de stand voor beide ploegen één-één zou worden. Het eerste half-time, in 't kasteelbos, was gewonnen door Bony en zijn bende. Maar 't bosken van de Termstraat, bracht de stand gelijk.

't Is te zeggen, de Rus vond dat ze in het nadeel waren en verroerde zich niet in zijn boom. Bony en de tweeling evenmin. 't Zag ernaar uit dat de sjampetter lang zou mogen wachten op hun besluit om af te dalen, recht in zijn zware handen. „Wel, zijt ge nu haast beneden, of moet ik er u allemaal uitschudden?” Daad bij het woord voegend ging hij, met zware pas, naar Ruskies den en begon er stevig aan te schudden... Deze klemde zich nog beter vast, doch 't bleek niet nodig, de den roerde nauwelijks. „Ik zeg het voor de laatste maal, naar beneden!” De vier keken naar mekaar en terug naar beneden, maar waren nu, meer dan ooit, besloten te blijven zitten. 't Was daar beslist veiliger, temeer, daar de sjampetter duidelijke tekenen van opwinding begon te vertonen, die hen niet tot toegevingen noopten. „Ah, jullie duivels, denken mij, een beëdigd veldwachter, voor de gek te houden, maar 't zal niet waar zijn, al moest ik jullie stuk voor stuk komen halen!!!” Waarachtig, daar deed hij zijn koppel af en begon zijn jas los te knopen, deed ze uit en legde ze er boven op. Bony en de

Rus keken benepen naar die voorbereidingen en vervolgens naar de tweelingen. Doch deze schenen ook geen tekenen van kapitulatie te vertonen. Dus, afwachten maar... De sjampetter had het weereerst op de Rus gemunt en begon zijn den te beklimmen. Het viel niet mee, met zijn zware laarzen en het zweet barstte hem uit al zijn poriën. Toch vorderde hij, en de Rus begon benauwelijk te kijken, naar zijn naderkomend hoofd. „Zwieren Ruskie, zwieren!”, zijn gevoel van saamenhorigheid had het op zijn angst gewonnen. De Rus zette zich schrap en begon verwoed te zwaaien, zodat de sjampetter verplicht was zich stevig vast te houden en niet meer vooruit kon. „Wilt ge zwijgen gij, wacht als ik u te pakken krijg! Dat wordteen fameus proces, beschadiging van een private aanplanting, en bovendien nog opstand tegen de openbare macht.” Ondertussen werd de positie van de openbare macht er niet beter op, want de Rus had nu zijn volle zwier. Ineens liet hij los en kwam triomfantelijk in een andere den terecht, waarbij, door de terugstoot, de sjampetter bijna tegen de grond lag. Nu werd het menens, de man schuimbekte bijna van woede, liet zich naar beneden glijden met schokkende bewegingen en begon onmiddellijk onder het uiten van de grootste bedreigingen, Bony's den te beklimmen. Deze begon zachtjes te zwaaien en liet hem naderen. Als hij bijna op armlengte gekomen was, nam hij zijn volle zwier en belandde naast de Rus op een volgende boom... „Naar beneden!” kreet hij en iedereen had het begrepen, Als palingen gleden ze naar de aarde terug, en voor de razende sjampetter ook maar één takje lager was, spurtte het klaverblad van vier, op vol gas, het bos uit en ging het dwars door het veld, in de richting van de kleine dreef...

Deze keer werden ze niet gevolgd, maar wel vervolgd! Karel heeft bergen moeten verzetten, om de sjampetter te overhalen toch maar geen proces op te maken. Bony is tenslotte vergiffenis moeten gaan vragen, in gezelschap van Karel, en kreeg daar op de hoop toe, nog een klinkende oorveeg, omdat hij niet duidelijk genoeg sprak... Enfin, tenslotte is alles, met een laatste verwittiging, toch nog goedgekomen, mits eveneens, een schadevergoeding aan de eigenaar van 't bosken in de Termstraat...

Theoduul Heermans bewoonde met zijn Cordule, een van de vier hoekgebouwen van het feodale slot van Laarne. Hij was aangesteld als gids, om de bezoekers, die maar erg dunnetjes waren in die tijd, rond te leiden. Het kasteel zelf bood maar een vervallen uitzicht. Binnen, op de verdiepingen moest men

erg oppassen zich niet te mistrappen op de losse planken - die zo maar naast mekaar, op de roosterbalken gelegd waren. Bovendien was het al een paar maal voorgekomen dat na een bezoek aan de slottoren een van de daar nestelende uilen een pakje had laten vallen. Daar waren de vrouwelijke bezoekers in het geheel niet met opgezet.

Enfin, Theoduul had het er niet kwaad. Hij kweekte groenten en aardbeien op het stuk grond, tussen de buiten- en binnenwal van 't kasteel. Daardoor was hij bovendien verzekerd zelf zijn oogst te kunnen binnenhalen.

Wanneer men de grote kasteeldreef inliep, vanuit het dorp, kon men op het einde ervan reeds de massieve eiken poort onderscheiden, met haar overbouwd schaliedak. Als men naderkwam waande men zich met een beetje verbeelding terug in de middeleeuwen. De brede buitenwal, met de stevige boogbrug, met langs weerszijden de gekantelde muur van schietgaten voorzien. Dit alles langs beide kanten begrensd door grote, vierkante arduinstenen gebouwen, eveneens met schaliën bedekt. Eenmaal de brug overschreden kwam men op een grote, vierhoekige binnenkoer en zag men de muren verder doorlopen tot aan de beide andere hoekgebouwen. Vandaaruit vertrok een laag leuningmuurtje, met een half-ronde arduinen deksteen, en liep zo verder tot aan de tweede boogbrug, die de binnenwal overkoepelde. Daar draaide het sierlijk naar binnen, waar het uitliep aan de monumentale slotpoort zelf. Die poort vormde de enige ingang tot het slot dat dus volledig door de, op sommige plaatsen rond de twintig meter brede, binnenwal omringd was. Hier ook werden bij voorkeur kiekjes genomen. De jonge meidekens lieten zich daar graag vereeuwigen, zittend op de brugleuning, met als achtergrond de slotpoort en een tipje van het ruwe bouwwerk, langs de zijkant. Op die binnenkoer mochten mensen vrij in- en uitlopen. Enkel Bony en de Ruskies waren er minder graag geziene gasten.

In het zomerseizoen zat Theoduul op een oude wankelende stoel, binnen in de half geopende slotdeur, de zondagen, wel te verstaan... Vandaaruit kon hij alles en iedereen zien binnenkomen onder de boog van de buitenpoort, waarvan de deuren overdag altijd wagenwijd openstonden.

Bony was eenvoudig „verliefd” op zijn kasteel. Hij kon uren doorbrengen, zittend op de brugleuning, of liggend in de dreef, starend naar het sombere gebouw. Daar herleefden tijdens zijn dagdromen, ridders en jonkvrouwen, op vurig trappende paarden gezeten, die de valbrug overdraafden en overgaand in galop de binnenkoer opstormden om, vervolgens met losse teugels, door de machtige beukendreef in de verte te verdwijnen.

Hij zag op de kantelen de schutters, met hun maliënkolders, terug de pezen van hun kruisbogen opspannen en turen in de verte. Hij zag de wachters op de torens blazend op hun lange bazuinen, om de komst van hun heer aan te kondigen. Hij zag er de spoken rondwaren in de griezelige vochtige kelders en met hun rammelende kettingen de zilte trappen afdalen, hun knokenhanden uitgestrekt... grijpensgereed...

Dat begreep Theoduul niet, Bony's dromen lieten hem koud. Maar wederkerig wilde Bony dan ook Theoduul niet begrijpen, die daar stond als beschermers van het goed, hem toevertrouwd. Dat was dan misschien wel de reden dat hun wederzijds wantrouwen gegroeid was tot handelen.

Bony, die natuurlijk over veel meer vrije tijd beschikte dan zijn kameraadjes, zwierf dan ook dikwijls alleen rond. Als de Ruskies of de 't Chiele moesten werken brachten zijn zwerftochten hem bijna onveranderlijk in de richting van het kasteel, waar hij dan lag te mijmeren. Kwam er dan toevallig, een uit Gent overgewaaid toerist op het kasteelplein terecht, dan hield Bony zich gereed. Achter een van de vier, oeroude linden op de binnenkoer hield hij alles in de gaten. Zodra er dan aangebeld was en Theoduul sloffend, met zijn eeuwige wandelstok in de hand, met hen op de slotpoort aftrok en in de duistere hal verdween, was zijn ogenblik daar. Hij wachtte de gepaste tijd af, tot hij wist dat de bezoekers de hal verlaten hadden en naar de grote ridderzaal afzakten. Dan pas sloop hij zachtjes binnen en begon de achtervolging. Van op veilige afstand luisterde hij alles af. Begrijpelijk, kende hij tenslotte zo goed als Theoduul zelf, al de zalen, hoeken, kerkers en torens. Even voor het einde van de rondleiding schoot hij vlug, langs de een of andere gang, terug naar de uitgangspoort en zette zich benenbengelend op de brugleuning. Wanneer Theoduul dan met zijn toeristen, oogknipperend tegen het scherpe buitenlicht, voorbij kwam, zei hij heel vriendelijk goedendag. Theoduul grommelde telkens iets terug dat op een goede dag moest gelijken, doch de toeristen beantwoorden hem steeds glimlachend. Eens had hij zelfs een geldstuk gekregen, onder het nijldige oog van de gids. Dàt, was nog allemaal ervóór, maar het eindigde tamelijk onverwacht, doch niet minder onverbiddelijk...

Op een woensdagnamiddag, tijdens de vakantie, slenterde Bony, de handen diep in de broekzakken, in de richting van 't kasteel. De tram uit Gent was juist gestopt en van ver zag hij, dat er ongewoon veel volk afstapte. Hij verhaastte zijn schreden en zag onmiddellijk dat het bezoekers voor het kasteel waren. Zijn

hart jubelde, hij kon nog eens binnen in zijn ridderslot, zonder betalen natuurlijk... Dichterbij gekomen hoorde hij dat het Duitsers waren, een twaalfstal in 't geheel. Bewonderend bleven ze op de binnenkoer, ondereen pratend, staan kijken naar het werkelijk indrukwekkend gezicht op 't mooie slot, geflankeerd, als het ware, door de vier ballonvormige linden. Theoduul had zijn toeristen ook van de tram zien stappen en kwam sloffend in hun richting. Onmiddellijk werd hij door 't gezelschap omringd en gaf hij, met zijn stok wijzend, uitleg over het bouwjaar van de verschillende vleugels en de uitgevoerde restauraties aan voorgevel en brug. Dan trok het groepje de poort door en begon zijn rondgang. Bony, die achter zijn linde zat, volgde weldra en sloop de donkere gang door, luisterend naar de zich verwijderende stemmen. Toen het groepje ver genoeg was, liep hij vlug links de trappen op die naar de „spookkamer” leidden... Juist toen hij de eerste draai bereikte, hoorde hij de buitenpoort dichtslaan! Bruusk hield hij in, toen hij meteen het slot hoorde klikken, sloeg zijn hart dubbel van 't verschieten. Vlugge pasjes kwamen nader en toen hij voorzichtig langs de muur naar beneden gluurde, wist hij ineens wat er van de kwestie was... „Theoduul. Theoduul...!” ‘t Was Cordule die Bony gevolgd was en hem opgesloten had. „Wat nu gezongen” dacht Bony, „die heeft mij vast zien binnenkomen!” Muisstil, sloop hij een paar trappen hoger en wachtte, hartkloppend, op de dingen die komen zouden. Die lieten niet lang op zich wachten. In de verte hoorde hij Cordule, op hoge toon, tegen Theoduul ratelen. ‘t Was net een wekker die afliep. Daartussen klonk de bas van Theoduul en het geroezemoes van de vele toeristen, stemmen, die van 't hele geval zeker niet veel snapten. Dan hoorde Bony het hele gezelschap terugkeren, terwijl Cordule, met vele armgebaren probeerde om hen diets te maken waarover het eigenlijk ging. Het groepje kwam dicht en posteerde zich in de hal, waar ze pratend en lachend bleven staan. Theoduul was nergens te verkennen en Bony werd ongerust. Nogmaals gluurde hij heel voorzichtig langs de wenteltrap naar de hal en trok zich schielijk terug. Een van de dames van 't gezelschap had zijn hoofd gezien en uitte een scherpe kreet, terwijl haar wijsvinger in de richting van de trapzaal puntte. „Theoduul, hij zit op de trap!” kreet Cordule. Bony wachtte niet af, en nam dubbele treden naar boven. Maar... daar kwam Theoduul, met zijn stok zwaaiend, hem tegemoet gelopen. „Ha, kereltje, nu heb ik u eindelijk te pakken!” het klonk bijna als een juichkreet. „Dedju,” vloekte Bony, „nog niet!”, keerde zich vliegensvlug om en stormde de trappen terug af. Beneden schoot hij onder de opengespreide armen van Cordule door, liep bijna een gillend juffertje omver en gaf vol gas, in de richting van de kelders. „Dat ze mij nu maar

proberen te vinden, dan zullen ze lang mogen zoeken!” hijgde hij... Langs de kelders verdween hij vervolgens over de koer en liep een smalle torentrap op, die hem terug naar de verdiepingen bracht.

Theoduul was ondertussen, wit van woede, tegen Cordule aan ‘t uitvaren, omdat ze de schelm had laten ontsnappen. De toeristen, die nu klaar zagen in ‘t geval, hadden er de grootste pret om. Ze stelden zelfs de woedende Theoduul voor om mee te helpen zoeken, niet om dat vlugge kereltje te snappen, maar om de lol die ze nog zouden kunnen beleven bij de achtervolging. Maar Theoduul had andere plannen met zijn indringer. In een rekordtijd deed hij zijn rondgang, en veel vlugger dan het hun lief was, bevond het groepje Duitsers zich terug op het voorplein onder de oude lindebomen. Theoduul sloot zorgvuldig de poort af en verdween met zijn Cordule in huis.

Bony had dit alles horen en zien gebeuren en zoals de zaken nu stonden, voelde hij zich maar de helft op zijn gemak. „Verduiveld, hij heeft mij liggen, die oude vrek is zeker zinnens om mij hier gans de nacht opgesloten te houden!!” Dat waren alles behalve aangename vooruitzichten voor onze Bony. Maar heel lang dacht hij er niet over na. „Ik moet hier uit, en vlug, want straks als ‘t donker wordt is ‘t hier vast geen aangenaam verblijf en, wie weet, gaat Theoduul er sjampetter Van Cauwenberghe niet bijhalen, en dan ben ik zeker de sigaar.” Vlug liep Bony de wenteltrap, vanuit de bediendenkamers, af en ging naar de westervleugel toe. Daar, wist hij, groeiden er muurperelaars, welke met hun takken tot tegen de ramen reikten. ‘t Was een klein kunstje voor hem, het raam te openen en langs die takken, die als een ladder gegroeid waren langs de buitenmuur tot beneden te geraken. Nu kwam echter het moeilijkste gedeelte... de wal! Bony zat nu langs de achterzijde van ‘t slot, en kon onmogelijk vanaf het voorplein gezien worden, doch daar was ook nergens een uitweg. Hij kon enkel, op een amper één meter brede strook, rond het kasteel lopen, doch overal was er de wal. Misschien langs de brug proberen? Maar ja, dan moest hij langs voor en daar was het hol van de leeuw, in andere woorden, Theoduul, Cordule en misschien reeds de sjampetter? „Nee, ‘t is te gevaarlijk, ‘k doe het niet,” dacht hij, „dan maar langs de wal.” Zo werd dan een tweede Pallieter geboren, tegen wil en dank. De kikkers in de wal zwegen verwonderd als ze Bony met zijn bundeltje kleren boven zijn hoofd, langzaam en voorzichtig rondkijkend, door de wal zagen waden. Een ogenblik werd het hem angstig te moede! Wanneer hij het midden van de wal naderde, kwam het water hem tot aan de kin. Schietgebedekens opzeggend omdat hij toch in geen put zou trappen, steeg hij

langzaam maar zeker hoger. Druipend en met groen bedekt. ging hij blazend van de spanning, achter een struik hurken, waar hij zich met zijn zakdoek begon droog te wrijven. „Theoduul, dat zult ge nog bekopen, ‘k weet het goed!” mompelde hij in zichzelf. Bibberend schoot hij in zijn hemd en broek en ging dan zalig in de zon liggen, om de natte plekken uit te drogen. In gedachten zag hij Theoduul met de sjampetter, tevergeefs zoekend naar hem. Een glimlach plooide zich om zijn lippen. en zijn boosheid van daareven was reeds helemaal vergeten als hij aan hun gezichten dacht. Want tenslotte, konden ze nooit vermoeden dat hij reeds in de warme zon lag te stoven, en zouden ze na een tijdje aardig ongerust worden, als ze hem nergens vonden. Wie weet, gingen ze niet afdalen in de „vergeetput”, of dreggen in de wal. Deze laatste gedachten, deden hem luidkeels lachen van plezier. „Toch krijgt ge nog wat van mij te horen Theoduul!” monkelde hij. Dan sprong hij ineens recht en ging schrill fluitend huistoe, want zijn beertje was hevig aan ‘t grollen.

Castellum

Driemaandelijks tijdschrift van de
Geschied- en Heemkundige Kring voor Kalken en Laarne

Verantw. Uitg. Johan De Wilde
Varensbos 29, 9920 Lovendegem

Dienst wettelijk Depot nr. B.D. 40.652

Oplage: 600 exemplaren

Omslagfoto: Kalken, Molenstraat ± 1900. Tekening Gaston Poelman

INHOUD

Enige gegevens over nijverheidsgebeuren en hun bezitters te Kalken in 1860 <i>Jules Tibbaut & André Van De Sompel</i>	3
De omvang van de brandschatting te Laarne in 1675 <i>Johan De Wilde</i>	12
Louis Meirpoel, een Kalkense „Franschman” rond de eeuwwisseling <i>André Van De Sompel</i>	20
Uurwerken te Laarne in 1573 <i>Johan De Wilde</i>	27
Korte kennismaking met een aantal Kalkense burgemeesters: de families Debbaudt en Tibbaut <i>Jules Tibbaut & André Van De Sompel</i>	33
Gallo-Romeinse bewoning op Ertbuur? <i>Johan De Wilde</i>	41
Laarne, Bokkesprongen en Wij <i>Roger De Bondt</i>	46
Ledenlijst	54

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdrage.
Teksten mogen worden overgenomen mits vermelding van de bron en van de auteur,
en het toezenden van een exemplaar.
